

Правозахисний
ЛГБТ Центр
«Наш світ»

Київ
2018

РАЙДУЖНА КНИГА

УДК 316.647.82(477)(047.1)

Г82 Райдужна книга./ Центр "Наш світ". – К.: Центр "Наш світ", 2018. – 252 с.

Публікація стисло описує життя ЛГБТ людей (лесбійки, геї, бісексуали і трансгендерні особи) в Україні з давньої минувшини до наших днів, аналізує сучасне соціальне, правове і політичне становище української ЛГБТ спільноти, ставлення до ЛГБТ питань з боку широкого суспільства та перспективи розвитку ситуації у близькому майбутньому.

Автори: Анатолій Грибанов, Андрій Кравчук (редактор).

Над підготовкою цієї публікації також працювали: Олег Лященко (обробка даних інтернет-опитування), Олександр Зінченков (обробка моніторингової інформації), Андрій Маймулахін (керівник проектів Центру "Наш світ").

Центр "Наш світ" висловлює щире подяку активістам моніторингової мережі, зокрема Софії Лапіній, Олександрі Семеновій, Денису Толмачову, Максиму Бичінському, Олександру Мінько, Наталії Блок, Володимирі Прокоф'єву, а також Максиму Касянчуку, за участь у проведенні інтернет-опитування української ЛГБТ спільноти.

Ми висловлюємо також велику подяку к.соц.н. Тамарі Марценюк і к.пол. та ек.н. Марині Шевцовій за наукові консультації та рецензування цього видання.

Ця книга видана за підтримки Посольства Великобританії в Україні. Точка зору, відображена у цій публікації, належить Центру "Наш світ" і не може вважатися офіційною точкою зору донорів, які підтримують роботу нашої організації.

© Центр "Наш світ", Київ, 2018

При використанні матеріалів цієї та інших публікацій Центру "Наш світ" посилання на Центр "Наш світ" є обов'язковим.

Електронні варіанти цієї книги та інших публікацій Центру "Наш світ" доступні на вебсайті нашої організації gay.org.ua.

Зміст

1. Передмова.....	1
2. Короткий нарис ЛГБТ історії України.....	3
2.1. Від давньої Русі до УРСР.	3
2.2. Радянська доба.....	8
2.3. Становище ЛГБТ в Україні на момент проголошення її державної незалежності.....	16
<i>Самоусвідомлення</i>	<i>17</i>
<i>Пошук собі подібних</i>	<i>19</i>
<i>Стиль життя.....</i>	<i>20</i>
<i>Проституція.....</i>	<i>22</i>
<i>ЛГБТ і насильство, кримінальний світ</i>	<i>23</i>
<i>Геї та служба в армії</i>	<i>25</i>
<i>ЛГБТ і медицина</i>	<i>26</i>
<i>Кримінальне переслідування геїв.....</i>	<i>27</i>
<i>Скасування кримінального переслідування за добровільні статеві стосунки між чоловіками</i>	<i>29</i>
2.4. Від проголошення незалежності України до Євромайдану.....	30
<i>Асоціація "Ганімед" – перша громадська ЛГБТ організація в Україні</i>	<i>31</i>
<i>Розвиток ЛГБТ руху в Україні у роки незалежності</i>	<i>34</i>
<i>Інтеграція ЛГБТ руху в суспільно-політичне життя країни</i>	<i>38</i>
<i>Журналістика про ЛГБТ, ЛГБТ преса і бізнес</i>	<i>43</i>
<i>Ставлення до ЛГБТ з боку широкого суспільства, церков, політиків, державних структур.....</i>	<i>44</i>
3. Соціально-політичний аспект	53

3.1. Думка пересічних громадян.	53
3.2. ЛГБТ у дзеркалі публікацій ЗМІ.....	66
3.3. Державні органи.	68
3.4. Правоохоронні органи.....	74
3.5. Армія, участь ЛГБТ в АТО.....	78
3.6. Медицина.....	82
3.7. Освіта, наука, соціальні служби.	84
<i>Шкільна освіта</i>	84
<i>Вища освіта</i>	89
<i>Наукове середовище, квір-студії</i>	91
<i>Соціальні служби</i>	93
3.8. Політичні, громадські рухи.	94
3.9. Церкви та релігійні об'єднання.....	100
3.10. ЛГБТ в мистецтві як частина культурного життя України.	108
4. Законодавче становище.....	115
4.1. Конституція та міжнародне законодавство.....	115
4.2. Трудове законодавство.....	118
4.3. Сімейне законодавство.....	120
4.4. Кримінальне та кримінально-процесуальне законодав- ство.....	123
4.5. Законодавство з питань корекції статі.....	125
4.6. Антидискримінаційне та інше законодавство, що стосується прав та інтересів ЛГБТ.....	127
4.7. Законодавчі пропозиції і тенденції.	129
5. Порушення прав ЛГБТ, злочини та інциденти на ґрунті гомофобії.	133

5.1. Стосунки з правоохоронними органами.....	135
5.2. Сфера особистих і суспільних відносин.....	137
5.3. Зайнятість.....	141
5.4. Освіта.....	142
5.5. Охорона здоров'я.....	143
5.6. Надання товарів і послуг.	143
5.7. Судочинство.....	144
5.8. Ситуація на окупованих територіях.....	144
6. Життя ЛГБТ людей в Україні.	146
6.1. Усвідомлення ЛГБТ людьми своєї сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності.	146
6.2. ЛГБТ і зовнішнє оточення.....	153
6.2.1. Відкритість ЛГБТ зовнішньому оточенню.....	153
6.2.2. Камінаут.....	158
6.2.3. Основні проблеми із зовнішнім оточенням, оцінка ситуації.....	163
6.3. ЛГБТ люди у гетеросексуальних стосунках.....	168
6.3.1. ЛГБТ люди і різностатевий шлюб.	168
6.3.2. Діти у ЛГБТ людей.	169
6.4. Відносини між ЛГБ людьми.....	170
6.4.1. Пошук нових знайомств, партнерів.	170
6.4.2. Коло спілкування ЛГБ людей.	173
6.4.3. Одностатеві партнерства.....	175
<i>Оцінка кількості одностатевих пар в Україні.....</i>	<i>175</i>
<i>Тривалість стосунків в одностатевому партнерстві ..</i>	<i>176</i>
<i>Моделі партнерських стосунків серед ЛГБ людей.....</i>	<i>178</i>

<i>Діти в одностатевих парах</i>	182
6.4.5. Бісексуали.	183
6.4.6. Гомосексуальна проституція.....	189
6.5. Трансгендерні та інтерсекс люди.	191
6.6. Регіональні відмінності, ситуація на окупованих територіях.	197
<i>Регіональне охоплення</i>	197
<i>Відмінності стилю життя ЛГБТ у залежності від місця проживання</i>	199
<i>Проблеми з оточенням, випадки дискримінації та насильства – регіональні відмінності</i>	203
<i>Регіональні відмінності в оцінці ситуації та потреб ЛГБТ спільноти</i>	207
7. ЛГБТ спільнота України.	209
7.1. ЛГБТ організації, групи, ініціативи.	209
7.2. ЧСЧ-сервісні організації.	215
7.3. Об'єднання ЛГБТ організацій, спільні дії.	217
7.4. ЛГБТ преса та інтернет.....	219
7.5. Бізнес, орієнтований на ЛГБТ.....	222
7.6. Видимість ЛГБТ спільноти.	225
8. Вплив на ситуацію в Україні зовнішніх сил і світових тенденцій. Погляд у майбутнє.	236
Список рекомендованої літератури.	246

1. Передмова.

Одним із перших видань Центру "Наш світ" після його утворення стала "Блакитна книга"¹ (2000 рік), що була присвячена "всебічному огляду становища геїв і лесбійок в сучасній Україні, а також порівняльному аналізу зміни ситуації для гомосексуалів в країні та за її межами". З того часу минуло вісімнадцять років, і наше нове видання відображає зміни, що сталися за цей період у становищі ЛГБТ людей в нашій країні разом з кардинальними змінами в цій сфері у масштабі всього людства. Навіть нова назва та термінологія демонструють цей процес: два десятиліття років тому для нас, молодих українців, були ще малознайомими та незвичними символи та терміни, яким ми зараз надаємо перевагу. Для нас була незвичною аббревіатура "ЛГБТ" та подібні до неї; навіть слово "гей" було нещодавнім запозиченням з англійської; ми не були знайомі з трансгендерними людьми та їх життям; замість сьогодні вже традиційної веселки, гомосексуальність для нас асоціювалася з голубим кольором.

За минулі роки ми побачили утворення та розбудову української ЛГБТ спільноти. Ми побачили, як поступово змінювалося ставлення українського суспільства і держави до ЛГБТ питань. Перший президент України у 1999 році стверджував: "Нам треба працювати в незалежній державі 500 років, і я думаю, що тоді ми будемо обговорювати проблеми сексуальних меншин не тільки нашої країни, але й цілого світу". Через сімнадцять років п'ятий президент України заявив, що "найбільшою загрозою для нас є альтернативні цінності, які несуть у собі ізоляціонізм, нетолерантність, неповагу до прав людини, релігійний фанатизм, гомофобію". Мимоволі згадуються слова Ґаладрієлі у пролозі до першої серії "Володаря перснів": "Світ змінився. Я відчуваю це у воді. Я відчуваю це у землі. Я відчуваю це у повітрі".

¹ Центр "Наш світ", *Блакитна книга. Становище геїв і лесбійок в Україні*, К.: Нора-прінт, 2000, gay.org.ua.

Як і попередню "Блакитну книгу", ми підготували "Райдужну книгу" на основі інформації, яку ми збираємо у ході своєї громадської діяльності – тільки сьогодні доступ до такої інформації значно полегшився порівняно з початком нашої роботи. Власна моніторингова мережа по всій Україні, мас-медіа, інтернет, особисте знайомство з сотнями відомих громадських діячів і пересічних громадян, соціологічні опитування, які ми заказували у фахівців або проводили самі, стали для нас основними джерелами інформації для складення цього документу. Статистичні дані у розділі 6 цієї книги – "Життя ЛГБТ людей в Україні" – були отримані за допомогою всеукраїнського опитування ЛГБТ спільноти, яке було здійснено Центром "Наш світ" у вересні-жовтні 2017 року шляхом анкетування через інтернет. Учасників і учасниць цього опитування залучали до нього через розміщення реклами на популярних вебсайтах знайомств та у соціальних мережах і за допомогою членів моніторингової мережі "Нашого світу".

Актуалізація та підвищення громадського інтересу до ЛГБТ питань дозволяють нам сподіватися, що ця книга знайде свого зацікавленого читача – насамперед, у нашій країні. Вона являє собою дуже стислий нарис ЛГБТ історії України, сучасного становища української ЛГБТ спільноти та ставлення до ЛГБТ питань з боку нашого суспільства в цілому та його окремих груп. Також ми намагалися прогнозувати розвиток ситуації у цій сфері, спираючись на очевидні тенденції та об'єктивні фактори.

Всі видання Центру "Наш світ", включаючи цю публікацію, доступні на вебсайті нашої організації. Ми будемо раді надати нашим читачам будь-яку додаткову інформацію або роз'яснення – контактні дані Центру розміщені на останній сторінці цього видання.

2. Короткий нарис ЛГБТ історії України.

2.1. Від давньої Русі до УРСР.

Відразу потрібно зауважити, що свідчень про існування та життя ЛГБТ людей у давній історії України зберіглося вкрай небагато, проте така ситуація є радше стандартною, ніж винятковою: по-перше, давня історія нашої країни взагалі є дуже погано задокументованою; по-друге, після хрещення Русі гомосексуальність і транссексуальність почали сприйматися як щось надто гріховне та засуджуване і, відповідно, приховуватися від суспільства. Таким чином, ЛГБТ історію України доводиться скоріше реконструювати, ніж описувати, спираючись на дуже скудні та уривчасті свідчення та неоднозначні тлумачення – втім, це також є стандартним явищем у ЛГБТ історії гомофобних суспільств, де небажана правда, зазвичай, старанно приховувалася від широкого загалу. У цьому виданні ми ставимо перед собою метою лише зібрати докупи вже визнані історичні факти та припущення; фахова ЛГБТ історія України ще чекає на своїх дослідників. Потрібно зазначити, що до утворення Української Народної Республіки (1917-1920) землі сучасної України входили до складу інших держав, тому історія ЛГБТ у нашій країні, як і українського народу в цілому, була частиною історії відповідних державних утворень, від давньої Русі до Російської та Австро-Угорської імперій. Правове та суспільне становище ЛГБТ людей між, відповідно, Києвом і Новгородом часів давньої Русі, Львовом і Віднем у складі Австро-Угорщини, Харковом і Москвою під владою російських імператорів принципово не відрізнялося, тому, у тих випадках, коли відомостей про власне українські землі не зберіглося, ми можемо скласти певне уявлення про життя тодішніх ЛГБТ на теренах сучасної України за скупими свідченнями щодо інших регіонів цих держав.

Перші відомі нам натяки на характерну гомосексуальну поведінку у Київській Русі можна знайти у "Сказанні про Бориса і Гліба" – пам'ятці давньоруської літератури середини XI сторіччя,

що переказує історію загибелі молодших синів київського великого князя Володимира Святославича, які стали першими руськими святими. Літописець розповідає, що у князя Бориса був якийсь отрок – угорець на ім'я Георгій, – якого князь любив "паче міри" та подарував йому золоту гривну (нашийну прикрасу). Побачивши пораненого вбивцями Бориса, цей хлопець впав на його тіло зі словами: "Не покину тебе, господине мій любий, але краса тіла твого прив'ядає, тут і я буду сподоблений життя своє кінчати!" Вбивці добили пораненого князя разом з Георгієм, якому відсікли голову, щоби зняти дорогоцінну прикрасу. Зі всього почту князя Бориса залишився у живих тільки брат Георгія на ім'я Мойсей, про подальшу долю якого розповідає "Життя преподобного Моїсея Угріна": після загибелі Бориса він служив його сестрі Предславі, потрапив у полон до поляків і був проданий у рабство до багатой вдови, яка закохалася у нього та вирішила одружити його на собі. Однак, Мойсей відкинув її залицяння та таємно прийняв чернечий постриг, взагалі відмовившись від сексуальних і сімейних стосунків. Ображена вдова піддала його катуванню та оскотленню; врешті-решт, Мойсей став ченцем Києво-Печерської лаври. Він був похований у Ближніх печерах, а після смерті канонізований.

Літописи також згадують про гомосексуальну поведінку князя Юрія (Георгія) Андрійовича, молодшого сина Андрія Боголюбського. У 1185 році він одружився на грузинській цариці Тамар, однак вже за три роки їхній шлюб був розірваний, зокрема, через звинувачення Юрія Андрійовича у содомії.² Відомий російський сексолог Ігор Кон зауважує: "Поняття содомії у Давній Русі було таким само обтічним, як і на Заході. Найсерйознішим гріхом уважалося мужолозство, коли зносили з неналежним партнером погіршувалися "неправильною" сексуальною позицією (анальна пенетрація). Однак, на Русі до цього пороку ставилися терпиміше, ніж на Заході; церковне покаєння за нього коливалось від одного до семи років, у тих

² Вернадский Г.В., *История России, Том 2. Киевская Русь. Глава XI. Русь и внешний мир в киевский период. 6. Русь и Кавказ*, verнадsky.name.

самих межах, що й за гетеросексуальні гріхи. [...] Лесбійство зазвичай вважали різновидом мастурбації. Новгородський єпископ Нифонт (XII ст.) навіть уважав сексуальний контакт двох дівчат-підлітків меншим гріхом, ніж "блуд" із чоловіком [...] Православну церкву дуже непокоїло поширення гомосексуальності в монастирях. [...] Але до побутових її проявів ставилися порівняно байдуже".³

Одностатевий секс між чоловіками є поширеним явищем у будь-якому війську, і немає причин вважати, що українське козацтво було у цьому відношенні винятком. "Злочин проти натури, частий у запорозьких козаків, вважався й карався, однак, як найгірший серед усіх злочинів. Тих, кого на ньому спіймали, прив'язували до стовпа, як злодіїв, і вони гинули під ударами, які діставали від кожного, хто повз них проходив. Усе добро покараного переходило у власність війська".⁴

На теренах України покарання за добровільний секс між чоловіками у світських законах вперше з'явилося у військовому статуті російського царя Петра I (1716 рік) у вигляді спалення на багатті, яке, втім, за десять років було пом'якшене до тілесного покарання та заслання. Проте, це стосувалося лише військовослужбовців; у загальному праві мужолозтво в Російській імперії було криміналізоване лише в "Уложенні о наказаниях" 1832 року, де каралося позбавленням громадянських прав і засланням до Сибіру на термін до 5 років. Після третього розподілу Польщі у 1795 році західні землі України увійшли до складу імперії Габсбургів, де з 1768 року "содомський гріх" карався смертю через обезголовлювання з наступним спаленням тіла; втім, у 1803 році імператор Франц II замінив це покарання на тюремне ув'язнення терміном від шести місяців до одного року (з ухваленням нового карного кодексу у 1852 році – від 1 до 5 років). У будь-якому разі, немає свідчень про практичне

³ Кон І., *Світанкове місячне сяйво*, Львів: НВФ «Українські технології», 2011, с. 318-319.

⁴ Шерер Ж.-Б., *Літопис Малоросії, або Історія козаків-запорожців та козаків України, або Малоросії / Пер. з фр. В.В. Коптілов*, litopys.org.ua.

застосування всіх цих вищезгаданих покарань на території України.

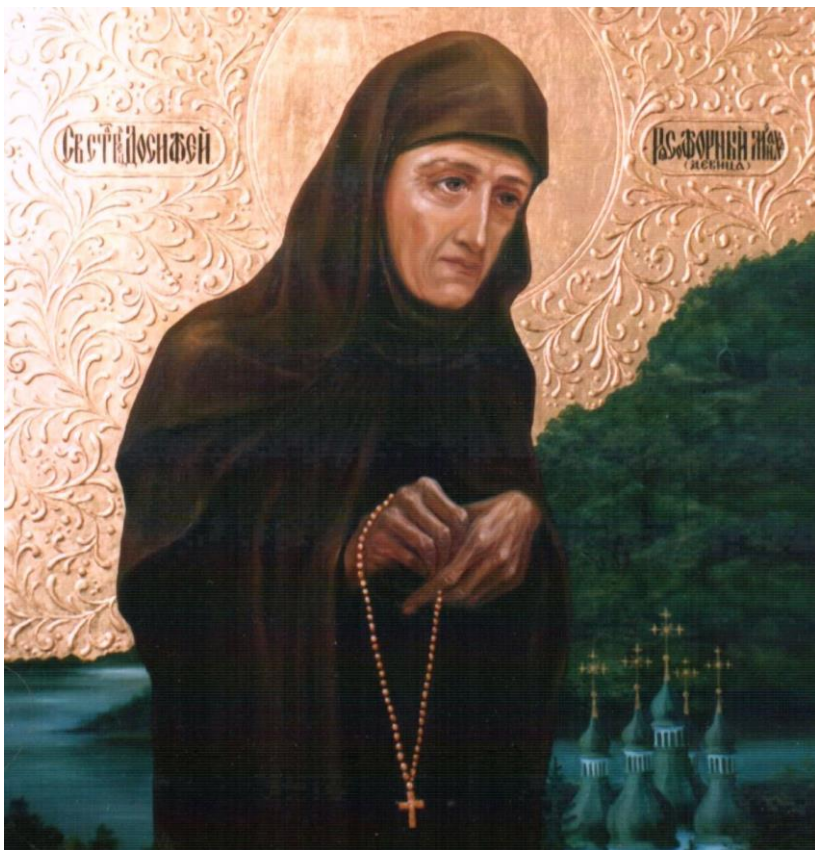

Рисунок 1. Икона св. Досифея Київського (в миру – Дар'я Тяпкіна, 1721 – 1776).

Як у будь-якому традиційному суспільстві, для гомосексуалів і трансгендерів давньої Русі та старої України існували свого роду соціальні ніші, в яких вони могли існувати та вести прийнятний для них спосіб життя, не наражаючись на надто велику небезпеку. В ортодоксальних християнських суспільствах таким своєрідним притулком, як це не парадоксально, завжди служила

церква, а надто монастирі, де ЛГБТ люди могли жити, вільні від суспільного обов'язку одруження та дітонародження. Цікавим випадком очевидного прояву трансгендерності є життя (а радше, житіє) людини, яка народилася у 1721 року в Рязані як дворянська дочка Дар'я Тяпкіна, а померла у 1776 році як монах Києво-Печерської лаври Досифей. Збігши з дому у 16 років, Дар'я решту свого життя жила як чоловік, який шукає спасіння у служінні Богові, і лише після його смерті відкрилося, що поважний ченець насправді був біологічною жінкою. У 1993 році ця людина була канонізована Українською православною церквою Московського патріархату як преподобний Досифей Київський, а у 2016 році Архієрейський собор Руської православної церкви (частиною якої є УПЦ) встановив її загальноцерковне вшанування як святої Досифеї Київської – таким чином, ця вочевидь трансгендерна особа шанується в УПЦ Московського патріархату водночас як чоловік і як жінка.

Хоча існують твердження щодо бісексуальності таких відомих постатей української історії та культури як Тарас Шевченко, Леся Українка, Ольга Кобилянська, Агатангел Кримський тощо, слід підкреслити, що майже всі вони ґрунтуються винятково на домислах та дуже вільних тлумаченнях, не маючи під собою жодних беззаперечних фактів. У той час, як у столицях імперій, між якими була розділена Україна, гомосексуальне життя було досить помітним, українські землі залишалися далекими провінціями, де подібні речі дуже старанно приховувалися від стороннього погляду. У ліберальнішому та космополітичному оточенні українські ЛГБТ, вочевидь, почували та поводити себе розкутіше: наприклад, добре відома бісексуальність вихідців з Києва Вацлава Ніжинського і Сержа (Сергія) Лифаря, які в еміграції стали зірками світового балету. У свою чергу, іноземні ЛГБТ, траплялося, прибували до України та залишали помітний слід у її історії – наприклад, Віра Гедройць, перша в Російській Імперії жінка-хірург, або австрійський ерцгерцог Вільгельм фон Габсбург-Лотрінген, який під іменем Василь Вишиваний став одним з

військових лідерів українського національно-визвольного руху, полковником армії УНР.

Рисунок 2. Василь Вишиваний (Erzherzog Wilhelm Franz Joseph Karl von Habsburg-Lothringen, 1895 – 1948).

2.2. Радянська доба.

Існує думка, що гомосексуальні стосунки були легалізовані більшовиками у 1917 році, після приходу до влади. За кримінальним кодексом Російської Імперії, дійсно, навіть добровільні гомосексуальні стосунки між чоловіками були злочином, але більшовики не просто скасували відповідну статтю – вони анулювали весь кодекс. Ніна Берберова, яка поїхала з Росії у 1922 році, справедливо зауважила: "Адже в такому випадку скасуванням старого кодексу також легалізувались і вбивства, і

згвалтування, й інцест. Проти цього у нас в 1917-1922 роках не було ніяких писаних законів".⁵ Відсутність законів на практиці означала масові репресії проти усіх підозрілих і "соціально далеких", що виправдовувалося "революційною доцільністю".

Взагалі, поняття "свобода особистості" цілком суперечить духу більшовистського вчення. Наприклад, ось що казав про демократію у 1919 році Н.І. Бухарін: "Пролетаріату потрібна була раніше демократія тому, що він не міг ще реально думати про диктатуру [...] Тепер, коли наступила епоха прямого штурму капіталістичної фортеці та придушення експлуататорів, тільки убогий міщанин може задовольнятися міркуваннями про "захист меншини".⁶ "Ми кажемо: моральність – це те, що служить руйнуванню старого експлуататорського суспільства і об'єднанню всіх трудящих навколо пролетаріату, що створює нове суспільство комуністів",⁷ – так вчив молодих комуністів В.І. Ленін.

Що стосується ставлення до сексуальних меншин, то до кінця 1920-х років вожді більшовиків взагалі ніяк не висловлювалися з цього приводу. Втім, як пише американський юрист Стівен Ле Бланк: "Остільки, оскільки погляди російських марксистів ґрунтувалися на поглядах і працях самих Маркса і Енгельса, швидше за все, їхнє ставлення до гомосексуалізму було ворожим".⁸ Відомо висловлювання Енгельса щодо греків античності, які "загрузли в протиприродній любові до хлопчиків і [...] збезчестили своїх богів, як і себе, міфом про Ганімеда",⁹ а

⁵ Цит. за: Карлинский С., *Гомосексуализм в русской литературе и культуре*, gau.ru.

⁶ Бухарин Н.И., *Теория пролетарской диктатуры. Избранные произведения*, М.: ИПЛ, 1998, с. 18-19.

⁷ Ленин В.И., *Задачи союзов молодежи. Избранные произведения в двух томах. Т. 2*, М.: ГИПЛ, 1946, с. 652.

⁸ Цит. за: IGLHRC, *Права гомосексуалов и лесбиянок в Российской Федерации. Отчет Международной комиссии по правам человека для гомосексуалов и лесбиянок*, 1993, с. 6.

⁹ Энгельс Ф., *Происхождение семьи, частной собственности и государства*, М.: ГИПЛ, 1953, с. 65.

також демонстративне зречення Марксом та Енгельсом німецького соціаліста Жан-Батиста фон Швейцера, арештованого за гомосексуальні стосунки у 1869 році.¹⁰

Але, поки йшла Громадянська війна, поки точилася запекла ідейна і політична боротьба за спадщину Леніна після його смерті, лідери більшовиків до пори до часу терпіли "лівацькі" погляди у сфері статевої моралі частини своїх соратників (гомосексуал Г.В. Чичерін – нарком іноземних справ у 1918-1930 роках, прихильниця вільних сексуальних відносин О.М. Коллонтай – нарком державної опіки у 1917-1918 роках, член ЦК РКП(б)), а також вплив на такі погляди з боку есерів і анархістів. Період з 1917 до приблизно до середини 1920-х років був часом небаченого розквіту безцензурного (якщо мова не йшла про політику) друку. Надзвичайно ліберальним було законодавство про шлюб, сімейні відносини. У проектах кримінального кодексу, що готувалися у 1918 і 1920 роках, ймовірно, есерами або безпартійними фахівцями, а також в остаточно прийнятому у 1922 році новому кримінальному кодексі, було відсутнє покарання за добровільні гомосексуальні стосунки між повнолітніми партнерами. Провідний дослідник статевого питання після 1917 року Г. Баткіс писав: "Революція не залишила каменя на камені від старих і надто ненаукових законів. Буржуазні закони вимагають панування подвійної моралі над сексуальністю [...] Що стосується гомосексуалізму, содомії та різних інших форм сексуального задоволення, які європейське законодавство розглядає як загрозу суспільної моралі, то радянське законодавство ставиться до них як до так званих "природних" статевих відносин. Всі форми статевого життя є приватною справою".¹¹ Однак, така точка зору не стала пануючою. Більшість фахівців, як і в дореволюційній Росії, "волили вірити у те, що звичайні російські люди були цілком невинні щодо так званих статевих збочень. Тільки коли ці люди із народу попадали у великі міста або, що ще гірше, знайомилися там з

¹⁰ Див. виноску 8.

¹¹ Цит. за: Гайгес А., Суворова Т., *Любовь вне плана*, Собеседник, № 8, 1990.

іноземцями, вони втрачали свою невинність".¹² Досить мирно співіснували два погляди на гомосексуальність: "1. Що це "риса варварського безкультур'я", "свинство напівдикунських народів"; 2. Що це вияв "надрафінованої культури розбещеної буржуазії".¹³

У кримінальних кодексах РРФСР 1922 і 1926 років гомосексуальні стосунки не згадуються, але в Грузії, Азербайджані, Туркменії та Узбекистані відповідні статті збереглися. Кримінальні кодекси Української Соціалістичної Радянської Республіки від 1922 року та від 1927 року були розроблені на основі кримінальних кодексів РСФРР і не містили покарання за добровільні гомосексуальні стосунки. Але й зі скасуванням кримінального переслідування за одностатевий секс (як бачимо, навіть не у всіх республіках СРСР), утиски гомосексуальних людей повністю не припинилися – як привід використовувалися порушення суспільної моралі або "утримування кубел розпусти". Крім того, позбувшись опіки кримінального права, гомосексуали перетворилися на об'єкт пильної уваги психіатрів. Д. Гейлі наводить як приклад статті у спеціальних психіатричних виданнях А.О. Едельштейна (1927) про випадок з лесбійкою, яка видавала себе у Громадянську війну за чоловіка, і В.А. Белоусова (той самий рік) "Випадок гомосексуала – чоловічої повії". В обох випадках гомосексуальність розглядалася як ознака психопатології особистості.¹⁴

Наприкінці 1920-х років, по мірі формування піраміди влади в СРСР зі Сталіним на її вершині, з жорсткою регламентацією усіх сторін життя, наявне становище у галузі сімейної та статевої моралі перестало задовольняти радянську владу. Н.І. Бухарін, який озвучував тоді Сталіна, так окреслює недоліки культурного будівництва у 1928 році: "зруйнована (і заслужено зруйнована)

¹² Хейли Д., *Однополый секс в России (1917-1965)*, Зеркало, ИБ "ГендерДок", Приложение к № 1(9), 1997, с. 4.

¹³ Райх В., *Сексуальная революция. Борьба за "новую жизнь" в Советском Союзе*, Зеркало, ИБ БЛИГ, Приложение к № 1, 1995, с. 1.

¹⁴ Хейли Д., *Однополый эрос в России (вторая половина XIX - начало XX вв.)*, Зеркало, ИБ БЛИГ, Приложение к № 3, 1995, с. 2-3.

стара сімейно-статева "мораль", але ще слабкий вплив нових норм поведінки, що виробляються у цій галузі".¹⁵ Почався поступовий наступ на завоювання "сексуальної революції". Нечисленні острівці особистої свободи, що залишилися, стали вужчати. Зміцнюється сім'я як "осередок суспільства", стало складніше укласти, а головне, розірвати шлюб. У зв'язку з політичними процесами з'явилося поняття "член сім'ї зрадника батьківщини". Кожному громадянину Союзу ставилося в обов'язок стежити за благонадійністю членів його сім'ї. Всупереч думці більшості, був ухвалений закон про заборону абортів. Сексуальне життя членів суспільства мусило бути підконтрольним державі.

Цікаво, що, незважаючи на майже синхронний з радянським початок переслідування гомосексуалів Гітлером, у радянській пресі початку 1930-х років прокотилася кампанія проти гомосексуальності як вияву "виродження фашистської буржуазії". Знайдена доповідна записка Г. Ягоди І. Сталіну від 15 вересня 1933 року про розкриття "об'єднання педерастів" у Москві та Ленінграді (заарештовано 130 осіб) з резолюцією Сталіна: "Треба взірцево покарати цих мерзотників, а у законодавство ввести відповідну керівну постанову".¹⁶ 17 грудня 1933 року Президія ЦВК СРСР ухвалила постанову "Про кримінальну відповідальність за мужолозтво", яка передбачала таке:

1. Поширити кримінальну відповідальність за мужолозтво, тобто статеві зносини чоловіка з чоловіком, на випадок добровільних зносин, незалежно від досягнення одним з учасників статевої зрілості.

2. Запропонувати Центральним виконавчим комітетам союзних республік включити до кримінальних кодексів цих республік нову статтю наступного змісту:

¹⁵ Бухарин Н.И., *Ленинизм и проблема культурной революции. Избранные произведения*, М.: ИПЛ, 1998, с. 384.

¹⁶ Зеркало, ИБ "ГендерДок", № 1(9), 1997, с. 11.

"Мужолозтво, тобто статеві зносини чоловіка з чоловіком, тягне за собою позбавлення волі на строк до п'яти років.

Мужолозтво, вчинене з використанням залежного становища потерпілого, або з насильством, за плату, за професією або публічно, тягне за собою позбавлення волі на строк до 8 років".

11 січня 1934 року була ухвалена постанова Президії ЦВК УСРР "Про кримінальну відповідальність за мужолозтво". До Кримінального кодексу Української СРР була додана стаття під номером 165(1), текст якої точно відповідав рекомендації постанови Президії ЦВК СРСР від 17.12.1933 р.

На території сучасної України, що до Другої світової війни входила до складу інших держав, правова ситуація щодо одностатевого сексу дуже різнилася: якщо у довоєнній незалежній Польщі гомосексуальні стосунки не переслідувалися, то у Чехословаччині продовжував діяти карний кодекс часів Австро-Угорської монархії, за яким добровільні одностатеві стосунки (як між чоловіками, так і між жінками) каралися тюремним ув'язненням від 1 до 5 років. У Румунії, якій у 1918-1940 роках належала територія Північної Буковини, добровільні одностатеві стосунки були легальними до 1937 року, коли був ухвалений новий карний кодекс, який криміналізував одностатевий секс, якщо він спричинив "публічний скандал".

Початок переслідування гомосексуалів у Радянському Союзі був негативно сприйнятий гомосексуалами-комуністами за межами СРСР, які часто вступали в компартію тому, що були впевнені у послідовності боротьби комуністів за права пригноблених, зокрема, сексуальних меншин. Член компартії Великої Британії Гаррі Вайт написав у травні 1934 року лист Сталіну, намагаючись довести, що таке переслідування суперечить марксистсько-ленінським принципам як їх розумів автор. Показовою є резолюція на листі: "В архів. Ідіот і дегенерат. І. Сталін".¹⁷

¹⁷ Див. виноску 16.

Гомосексуальні та бісексуальні чоловіки доповнили список жертв сталінських репресій. А. Солженіцин свідчить: "[...] для видатних інтелігентів у 30-і роки іноді вважали більш витонченим приготувати яку-небудь ганебну статейку (на зразок мужолозтва [...])".¹⁸ З 1934 по кінець 1980-х років щорічно за цією статтею засуджувалося по декілька сотень осіб. Гомо- та бісексуальними жінками, як і раніше, займалися психіатри. Чи то радянські лесбійки не були схильні створювати "організації", чи то чоловіки, наділені владою, продовжували заперечувати наявність у жінки самостійної сексуальності.

Хоча політика гітлерівської Німеччини та сталінського СРСР стосовно гомосексуалів практично не відрізнялася, у травні 1934 року Максим Горький в газетах "Правда" та "Известия" розхвалював радянську владу та викривав німецький фашизм такими словами: "Зазначу однак, що у країні, де мужньо та успішно господарює пролетаріат, гомосексуалізм, який розбещує молодь, визнаний соціально злочинним і караним, а у "культурній" країні великих філософів, учених, музикантів він діє вільно і безкарно. Вже склалася саркастична приказка: "Знищіть гомосексуалістів – фашизм зникне".¹⁹ Але вже дуже скоро тема гомосексуальності зникла зі сторінок преси. Більш того, десь із кінця 1930-х років було накладене суворе табу на будь-яку згадку про одностатеве кохання, крім спеціальної юридичної і медичної літератури, доступ до якої був обмежений. Не допускалося згадок про особисте життя відомих історичних особистостей, не перекладалися і не друкувалися літературні твори, де згадувалася тема гомосексуальності (проте, як і решта "нестандартних" стосунків у статевій сфері). Класичні вірші, адресовані юнакам (арабо-персидської поезії, Шекспіра), при перекладі ставали посланнями до дівчат.

Таке становище зберіглось і після смерті Сталіна. "Відлига" не торкнулася сфери сексуальних стосунків: тривали кримінальне

¹⁸ Солженицын А., *Архипелаг ГУЛАГ. Т. 1*, М.: Советский писатель - Новый мир, 1989, с. 67.

¹⁹ Горький М., *Пролетарский гуманизм*, az.lib.ru

переслідування гомосексуалів і примусове психіатричне "лікування" лесбійок. Якщо хтось з видатних інтелігентів був реабілітований (співак В. Козін, кіноактор Н. Оболенський), то соромливо замовчувалося, що вони були засуджені за горезвісною статтею. У застосуванні кримінального покарання існували різні підходи. Інколи обвинувачення в одностатевих сексуальних стосунках приховувало фактичне переслідування за інакомислення – наприклад, як це, за багатьма свідченнями, було у випадку засудження видатного українського кінорежисера Сергія Параджанова (1974). Водночас, спокійно жили досить помітні, але лояльні до влади особистості (наприклад, оперний співак Сергій Лемешев), на гомосексуальність яких дивилися крізь пальці, використовуючи її як свого роду гарантію такої лояльності. ОДПУ/НКВС/КДБ неодноразово використовували "голубих" агентів для дискредитації "потрібних" людей, вербування іноземців.

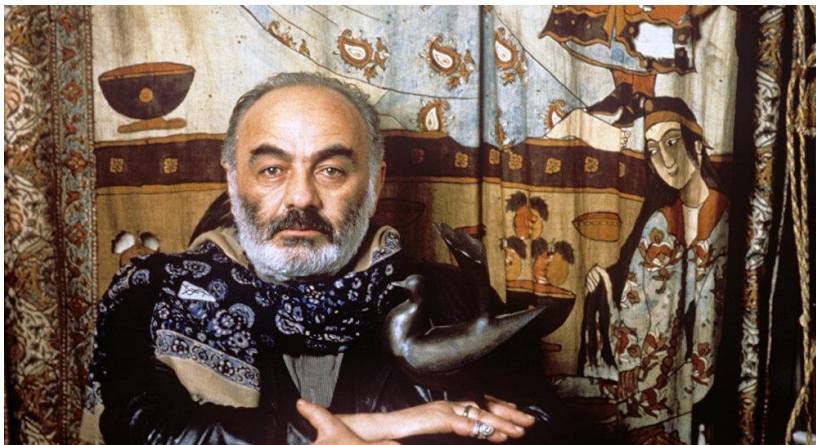

Рисунок 3. Сергій Параджанов (1924 – 1990).

У Радянському Союзі виростили цілі покоління людей з "ненормальною" сексуальністю, які не могли практично нічого дізнатися про те, ким вони є, і кому доводилося жити з вантажем уявлень про те, що вони щось таке мерзенне, про що навіть

непристойно згадувати. Представники гетеросексуальної більшості або навіть не чули про гомосексуальність, або були впевнені, що "це" зустрічається тільки у в'язниці, монастирі або десь на Кавказі, як виходило з непристойних анекдотів; у крайньому випадку, на "гнилому Заході". Характерним є зізнання першого президента України Л. Кравчука, який формувався як особистість якраз в описувані роки: "До останнього часу я просто не вірив, що ТАКЕ буває в житті. Думав, що це просто якась художня фантазія, яку люди вигадали. Та коли вже у зрілому віці я побачив усі ці фільми – художні та документальні – я просто не знайшов слів, аби пояснити це явище".²⁰

2.3. Становище ЛГБТ в Україні на момент проголошення її державної незалежності.

У 1986 році почався останній період історії СРСР, пов'язаний з іменем М.С. Горбачова і такими поняттями як "гласність" і "перебудова". Серед іншого, здивоване радянське суспільство дізналося, що, виявляється, в країні є не тільки секс, але й ті, хто "кохає не так, як усі". У 1989 році 2600 респондентам було задане питання: "Як слід поводитися з гомосексуалістами?" Відповіді були такими: "знищити" – 31%, "ізолювати" – 32%, "допомагати" – 6%, "надати самим собі" – 12%.²¹ Проте, все ж таки стало можливим більш-менш вільно говорити про проблеми сексуальної орієнтації на сторінках преси, на радіо і телебаченні. Почали з'являтися розповіді про життя відомих особистостей та сповіді пересічних геїв і лесбійок. Все голосніше звучала думка фахівців про необхідність скасування переслідування, терпимішого ставлення до геїв і лесбійок.

Велику роль зіграли виважені, кваліфіковані виступи у пресі І.С. Кона та, передусім, вихід у кінці 1980-х років декількох видань його книги "Вступ до сексології", в якій досить велика частка

²⁰ Політика і культура, № 12, 1999, с. 43-44.

²¹ Лежендр П., *В поисках себя. Положение геев и лесбиянок в современной России*, САФ Российское представительство, 1997, с. 18.

матеріалів була присвячена проблемам гомосексуальних стосунків у їх медичних, соціальних і культурних аспектах. У 1990 році з'явилася перша в СРСР геївська газета "Тема" (Москва), яка була, проте, більше схожа на самвидавську листівку. Той самий рік ознаменувався ще двома подіями: у червневому номері популярної газети "СПИД-инфо" було надруковане звернення нібито створеної Асоціації сексуальних меншин, головним змістом якого був заклик до президента СРСР, Верховних Рад СРСР і союзних республік припинити кримінальне переслідування гомосексуалів, а з 28 по 30 травня 1990 року в Інституті історії АН Естонії відбулася конференція "Сексуальні меншини і суспільство. Зміна оцінок гомосексуальності у XX столітті в Європі", на якій була дана оцінка становища ЛГБТ в СРСР.

Перш ніж висвітлити різні аспекти життя ЛГБТ напередодні проголошення незалежності України, ми хочемо зробити декілька попередніх зауважень. По-перше, суспільне життя України, Білорусі та Європейської частини Росії було в цей час настільки подібне, що все нижчевикладене, здебільшого, справедливе для всіх цих регіонів. По-друге, цей час у житті українського суспільства в цілому та ЛГБТ людей, зокрема, був дуже значущим. Горбачовська "перебудова" стала часом фундаментальних змін, що заклали основи сучасного становища. По-третє, кажучи про життя ЛГБТ в цей час, ми говоримо не тільки про тих, хто вже тоді вважав себе таким, але й про тих, хто ще не усвідомлював або не бажав визнати свою належність до ЛГБТ.

Самоусвідомлення

В житті кожної ЛГБТ людини є своєрідна точка відліку, яка ділить життя на "до" і "після" – усвідомлення своєї гомо- чи бісексуальної орієнтації або трансґендерності. Для того, щоб це сталося, потрібна наявність декількох чинників, що допомагають самоідентифікації. Передусім, потрібна інформація про тих, з ким би могла співвіднести себе людина, аналізуючи свої схильності та бажання. Як зазначалося вище, до кінця 1980-х такої інформації було дуже мало, а та, що була, містила негативну оцінку гомосексуальності та транссексуальності, безліч неточних або

неправдивих відомостей. Не дивно, що багато людей, не відчуючи сексуального потягу до протилежної статі, не могли ні зрозуміти причин цього, ні прийняти факт присутності потягу до власної статі. Багато хто з них одружувався, приймаючи потім як належне свою фригідність або незадовільність свого інтимного життя. Вони мучилися від непевного відчуття, що з їхньою сексуальністю щось не так, але настанова "Я – не гомосексуал(ка)" була настільки сильною, що навіть умовно позитивні публікації щодо ЛГБТ не у всіх мали змогу її похитнути.

Та все ж таки певна частина геїв і лесбійок і в цей час мала змогу себе усвідомити, аналізуючи свої відчуття та порівнюючи їх з доступною інформацією. У доперебудовний час це були ті, у кого батьки мали спеціальну літературу, або хто сам завдяки спеціальності мав до неї доступ (медики, юристи), а також ті нечисленні радянські громадяни, які побували за кордоном і знайшли потрібну інформацію там. У перебудовний час багато кому допомогла нарешті зрозуміти себе інформація, почерпнута з газетних публікацій, тієї ж книги І.С. Кона "Вступ до сексології" або інших подібних видань, що почали з'являтися. Самоусвідомлення та прийняття себе як гомосексуала або трансґендера великою мірою залежало від того, що у такого роду публікаціях ЛГБТ описувалися як звичайні люди, а не сексуальні збоченці.

Наступний чинник, що допомагав усвідомити себе геєм або лесбійкою, – власний гомосексуальний досвід. Це могло бути підліткове сексуальне експериментування, випадковий збіг обставин або свідомий пошук партнера у дорослому віці. Хоча, сексуальний контакт – це зовсім не обов'язково: у багатьох розуміння своєї гомосексуальності приходило після сильної, болісної закоханості у людину своєї статі, про яку та або той могли навіть не здогадуватися. Але й наявність гомосексуального досвіду в поєднанні з сильним потягом до своєї статі ще не конче означало визнання себе геєм або лесбійкою: сексуальна поведінка та самоідентифікація – різні речі.

Суттєвим фактором міг бути вплив інших людей, які вже усвідомили свою гомосексуальність. Після випадкового знайомства гомосексуал, який вже усвідомив себе, передавав іншому, разом з підбадьорюючим "бути "голубим" теж непогано", систему поглядів на життя, а також свої заботи, міфологію, спосіб життя, мовчазно припускаючи, що альтернативи йому немає.

Пошук собі подібних

Розглядаючи життя українських ЛГБТ часів "перебудови" та перших років незалежності, можна помітити деякий парадокс: у той самий час, у тому ж самому місці жили як ті, хто вже зневірився знайти хоч когось подібного до себе, так і ті, для кого нові сексуальні знайомства були звичним явищем. Світ гомосексуалів – переслідуваний, замовчуваний, засуджуваний – був невидимим для необізнаних, тому дуже багато тих, хто вже усвідомив свою гомосексуальність, доки їм не допомагав випадок, залишалися самотніми. У газетах і журналах часів "перебудови" можна було знайти багато листів від геїв, лейтмотивом яких було "Я самотній. Я у відчаї". Декому, однак, щастило впізнати "товариша по нещастю" серед друзів в інституті, колег на роботі, в туристичній подорожі або у спортивній секції – де трапилася нагода. "Товариш", у свою чергу, міг вже мати одного або декількох друзів (або подруг, якщо йдеться про лесбійок). Далі поширювати коло знайомств "по темі" вже було легше.

Найбільш масовим серед геїв (принаймні, найпомітнішим) шляхом знайомства була система зустрічей у певних місцях з дотриманням певних правил. У кожному помітному місті України було хоча б одне місце зустрічі геїв – "плешка". Частіш за все, це був громадський туалет у людному місці, а також парки, сквери, площі перед великим громадськими спорудами, у приморських містах – пляжі. У великих містах було декілька "плешек", що відрізнялися одна від одної чисельністю та складом завсідників. Подекуди були популярні серед геїв кафе, де також заводилися нові знайомства. Гей, що належав до світу "плешки" або був

обізнаний з ним, приїжджаючи до незнайомого міста орієнтувався або за розповідями знайомих, або за написами в туалеті, що правили за своєрідну дошку оголошень. Окремої згадки заслуговують лазні, де особливо улюбленими серед геїв були душові та загальні парні відділення. Лесбійкам було важче знайти знайомства, у них не було таких традиційних і популярних місць зустрічей, як у гомосексуальних чоловіків.

Перше відоме нам оголошення про службу знайомств для "сексуальних меншин" з'явилося у московській газеті "СПИД-инфо", що розповсюджувалась і в Україні, тільки у 1991 році.

Стиль життя

Необхідність приховувати своє особисте життя від оточення була причиною того, що геї та лесбійки вимушено вели подвійне життя. Особливо нелегко доводилося тим, хто був одружений: декому вдавалося "легалізувати" свого гомосексуального партнера у сім'ї як друга/подругу, але не завжди до наявності такої тісної "дружби" сім'я ставилася лояльно. Випадки, коли дружинам довіряли таємницю своєї гомосексуальності, в той час були винятково рідкісними. Заради справедливості, треба сказати, що становище неодружених гомосексуальних чоловіків і жінок не надто відрізнялося: в радянській Україні мало хто мав окреме житло, а батьки досить часто втручалися в те, з ким товаришує їхні син або дочка.

Крім задоволення сексуального бажання, для ЛГБТ людей дуже важливо мати, особливо в недружньому оточенні, своє власне коло спілкування, де можна було би відчувати себе природно, не прикидатися, бути самим собою. Поступово складалися компанії друзів/подруг. Об'єднували такі групи вже тоді, як правило, не тільки сексуальна орієнтація, але й якісь інші спільні інтереси. Якщо у невеликих містечках і групи були менші за чисельністю, і склад їх, здебільшого, був випадковим, то у великих містах частіше виникали досить великі групи, порівняно однорідні за культурним та інтелектуальним рівнем їхніх учасників. Хтось міг спілкуватися відразу з декількома групами, будучи сполучною ланкою між ними. Стосунки всередині групи

склалися по-різному: десь це могло бути об'єднання тільки для спілкування, а інтимне життя члени групи мали "на стороні", тоді як в інших випадках члени групи практикували зміну сексуальних партнерів всередині своєї компанії, аж до групового сексу, іноді допускаючи в свої ряди новаків. Частіше за все, всередині групи були одна-дві стійкі пари, інші були самотніми або вирішували свої сексуальні проблеми поза групою.

Відвідувачів "плешек" можна було умовно розділити на дві категорії: перші бували там нечасто і тільки з однією метою – знайти собі статевого партнера. Стосунки в такому випадку мали вигляд швидкого сексу або тут само на "плешці", або десь поблизу, в ході якого партнери могли навіть не обмінятися і словом. Таке практикували й одружені чоловіки, і ті, хто вважав себе гетеросексуалом, але час від часу потребував зняття сексуального незадоволення, що нагромадилося. Вони, ймовірно, боялися, що більш тривалий, "людський", гомосексуальний зв'язок зробить з них геїв або, як тоді частіше говорили, "голубих". Проте, вчашали таким самим способом на "плешку" і ті, хто розумів свою сексуальність і міг навіть мати коло друзів тієї самої орієнтації. У цьому випадку відбувався немов би поділ: друзі – "для душі", а хлопець з "плешки" – "для тіла"; навіщо з ним довго розмовляти? Для іншої групи відвідувачів "плешки" вона була своєрідним клубом, де не тільки можна було знайти сексуального партнера, але й зустріти "своїх", попліткувати, відпочити від потреби прикидатися таким як усі. Хтось міг вважати за краще заводити знайомства у лазні або транспорті, але й вони навідувалися на "плешку" для спілкування. На "плешці" могли зав'язуватися і міцні стосунки, дружба. Інколи хтось на певний час випадав з кола спілкування, щоби потім з'явитися знову.

В умовах загрози кримінального переслідування, про себе повідомляли мінімум відомостей; замість імен широко використовувалися прізвиська, часто жіночі. Геївський світ створив свій власний фольклор, свій жаргон. Своєрідним явищем серед завсідників "плешки" було т.зв. "хабальство" – не

відрізняючись у повсякденному житті від інших чоловіків, частина геїв серед "своїх" докорінно змінювалася: розмовою (протяжливе вимовляння слів з проковтуванням закінчень – "московська говірка") та манерою поведінки вони ставали схожими на карикатурне зображення жінок.

Що стосується одностатевих сімей, то не так часто, але вже й тоді на Україні були випадки таких сімейних союзів, що виникали всупереч тиску громадської думки і тим труднощам, які доводилося долати: складність знайти не просто сексуального, а близького за характером та інтересами партнера; житлова проблема; беззахисність перед втручанням у своє особисте життя з боку оточення.

Проституція

Проституція серед геїв в Україні не мала масового поширення. Знайти партнера було так нелегко, сам контакт був настільки ризикованим для партнерів (співучасників злочину), що брати за це гроші якось не спадало на думку. Інша справа, що як плату можна було розглядати випивку, пригощення, можливість переночувати або якісь інші дрібні послуги, хоча прямої залежності між інтимною близькістю і винагородою, як правило, не було. Геї з партійної та господарської еліти могли влаштувати своїх коханців на "теплі місця", але в таких випадках складно сказати, чого було більше: бажання відплатити за сексуальні послуги або потреба тримати партнера біля себе, роблячи зустрічі з ним більш виправданими для оточення.

Проституція у повному розумінні слова (тобто, надання сексуальних послуг випадковим клієнтам за гроші) мала місце лише в курортних центрах (південний берег Криму, і те лише у розпал сезону), великих портах (Одеса) і столиці (Київ). Клієнтами хлопців-повій були, здебільшого, іноземці, а також нечисленні вітчизняні заможні геї. І геї-повії, і їхні клієнти знали місця (поблизу певних готелів, ресторанів), де можна було знайти один одного. Випадки проституції серед лесбійок навряд чи взагалі мали місце.

ЛГБТ і насильство, кримінальний світ

Геям, здебільшого, не властива агресивність, тому випадки сексуального (як і несексуального) насильства з боку геїв були досить рідкісними. Як правило, одностатеве сексуальне насильство виникає з боку тих, хто сам себе гомосексуалом не визнає. Досить часто в описуваний період таке насильство траплялося у підлітковому середовищі (в інтернатах, серед "важких" підлітків), а також як вияв "нестатутних стосунків" в армії. Масовий характер мало гомосексуальне насильство в умовах ув'язнення. Статевий акт у такому випадку символізував більш високий статус гвалтівника і, відповідно, приниження жертви. Зазначимо також наявність у цей час кримінальних справ про насильницьке мужолозтво, які виникли через те, що один з партнерів оголошував себе жертвою зґвалтування, щоб самому уникнути покарання за одностатевий секс.

Несексуальне насильство над геями виявлялося по-різному. Причиною насильства могло стати неприйняття одним з партнерів своєї сексуальності: підкорившись своїм бажанням під час випадкового знайомства, він міг вступити в статевий контакт, але потім жахався того, що скоїв. Провина за те, що сталося, покладалася на іншого, а щоб остаточно відгородитися від цього, застосовувалось насильство: "б'ю – отже, не такий, як він". Об'єктом насильства ставали також ті геї, які в громадському туалеті, лазні або транспорті помилково пропонували знайомство не тому, кому треба. Залежно від об'єкту домагань (його агресивності, нетерпимості, близькості до кримінального світу), це могло скінчитися образою або насильством; мали місце і випадки вбивств.

Специфічним явищем був "ремонт". У перебудовний час частина молоді сприйняла публікації щодо геїв та їхніх проблем вельми негативно, знайшовши у їх особі ворога, з яким потрібно було боротися. Зазвичай, молодий симпатичний хлопець із групи "ремонтників" використовувався як принада, з'являючись у місцях зустрічей геїв. Жертву "підсадна качка" приводила або в затишне місце неподалік, або на квартиру. В обох випадках там

жертву чекала вся група. Після принижень, биття і пограбування гея відпускали, хоч у деяких випадках це могло скінчитися й гірше. Інші групи "ремонтників" не ускладнювали собі життя таким сценарієм і чіплялися просто до всіх підозрілих ("не так" одягнутий, сережка у вусі тощо).

Деякі представники кримінального світу спеціалізувалися на пограбуваннях геїв. Усе починалося знову-таки зі знайомства, а коли гей приводив нового знайомого додому, той, після статевого контакту або без нього, грабував господаря. Розрахунок був на те, що жертва не піде в міліцію через страх перед кримінальним покаранням за одностатевий секс і розголосом її гомосексуальності.

Що стосується лесбійок, то у жіночих колоніях, як і в чоловічих, масово практикувалися гомосексуальні стосунки, але насильство було менш поширеним, а коли мало місце, то не носило такого жорстокого характеру, як серед чоловіків. Поза колоніями лесбійки могли стати жертвою гвалтівника-гетеросексуала: у кримінальному світі вважалося ледве чи не доблестю зґвалтувати лесбійку (особливо, "активну"); у якості принади використовували жінку-повію. Проте, такі випадки були рідкістю, оскільки лесбійки не часто виходили за вузьке, "домашнє", коло знайомств.

Кримінальний світ не був винятком щодо наявності в його середовищі геїв і лесбійок. На лесбійські відносини дивилися як на прийнятні, однак за умови, що лесбійка не припиняє задовольняти бажань чоловіка, а ще краще, якщо разом із подругою організує йому "видовище". У ставленні до чоловіків-гомосексуалів був суворий поділ: той, хто виконував у гомосексуальному контакті "активну" роль, не вважався "голубим", тоді як "пасивний" партнер вважався істотою нижчого ґатунку, його зневажали, ставилися до нього з презирством. Хоча, природно, і серед кримінальної еліти існували ретельно законспіровані "пасивні" геї.

Треба зауважити, що практично всі описувані у цьому розділі явища існують в Україні й донині, хіба що у дещо видозміненій формі.

Геї та служба в армії

У радянський час гомосексуали не призивалися на військову службу; зокрема, не підлягали призову засуджені за мужолозтво та інші фігуранти таких справ. Інколи геї, не бажаючи служити в армії, зізнавалися у своїй гомосексуальності, хоча це й ставило на них тавро людини, хворої на психосексуальні розлади. Ось свідчення про такий випадок від безпосереднього учасника події: "І ось пробив час. Повістка, військкомат, медкомісія... Коли надійшла моя черга до невропатолога, я виклав свій головний козир і на питання: "На що скаржитесь?" – брязнув: "На гомосексуалізм!" Що тут піднялося! Скандал! На мене кричав і тупав ногами військком, вищали сестри, загрожували статтею лікарі, хихотили у кутку хлопці. Але відступати було пізно, і я тримався як герой... Складу злочину не було і мене запроторили у *** психушку, а там знайшли, що я цілком і більш ніж нормальний, крім одного... і дали статтю про непридатність до військової служби – 9-б "Статеві збочення". Побоялися, вочевидь, за моральність радянських збройних сил".²²

Проте, геї все ж таки служили в армії: не всі були такими сміливими, а дехто під час призову просто не усвідомлювали своєї орієнтації. В результаті, для багатьох у той час саме армія стала тим місцем, де відбувалися їх перші гомосексуальні контакти. Зі зрозумілих причин, в армійських умовах частіше виникають ситуації, коли двоє молодих хлопців можуть реалізувати свої напівусвідомлені (або усвідомлені) бажання, хоча, звичайно ж, і тут багато що залежало від випадку. Як вже зазначалося вище, у деяких частинах, де нестатутні стосунки ("дідівщина") приймали найпотворніші форми, вони могли супроводжуватися сексуальним насильством "дідів" над новобранцями, але все ж таки це були екстраординарні випадки.

²² Архів Центру "Наш світ".

Як правило, гомосексуальні стосунки в армії, на відміну від кримінального світу, приймають більш м'які форми, частіше бувають добровільними. Хтось саме в армії зрозумів, що може бути не просто секс між двома чоловіками, але й кохання.

ЛГБТ і медицина

Радянські медики, здебільшого, поділяли негативне ставлення суспільства до ЛГБТ. Медична література в УРСР, як і в інших республіках Радянського Союзу, трактувала гомосексуальність як психічне захворювання і статеве збочення. Серйозних досліджень з цієї тематики не проводилось. У медичних книгах можна було зустріти міркування про якісь узагальнені характеристики осіб гомосексуальної орієнтації, явно засновані на вивченні єдиного відомого автору випадку гомосексуальності. Об'єктом дослідження в таких випадках була, найчастіше, особа з явно вираженими проблемами соціального, медичного та/або кримінального характеру, яка саме через це й потрапила до поля зору дослідників. У таких умовах ЛГБТ просто боялися звертатися до лікарів з проблемами свого сексуального життя. Якщо такі консультації, допомога з боку медиків, і мали місце, то носили приватний характер.

Розглядаючи гомосексуальність як хворобу, медицина передбачала тим самим, що її можна лікувати. Для лесбійок, яких кримінально не карали, психіатрична лікарня була основним місцем, де їх намагалися зробити схожими на всіх. Часто їх туди відводили батьки, які не розуміли сексуальних уподобань своєї дочки. Вважалося, що чоловіки-геї "виправлялися", відбуваючи покарання у виправно-трудовій колонії разом з іншими кримінальними злочинцями. Їх "лікуванням" займалися рідше, але й такі випадки все ж мали місце. Методи "лікування", що застосовувалися, були дуже жорсткими: найчастіше, це означало придушення сексуальності пацієнта і було пов'язане з частковою втратою ним фізичного та/або психічного здоров'я.

Медики відігравали ще одну роль в житті геїв: якщо вони зверталися до медичної установи після зараження хворобою, що передається статевим шляхом, то автоматично підпадали під дію

кримінального законодавства. Такий пацієнт повинен був розголосити всі свої сексуальні контакти, що дозволяло порушити проти нього і тих, кого він назве, кримінальну справу за статтею 122 КК УРСР "Мужолозтво". Якщо ж він цього не робив, то йому загрожувало покарання за статтями 108 "Зараження венеричною хворобою" та 108-1 "Ухилення від лікування венеричною хворобою".

Кримінальне переслідування геїв

До самого проголошення незалежності, в Україні, як і в інших республіках СРСР, для чоловіків існувало кримінальне покарання за добровільні гомосексуальні стосунки. Початком карної справи, як зазначалося вище, могло стати, наприклад, виявлення у гея венеричної хвороби. Головним при цьому було добитися зізнання у здійсненні анально-генітального контакту, оскільки, згідно з науково-практичним коментарем до кримінального кодексу, як мужолозтво кваліфікувалося саме такий статевий акт. При цьому слідство та суд часто ґрунтувалися на припущеннях і дуже вільно тлумачили наявні докази: фактично, для засудження обвинуваченого у мужолозтві не було потреби юридично суворо доводити наявність саме такого сексуального контакту; будь-які сумніви тлумачилися не на користь обвинуваченого. За відсутності жертви злочину, за таку вважався устрій статевих відносин, що склався у суспільстві.

Лікарські установи були не єдиним шляхом, яким правоохоронні органи виявляли геїв. Міліція час від часу проводила рейди по місцях зустрічей геїв, щоби схопити їх на місці "злочину" під час статевих контактів. Крім того, "органи" використовували частину геїв як інформаторів для виявлення гомосексуалів на своїй територіальній ділянці. Велися списки геїв, особливо тих, хто займав високе службове становище. За потреби, ця інформація могла бути використана для шантажу людини, щоб отримати від неї іншу корисну інформацію (наприклад, у кримінальній справі, не пов'язаній з мужолозтвом) або в інших цілях. Часто геїв лякала у таких випадках навіть не перспектива кримінального покарання (для доведення справи до

суду були потрібні не завжди виправдані додаткові зусилля), а можливість розголосу гомосексуальності жертви шантажу (що міліція могла дуже легко зробити) на роботі, місці навчання. Ось що очевидець розповідає про діяльність таких інформаторів: "Були підставні особи, які входили до нас у довір'я, а потім здавали. Щоб нас посадити, треба було схопити, що називається, "на гарячому" – увірватися в квартиру, коли ми сидимо або лежимо голі і т.ін. Ось такий чоловік, якого ми приймали за свого, у відповідний момент виходив під якимсь приводом, давав знак, після чого вдиралася міліція і..."²³

Особливістю судового покарання гомосексуалів було те, що їх засуджували, як правило, за декількома статтями КК, частина яких виглядала цілком кримінально. Частіш за все, це були статті КК УРСР 121 "Розбещування неповнолітніх" (для її застосування було досить, аби в момент інтимної близькості в сусідній кімнаті спала дитина), 206 "Хуліганство" (вважалося, що два гея, які займаються сексом поза квартирою, публічно ображають суспільну моральність, нехай би за сотні метрів нікого, крім наряду міліції, й не було), 196 "Порушення правил паспортної системи" (якщо чоловік жив разом з іншим чоловіком без прописки, яку було неможливо отримати, оскільки за сім'ю їх ніхто, звісно, не вважав); 211 "Виготовлення, збут або поширення порнографічних предметів" (досить було при обшуку знайти хоч би одне зображення оголеного чоловічого тіла), 210 "Утримування кубел розпусти і звідництво" (покаранню підлягав господар квартири, де збиралися його друзі-геї).

Внаслідок такої заплутаної системи, дуже важко вибрати із судової статистики справи тих, хто був засуджений власне по статті 122 КК УРСР "Мужолозтво", перша частина якої виголошувала: "Мужолозтво, тобто статеві зносини чоловіка з чоловіком, – карається позбавленням волі на строк до одного року або висилкою на строк до трьох років". Точних відомостей з цього приводу по Україні немає. Професор Оксфордського університету Ден Гілі відзначає: "Дані за 1961-1980 роки свідчать

²³ Пан плюс пані, *Давайте жить дружно*, № 26, 1995, с. 4.

про те, що число вироків у справах про мужолозтво за згодою і фізичного примусу різко зросло в кінці 1960-х і з тих пір залишалося на досить-таки постійному рівні". Згідно наведених ним даних, у СРСР у 1961-1969 роках щорічно за мужолозтво засуджувалося близько 700-800 осіб, у 1970-1981 – 1,2-1,3 тис. осіб, з яких біля 70% припадало на РРФСР.²⁴

Скасування кримінального переслідування за добровільні статеві стосунки між чоловіками

Україна першою з колишніх республік СРСР скасувала кримінальне покарання за добровільні гомосексуальні стосунки між повнолітніми чоловіками. Сталося це практично відразу ж після отримання нею незалежності, одним із перших законів нової держави.

Велика роль в ухваленні цього закону належала парламентському комітету з питань охорони здоров'я: скасування кримінального покарання за добровільний геївський секс було частиною комплексної реформи українського законодавства, присвяченій профілактиці та боротьбі з епідемією ВІЛ/СНІД – отже, готував закон саме цей комітет. Аргументація легалізації одностатевого сексу була такою: щоб можна було вести профілактичну роботу серед гомосексуалів, вони не повинні боятися довіряти медикам, тому для них не має бути загрози кримінального переслідування. Вочевидь, ці аргументи переконали тодішніх українських законодавців, оскільки, незважаючи на досить консервативний склад депутатського корпусу, закон був ухвалений без заперечень.

Як би там не було, 12 грудня 1991 року Верховна Рада України ухвалила закон "Про внесення змін до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів Української РСР". Згідно з ним, стаття 122 КК України була викладена у новій редакції: тепер покарання за статеві зносини між чоловіками передбачалося

²⁴ Healey D., *Homosexual Desire in Revolutionary Russia: The Regulation of Sexual and Gender Dissent*, University of Chicago Press, 2001. Цит. за: Хили Д., *Скільки чоловік осудили за "мужеложство" в СССР?*, gay.ru.

тільки у разі застосування насильства. Для ЛГБТ спільноти України почалося нове життя.

2.4. Від проголошення незалежності України до Євромайдану.

Оскільки проголошення державної незалежності України практично співпало з легалізацією одностатевих сексуальних стосунків, саме з цього часу можна говорити про появу в Україні ЛГБТ спільноти як соціальної групи в рамках українського суспільства. ЛГБТ люди отримали можливість зустрічатися, спілкуватися, об'єднуватися в організації тощо без загрози кримінального переслідування, що відразу змінило як їхнє повсякденне життя, так і громадську діяльність.

Головним способом пошуку нових знайомств для ЛГБТ у 1990-х роках стали оголошення у газетах і журналах, здебільшого, місцевого рівня та рекламно-розважального напрямку. В розділах оголошень таких видань з'явилися рубрики на кшталт "Він шукає його" та "Вона шукає її". У ЗМІ почастишали матеріали про життя ЛГБТ в Україні та за кордоном, які, хоч і містили безліч недостовірної, перекрученої та неповної інформації, все ж таки знайомили українське суспільство з досі невідомим йому світом. На тлі активного суспільно-політичного життя почали з'являтися також перші ініціативи з об'єднання окремих людей у групи по інтересах – це дало початок першій хвилі ЛГБТ активізму, яка тривала десь до середини першого десятиліття XXI сторіччя. Поширення в Україні інтернету знову докорінно змінило ситуацію, допомогло ЛГБТ людям як у пошуку особистих знайомств, так і в об'єднанні у групи по інтересах, що прискорило формування ЛГБТ спільноти та породило нову хвилю ЛГБТ активізму.

За більшістю відомих нам ЛГБТ ініціатив стояли одна явна лідерка або лідер, навколо яких об'єднувалися одностатеві та які фактично самостійно організовували всю подальшу діяльність. Варто згадати також заїжджих іноземців-геїв – намагаючись створити свій приватний світ і певною мірою довести його до звичних західних норм, такі люди слугували центрами

формування нових груп та взаємодії між вже наявними у даному місті. Особливо це було помітним у провінційних містах. Наприклад, у 1996 році в Луганську працювали два британських геї, один з яких був радий надати свою квартиру для спілкування широкого кола людей, що сприяло налагодженню контактів між ними, формуванню місцевої ЛГБТ спільноти та появи її союзників у місцевій громаді – здебільшого, серед "просунутої" молоді. Схожий приклад був у Донецьку – іноземець, який працював там з 1997 року, висловився приблизно так: "Раз у Донецьку немає геївських клубів, ми створимо такий у моїй квартирі". Часто іноземці не тільки приносили з собою частку своєї культури, невідому до того часу інформацію, але й матеріально допомагали становленню геївських груп – такі випадки траплялися у Києві, Запоріжжі та інших містах. До речі, зауважимо, що дочекатися допомоги від іноземців можна було значно швидше та з меншим клопотом, ніж від вітчизняних заможних геїв.

Асоціація "Ганімед" – перша громадська ЛГБТ організація в Україні

На цій першій хвилі активізму й виникла перша в Україні організація геїв і лесбійок (аббревіатура "ЛГБТ" або подібні до неї тоді ще практично не зустрічалися) – "Ганімед". Формально історія "Ганімеду" починається 20 березня 1993 року, коли в аудиторії Київського педагогічного інституту відбулися ініціативні збори, на яких були присутні близько 60 людей з більшості областей України. Для того, щоб це стало можливим, організатори зустрічі починаючи з літа 1992 року вели листування з геями та лесбійками по всій Україні. Переважну більшість учасників зборів складали геї, які відгукнулись на оголошення в газеті "Sex-hit" одного з ініціаторів створення організації Леоніда Нефедовича. Крім того, адреси вишукувалися в газетах, де друкували оголошення про одностатеві знайомства. Величезний обсяг роботи на цьому етапі був зроблений Лілією Тараненко – особистістю дуже яскравою та самобутньою. Серед учасників зборів виявилось немало випадкових людей, що наклало

відбиток на їхній хід, але, так або інакше, збори прийняли рішення про створення Всеукраїнської Асоціації "Ганімед".

У липні 1993 року в приміщенні київського Планетарію відбувся установчий з'їзд ВА "Ганімед", на якому був прийнятий статут асоціації. Однак, у порівнянні з тим документом, що розглядався навесні, це був великий крок назад: якщо, згідно з проектом статуту, діяльність організації полягала, передусім, у вивченні проблем гомосексуальності, зміні суспільної думки, досягненні рівних можливостей для людей будь-якої сексуальної орієнтації, то в ухваленому статуті, що був зареєстрований Міністерством юстиції 13 травня 1994 року, перше місце зайняла тема СНІДу, а згадки про ЛГБТ тематику взагалі зникли. Передбачалося, що асоціація буде існувати на членські внески, а також на пожертви. Зокрема, їй мала надавати матеріальну допомогу "Два кольори" – комерційна організація, що називала себе "приватною ініціативою гомосексуалів України" та претендувала на представлення інтересів українських ЛГБТ за кордоном. Дійсно, "Два кольори" оплатила оренду приміщення для проведення установчого з'їзду ВА "Ганімед".

Реєстрації "Ганімеду" суттєво допоміг Національний комітет у боротьбі із захворюванням на СНІД, який, зокрема, надав юридичну адресу для нової організації. Більш того, документи, потрібні для реєстрації обласних відділень асоціації, були вислані не геївським активістам, а у місцеві СНІД-центри. Внаслідок переорієнтації "Ганімеду" на профілактику та боротьбу з поширенням епідемії ВІЛ/СНІДу як головного напрямку діяльності організації, залучені до цього медичні структури із задоволенням відзвітували, що робота серед сексуальних меншин проводиться, але гомосексуали, у своїй більшості, на контакт із медиками не пішли. Жодне з місцевих відділень, окрім київського міського, не було зареєстроване, у багатьох місцях робота відділень так і не почалася. У кінцевому занепаді "Ганімеду" відіграло свою роль і те, що хвиля ентузіазму серед ЛГБТ з приводу можливості змінити своє становище за допомогою організації пішла на спад, хоча ще деякий час у

багатьох регіонах України ЛГБТ групи та окремі активісти діяли посилаючись на те, що є філіями або членами "Ганімеду".

Майже з самого початку діяльності "Ганімеду" в його керівних органах почалися розбіжності у поглядах на мету і завдання, стратегію і тактику діяльності – передусім, щодо ЛГБТ характеру організації. Суперечка вийшла на сторінки газет. Остаточно підірвав престиж організації провал Регіональної конференції Міжнародної Асоціації геїв і лесбійок (ILGA) для країн Східної, Центральної і Південно-східної Європи, що відбулася у травні 1995 року. В підсумку, в керівництві "Ганімеду" фактично залишилася тільки Л. Тараненко, а решта членів Координаційної ради або вийшли з організації, або самоусунулися від її діяльності. За словами Л. Тараненко, в цей час у київському "Ганімеді" налічувалося 47 членів. На першому місці в його діяльності стояла пропаганда здорового образу життя і робота з медиками, що передбачало сприяння членам організації в отриманні допомоги від фахівців, у тому числі психологів, та анонімному обстеженні на СНІД. Асоціація також займалася організацією дозвілля ЛГБТ, для чого був укладений договір із "Зеленим театром" АТ "Гідропарк". Час від часу, в клубі "Ілюзіон" увечері відбувалися покази фільмів на ЛГБТ тематику, а в денний час проводилися лекції та дискусії на ці теми. Поступово, ВА "Ганімед" фактично припинила свою діяльність, а у жовтні 1999 року і своє існування.

Ми приділяємо стільки місця історії ВА "Ганімед" як через те, що це було першою помітною спробою самоорганізації української ЛГБТ спільноти, так і тому, що її сумна доля спіткала багато інших, малопомітних та вже забутих, ЛГБТ ініціатив того часу. Як вже було зазначено, перша хвиля ЛГБТ активізму породила окремих сміливців і навіть групи, які з початку 1990-х років займалися різноманітною діяльністю в інтересах спільноти. Як правило, їхня робота будувалася на організації служб знайомств для людей "нетрадиційної сексуальної орієнтації" та/або продажу орієнтованих на геїв літератури і фільмів. Дехто, крім цього, виходив на контакт з медиками зі СНІД-центрів та

журналістами. Ентузіасти-одинаки то з'являлися, то зникали, часом називаючи себе гучними іменами, але взагалі таких активістів було зовсім небагато. Перші осередки ЛГБТ активізму з'являлися, але через деякий час зникали, у багатьох містах по всій Україні – зокрема, у Маріуполі, Запоріжжі, Черкасах, Тернополі, Вінниці, Одесі тощо.

Розвиток ЛГБТ руху в Україні у роки незалежності

Ймовірно, найстарішою з ЛГБТ організацій України, що досі існують та активно працюють, є Миколаївська асоціація геїв, лесбійок і бісексуалів "ЛІГА". Вона виникла як неформальний клуб за інтересами ще у 1993 році, а у грудні 1996 року була зареєстрована Миколаївським міськвиконкомом; як і у випадку з "Ганімедом", свою юридичну адресу для державної реєстрації асоціації надав місцевий СНІД-центр. Варто зауважити, що у той час державні структури в Україні якщо й були готові підтримати діяльність ЛГБТ організацій, то тільки у питаннях профілактики СНІДу та венеричних захворювань серед цієї групи осіб – на цьому було засноване співробітництво геївських груп та місцевих СНІД-центрів в Одесі, Запоріжжі, Донецьку тощо. Місцеві органи влади, надто в регіонах, всіляко опиралися реєстрації відкритих ЛГБТ організацій, тому багато таких груп були вимушені маскувати свою справжню природу під вивісками організацій з протидії епідемії ВІЛ/СНІДу – з іншого боку, така робота дійсно була та залишається важливим аспектом діяльності українського ЛГБТ руху в цілому.

У 1999 році були зареєстровані дві організації, які з самого початку відкрито позиціонували себе як представники ЛГБТ спільноти: "Твоє життя" у Києві та Центр "Наш світ" у Луганську. Якщо у столиці це відбулося без особливих проблем, то засновники Регіонального інформаційного та правозахисного Центру для геїв і лесбійок "Наш світ" стикнулися з упертим спротивом з боку місцевого обласного управління юстиції. Після незаконних зволікань та тривалих консультацій з міністерством, в реєстрації було відмовлено під тим приводом, що закон в Україні забороняє створювати організації, окрім як для захисту

інтересів тільки самих членів цієї організації, а серед заявлених статутних цілей "Нашого світу" був "захист загальнолюдських прав та свобод гомосексуалів". Як умову для реєстрації організації, керівник Управління юстиції у Луганській області висунув вимогу прибрати слова "геїв і лесбійок" з назви, а у якості допустимої мети запропонував ту саму профілактику СНІДу. Тільки завдяки кампанії підтримки з боку міжнародних організацій (Amnesty International, ІЛГА-Європа, Міжнародного фонду "Відродження", Ради Європи) Центр "Наш світ" був офіційно зареєстрований – майже через рік після подачі першої заяви.

Рисунок 4. Засновники та перші члени Центру "Наш світ", зверху вниз і зліва направо: Максим Касянчук, Андрій Маймулахін, Анатолій Грибанов, Олександр Зінченков, Юрій Жиловець, Андрій Кравчук, Євген Лецинський.

Проблеми, з якими стикнувся "Наш світ" після реєстрації, були характерними для всього українського ЛГБТ руху тих часів: нам відмовляли у статусі неприбуткової організації, яка не сплачує податки з одержаної благодійної допомоги; ми

отримували погрози з вимогою припинити свою діяльність; орендодавці виганяли нас з орендованих приміщень; ЗМІ відмовлялися розміщувати нашу рекламу і таке інше. Єдиним суттєвим джерелом фінансування "Нашого світу", як і практично всіх українських ЛГБТ організацій, були та досі залишаються іноземні та міжнародні благодійні фонди, програми урядів західних держав, Європейського Союзу і Ради Європи.

У 1999 році Центр "Наш світ" став членом найбільшої світової ЛГБТ організації – ILGA (International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association). З часом українське представництво розширювалось, і зараз членами ILGA-Europe (європейського відділення цієї асоціації) є майже всі надалі згадані у цьому розділі провідні ЛГБТ організації України.

Ймовірно, першою, і, безумовно, найважливішою для початку формування української ЛБ спільноти організацією став Інформаційно-освітній центр "Жіноча мережа" під проводом Лайми Гейдар (zareєстрований у 2000 році). З тих чи інших причин, суто або переважно лесбійські організації в Україні не набули широкого поширення. На час написання цієї книги "Жіноча мережа" вже фактично припинила свою діяльність, і серед помітних лесбійсько-феміністичних ініціатив зараз можна згадати хіба що Харківське жіноче об'єднання "Сфера", яке було засноване у 2008 році, а також громадську організацію "Інсайт" (Київ і регіони, заснована у 2007 році), яка також спеціалізується на роботі з трансгендерною спільнотою та є найбільш помітною українською організацією у цій сфері.

З 2010 року існує Міжрегіональний центр ЛГБТ-досліджень "Донбас-СоцПроект" (Маріуполь), який здійснив та опублікував багато соціологічних досліджень української ЛГБТ спільноти – втім, як і у випадку багатьох інших організацій, його засновники почали свою громадську та наукову діяльність у цій галузі значно раніше, у складі або у співпраці з іншими активістами та організаціями.

Всеукраїнська громадська організація "Гей-Альянс Україна" працює з 2009 року, і за цей час стала однією з провідних ЛГБТ

організацій країни, спеціалізуючися, зокрема, на підтримці та обслуговуванні потреб місцевих ЛГБТ спільнот у великих містах. Дуже помітними представниками української ЛГБТ спільноти у громадсько-політичному житті країни є також Всеукраїнська благодійна організація "Точка опори" (працює з 2009 року) і "Гей-Форум України" (хоча у випадку останнього йдеться, здебільшого, про персональну діяльність його голови, відомого українського ЛГБТ активіста Святослава Шеремета). У 2011 році офіційно був зареєстрований Запорізький обласний благодійний фонд "Гендер Зед" (хоча, як і у випадку більшості інших організацій, він виріс з ініціативної групи, що існувала та діяла раніше). Останніми роками ця організація значно підвищила свою активність і видимість у лавах вітчизняного ЛГБТ руху.

Рисунок 5. ЛГБТ активісти Святослав Шеремет і Лайма Гейдар.

Прикладом організації, що вузько спеціалізується на проблемах ВІЛ-сервісу та обслуговуванні потреб ЧСЧ (чоловіків, які практикують секс з чоловіками), є колишній "Гей-альянс",

який тепер називається "Альянс.ГЛОБАЛ". Він був зареєстрований у Києві ще у 2002 році та досі залишається найбільш репрезентативною у цій галузі ЛГБТ організацією.

Окремо ми хочемо згадати громадські організації "Центр святого сотника Корнилія" (заснований у 2011 році в Донецьку) та Об'єднання "Квір-кредо" (засноване у 2013 році в Києві) – перші в Україні офіційно зареєстровані об'єднання ЛГБТ християн. Хоча їхня діяльність зараз фактично не помітна, саме їх утворення та державна реєстрація мали велике значення для ЛГБТ спільноти в сучасній Україні, де релігійні питання все ще відіграють велику роль у суспільно-політичному житті.

Хоча усього за минулі роки в Україні було зареєстровано ще декілька десятків ЛГБТ організацій, переважна їх більшість або фактично припинили свою діяльність (яка часто ґрунтується на активності єдиного лідера), або практично зникли з поля зору ЛГБТ спільноти в національному масштабі.

Інтеграція ЛГБТ руху в суспільно-політичне життя країни

На початку доби незалежності український ЛГБТ рух практично не брав участі у громадсько-політичному житті країни, але десь за десяток років стало очевидним, що є питання, в яких інтереси ЛГБТ спільноти та широкого суспільства перетинаються – насамперед, у захисті прав людини та боротьби з епідемією ВІЛ/СНІДу. З останнім було простіше: очевидна загальна загроза та потреба у міжнародній допомозі примусили державу та неурядові організації у цій сфері перейняти перевірені західні методики, які передбачали, зокрема, просування толерантного ставлення до ЧСЧ – "чоловіків, які мають секс з чоловіками", тобто, фактично, геїв і бісексуалів. Як вже було зазначено вище, саме потреба у протидії епідемії ВІЛ/СНІДу, ймовірно, стала головною причиною для скасування кримінальної відповідальності за добровільні сексуальні стосунки між чоловіками. Глобальний фонд по боротьбі з ВІЛ/СНІД, туберкульозом та малярією на довгі роки став одним з головних джерел фінансування для багатьох українських ЛГБТ організацій, які швидко налагодили плідну співпрацю з місцевими

антиСНІДівськими центрами, чому державні структури не опиралися, а інколи навіть допомагали.

Ситуація у сфері захисту прав людини була складнішою: український правозахисний рух був досить розвиненим ще з часів СРСР і спирався на традиції радянського "дисидентства", серед яких не було толерантності до ЛГБТ, не кажучи вже про захист їхніх прав. Дмитро Гройсман, засновник та керівник Вінницької правозахисної групи, розповідав одному з авторів цієї книги на початку 2000-х, які суперечки точилися у ті роки між українськими правозахисниками старшого та молодшого віку щодо включення питань захисту прав ЛГБТ людей у порядок денний їхніх організацій. За його словами, таке відбувалося навіть в українському відділенні Amnesty International. Багато дисидентів радянської епохи так і не змогли змінити своє ставлення до ЛГБТ, однак молодше покоління українських правозахисників досить швидко пододало нав'язані суспільством стереотипи щодо цього, і на початок 2010-х українська правозахисна спільнота вже вповні усвідомлювала, що права ЛГБТ є правами людини. Ситуація у сфері дискримінації та насильства проти ЛГБТ стала висвітлюватися в узагальнених звітах щодо додержання прав людини в Україні, налагодилося співробітництво між Центром "Наш світ" разом з іншими захисниками прав ЛГБТ та загальним правозахисним рухом, в українській ЛГБТ спільноті вперше з'явилися відносно впливові союзники та захисники всередині країни. На момент початку Євромайдану український ЛГБТ рух вже став інтегральною частиною громадянського суспільства країни, що було відзначено навіть у матеріалах Національного інституту стратегічних досліджень при президентові України.²⁵

Відчуваючи потребу в об'єднанні та координації своєї діяльності, український ЛГБТ рух утворив у 2011 році Раду ЛГБТ-організацій України, куди увійшли практично всі помітні

²⁵ Національний інститут стратегічних досліджень, *"Стан та проблеми ЛГБТ-руху в Україні". Аналітична записка; "Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: загальні тенденції, регіональні особливості". Аналітична доповідь*, niss.gov.ua.

організації – втім, ефективність співпраці в рамках цього об'єднання виявилася досить низькою. У тому ж році була створена Коаліція з протидії дискримінації в Україні, куди увійшли багато найрізноманітніших громадських об'єднань, зокрема, чимало ЛГБТ організацій. В рамках цієї коаліції вони почали координувати свої зусилля та проводити спільні адвокаційні кампанії з метою протидії дискримінації за багатьма ознаками на суспільному та законодавчому рівнях. Найпомітнішою ЛГБТ подією в Україні став Марш Рівності в Києві (до якого відразу приклеївся ярлик "гей-параду"), що вперше був запланований у 2012 році, але тоді не відбувся через загрозу сутичок з вельми агресивними супротивниками акції.

Рисунок 6. ЛГБТ активісти на Майдані під час Помаранчевої революції.

Його успішне проведення стало можливим тільки після перемоги Революції Гідності, коли державні структури почали змінювати своє негативне ставлення до ЛГБТ заходів, але вже

сама підготовка цієї акції та події навколо неї дуже сприяли як розвитку української ЛГБТ спільноти, так і привертанню уваги широкого суспільства до проблем ЛГБТ в Україні. ЛГБТ активісти брали участь як у Помаранчевій революції, так і у Революції Гідності, справедливо вважаючи, що права ЛГБТ можуть бути ефективно захищені тільки у модернізованій європейській Україні та бажаючи вивести свою країну з-під впливу гомофобної Росії.

Однак, під час Євромайдану, розуміючи складність ситуації і не бажаючи в такий важкий момент привертати увагу до розбіжностей між дуже різними суспільно-політичними силами, що об'єдналися проти встановлення в Україні диктатури, серед яких були праворадикальні націоналісти, ЛГБТ активісти свідомо вирішили утриматися від використання своєї символіки та широкого розголосу про свою належність до ЛГБТ руху.

Рисунок 7. ЛГБТ активіст Зорян Кісь на Євромайдані.

Разом з усіма захисниками демократії та свободи в Україні, постійну участь у подіях зими 2013-2014 років, зокрема, брали такі відомі українські ЛГБТ активісти як Зорян Кісь, Олена Шевченко, Богдан Глоба та багато інших. Відмовившись від афішування участі ЛГБТ у цих подіях, вони, однак, підтримували постійні контакти з керівниками та координаторами протестних акцій з метою запобігти провокаціям з боку антиєвропейських сил, коли ті намагалися використати пануючу в українському суспільстві гомофобію для дискредитації протесту проти дій уряду Януковича-Азарова.

Рисунок 8. Провокаційна акція удаваних "ЛГБТ активістів" на Бессарабській площі під час Євромайдану.

Зокрема, у січні 2014 року невідомі замовники набрали через соціальні мережі біля чотирьох десятків виконавців, обіцяючи їм за участь у нетривалій публічній акції заплатити по 150-200 доларів США. Нарядившись згідно гротескового образу легковажних гомосексуалів, молоді люди під музику та під керівництвом професійних аніматорів біля години танцювали та

кривлялися з прапорами ЄС та ЛГБТ символікою на Бессарабській площі.²⁶ Вочевидь, акція мала викликати негативні почуття щодо ЛГБТ та Євромайдану. Організатори акції заздалегідь провели прес-конференцію щодо міста та часу її проведення, ймовірно, сподіваючись на агресію з боку націоналістів, які охороняли барикади на підступах до Майдану Незалежності.

Втім, справжні ЛГБТ активісти провели попередню роз'яснювальну роботу з охороною Євромайдану і вийшли перед найманими акторами, пояснюючи присутнім реальну мету та сутність цього дійства. Провокація не вдалася, ніхто не постраждав і не дозволив себе обдурити. Незважаючи на це, організатори акції провели 13 січня нову прес-конференцію, на якій заявили про побиття однієї з учасниць. Наступного дня представники правозахисних і ЛГБТ організацій провели свою прес-конференцію, на якій пояснили задуми організаторів цієї та подібних провокацій та справжні наміри і цілі української ЛГБТ спільноти.²⁷

Журналістика про ЛГБТ, ЛГБТ преса і бізнес

Найбільш вагомими, на наш погляд, чинниками, які впливали у роки незалежності на формування в Україні громадської думки з ЛГБТ питань, були висвітлення відповідних тем у ЗМІ, вплив процесів, що відбувалися у західному суспільстві, та зростання впливу на українське суспільство з боку церков і релігійних активістів/організацій. Українська (та доступна російська) преса 1990-х – початку 2000-х років була схильна до поверхневого, розважального, сенсаційного висвітлення ЛГБТ питань, застосування некоректної термінології, неадекватних ілюстрацій, застарілих або просто фантастичних уявлень про життя ЛГБТ людей – але все ж таки навіть це сприяло привертанню уваги та поступовому звиканню українського

²⁶ ІА Національний ЛГБТ-портал України, "Гей-тітушки" провели марш "ЛГБТ спільноти" – що це було???, 11.01.2014, lgbt.org.ua.

²⁷ Камуфляж К., Гей-тітушки, Майдан и сообщество, 15.01.2014, Гей-альянс Украина, urogau.org.

суспільства до розгляду відповідних проблем. Десь у 2010 роки ситуація почала виправлятися – у ЗМІ прийшла нова генерація журналістів, які вже були частиною сформованого громадянського суспільства, що намагалося запровадити в Україні стандарти та найкращі практики сучасного вільного світу. З публікацій у пресі поступово став зникати присмак сенсаційності та скандалу, порідшали фото епатажних персонажів з гей-парадів у якості ілюстрацій до проблем ЛГБТ спільноти, журналісти почали застосовувати коректну термінологію, надавати слово фаховим коментаторам і визнаним учасникам ЛГБТ руху.

Разом з цим процесом з'явилася та почала розвиватися і власне ЛГБТ преса – спочатку у друкованому, а потім переважно в електронному вигляді. З 1996 року в Україні вперше став видаватись журнал, орієнтований на геїв (трохи згодом там з'явилися і лесбійські сторінки), під назвою "Один з нас" – він же виявився й найбільшим довгожителем серед української ЛГБТ преси, проіснувавши до весни 2014 року, коли вийшов останній, 79-й, номер часопису. "Один з нас" продавався в кісках "Союздруку", його можна було передплатити на пошті. У 1998-1999 роках Центр "Наш світ" випускав та безкоштовно поширював аматорський журнал "Наш мир", а з 2003 по 2008 рік – газету Gay.Ua. Було також декілька комерційних проєктів, які швидко закрилися через економічну недоцільність – зокрема, журнали "S-tet" і "Батерфляй".

Фінансові та інші проблеми також серйозно заважали розвитку інших бізнес-проєктів, орієнтованих на українську ЛГБТ спільноту. Гей-дискотеки, клуби, сауни тощо відкривалися у різних містах України (насамперед, у Києві, а також у великих містах та на морських курортах), але за деякий час припиняли своє існування.

Ставлення до ЛГБТ з боку широкого суспільства, церков, політиків, державних структур

Хоча всі соціологічні опитування стосовно ЛГБТ питань, що проводилися у незалежній Україні, незмінно виявляли

переважно негативне ставлення широкого загалу до ЛГБТ людей та надання їм рівних прав і можливостей, ситуація у цій сфері у 2000-х роках помітно погіршилася. Наприклад, підтримували твердження про те, що ЛГБТ повинні мати ті самі права, що й решта громадян України, у 2002 році – 43% опитуваних, у 2007 – 34%, у 2011 – 36%,²⁸ у 2016 – 33%.²⁹ Судячи з нашого досвіду, головним чинником цього стало ставлення до ЛГБТ питань провідних релігійних конфесій України – насамперед, християнських.

На початку доби незалежності українські церкви ще оговтувалися від наслідків 70 років офіційної антирелігійної пропаганди радянської влади та були зайняті, переважно, з'ясуванням відносин між собою і місіонерською роботою; боротьба проти ЛГБТ тоді ще не значилася у їх порядку денному. Втім, за десяток років вони вже вповні засвоїли суспільну роль розуму, честі та совісті нашої епохи, що дісталася їм у спадщину від покійної Комуністичної партії Радянського Союзу, спроміглися об'єднати свої зусилля в рамках створеної Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО) та приступили до активного використання новонабутого авторитету серед суспільства, а головне, органів влади. 5 травня 2007 року була ухвалена декларація ВРЦіРО "Про негативне ставлення до явища гомосексуалізму та спроб легалізації так званих одностатевих шлюбів (реєстрації одностатевих партнерств)", що стала основоположним документом, який досі визначає засади політики провідних українських релігійних конфесій у сфері ЛГБТ питань.

До останнього часу дуже рідко можна було зустріти від офіційних представників наших церков хоча би помірковане ставлення до ЛГБТ – жодних розбіжностей з цього приводу між основними релігійними конфесіями України не було, заяви їхніх

²⁸ Зінченков О. та ін., *Крок вперед, два назад: Становище ЛГБТ в Україні в 2010–2011 рр.*, 2011, с. 39, gay.org.ua

²⁹ Київський міжнародний інститут соціології, *Ставлення до людей гомосексуальної орієнтації: лютий 2016 р.*, 2016, gay.org.ua.

керівників відрізнялися хіба що стилістично. Найбільш поміркованим серед них свого часу виглядав глава УГКЦ кардинал Любомир Гузар, який у своїх бесідах з французьким істориком і богословом Антуаном Аржаковським, що були видані окремою книгою у 2006 році, зауважив: "Вони можуть жити разом, якщо наполягають на цьому. Добре, я певною мірою можу миритися з цим. Але нехай вони не претендують на те, щоб це вважалося подружжям. [...] Вони, звісно, можуть вести всякого роду сексуальну активність, але їхня любов завжди залишиться безплідною. Отже мені дуже шкода їх. Що ж я можу зробити для них? Хіба полегшити їхні страждання – я не повинен накладати на них більшого тягаря, ніж це абсолютно необхідно".³⁰ Однак, у 2011 році старий кардинал пішов на покій, а главою УГКЦ став молодий архієпископ Святослав Шевчук, який відразу задав принципово новий рівень гомофобії у своїй церкві: "По тяжкості гріх гомосексуалізму прирівнюється до вбивства. Якби ми сьогодні говорили про право на гомосексуальні стосунки, то ми би говорили і про право на вбивство. Не можна говорити про право на гріх, бо це є поняття, які взаємно між собою суперечать".³¹

З самого початку обговорення ЛГБТ питань українські церкви відверто закликали до дискримінації ЛГБТ людей, заборони їхніх публічних акцій тощо; згодом такі самі відверті заклики до дискримінації стали супроводжуватися ритуальними застереженнями на кшталт "Ми не виступаємо за дискримінацію осіб, які вважають себе гомосексуалістами", як у вищезгаданій декларації ВРЦіРО. Хоча у цьому документі було написано, що "Ми готові у відкритій дискусії обстоювати погляди, викладені у цій Декларації", офіційні представники українських церков незмінно ігнорували всі запрошення від ЛГБТ організацій до

³⁰ Аржаковський А., *Бесіди з Блаженнішим Любомиром Гузаром: До постконфесійного християнства / перекл. з фр., видання 2*, Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2007, с. 83.

³¹ Католицький Оглядач, *Блаженніший Святослав: гріх гомосексуалізму прирівнюється до людиноубивства*, 22.05.2013, catholicnews.org.ua.

проведення подібних дискусій. Певне зниження рівня гомофобної риторики та закликів до дискримінації ЛГБТ з боку українських церков стало спостерігатися тільки після перемоги Революції Гідності.

Перший президент України Леонід Кравчук у своєму інтерв'ю від 1999 року сказав: "Нам треба працювати в незалежній державі 500 років, і я думаю, що тоді ми будемо обговорювати проблеми сексуальних меншин не тільки нашої країни, але й цілого світу. Але зараз, коли країна переживає важку фінансову й економічну кризу, коли мільйони людей не можуть звести кінці з кінцями, кому прийде в голову обговорювати в парламенті такі речі?"³² Ці слова вичерпно характеризували загальне ставлення українського політикуму (його відносно ліберальної частини) та держави до ЛГБТ питань аж до початку президентства Петра Порошенка (2014). Президенти та уряди змінювалися, але принципово незмінною залишалася політика замовчування та ігнорування інтересів і проблем вітчизняних ЛГБТ; разом з тим, треба відзначити, що центральна українська влада ніколи не вдавалася до утисків і репресій проти ЛГБТ організацій. Всі пропозиції ЛГБТ руху до урядових структур (поза сферою профілактики та боротьби з епідемією ВІЛ/СНІДу) завжди відхилялися або просто ігнорувалися. Держава намагалася триматися від ЛГБТ питань якнайдалі, не бажаючи враховувати інтереси ЛГБТ навіть суто символічно. Показовим є випадок, коли три організації, серед яких був Гей-Форум України, у 2007 році подали спільну заявку до конкурсної комісії Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту на проект щодо вирішення повсякденних проблем ЛГБТ молоді в рамках загальнодержавної програми підтримки молоді: заявка була відхилена, незважаючи на те, що заявники просили у держави лише символічну 1 гривню із загального бюджету 142 тисячі гривень.

Першою (а до Революції Гідності, єдиною) державною інституцією, що почала приділяти увагу вирішенню проблем ЛГБТ людей в Україні, став Уповноважений Верховної Ради України з

³² Див. виноску 20.

прав людини – з того часу, як на цю посаду була призначена Валерія Лутковська (2012 рік). Попередня омбудсменка Ніна Карпачова всі роки своєї діяльності послідовно ігнорувала проблеми ЛГБТ, натомість вбачаючи загрозу у "популяризації у ЗМІ клубних вечірок представників сексуальних меншин".³³ Валерія Лутковська почала докорінну реформу секретаріату омбудсмена та принципів його діяльності; у щорічних доповідях Уповноваженого про стан дотримання прав людини в Україні з'явився розділ, присвячений проблемам ЛГБТ; хоч і не надто активно, але послідовно, вона виступала проти ухвалення гомофобних законопроектів, допомагала у вирішенні проблем конкретних ЛГБТ людей, які стикнулися з насильством і дискримінацією.

Двохтисячні та перша половина 2010-х років були часом запеклої громадсько-політичної дискусії в Україні та конкуренції впливів на українське суспільство і політикум з боку сучасного Заходу (насамперед, ЄС) і Росії. У сфері ЛГБТ питань відкритий конфлікт між двома підходами – умовно, європейським і російським – загострився та набув актуальності на початку 2010-х, коли, з одного боку, Рада ЄС ухвалила "Набір інструментів для просування та захисту всіх прав людини для ЛГБТ людей", а з іншого боку, російський парламент прийняв федеральний закон про заборону "пропаганди нетрадиційних сексуальних відносин серед неповнолітніх". Якщо проросійські політичні сили в Україні були одностайними у своїй підтримці гомофобних ініціатив, проєвропейські політики України розділилися на ліберальну меншість, яка намагалася дотримуватися європейського підходу у вирішенні ЛГБТ питань, та консервативну більшість, яка у цій сфері цілком підтримувала своїх російських колег. Українські церкви зі свого боку також робили все можливе, щоб українське суспільство і держава наслідували російський, а не європейський, приклад, раз за разом наголошуючи на неприпустимості заборони дискримінації за ознаками СОГІ та взагалі будь-яких

³³ Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, 2011, с. 111.

дій, що могли покращити становище української ЛГБТ спільноти. Завдяки таким могутнім лобістським зусиллям з обох кінців українського політичного спектру, до Верховної Ради у 2011-2013 роках була внесена низка законопроектів щодо "заборони пропаганди гомосексуалізму", скопійованих з російських зразків. Один із цих законопроектів, який був внесений групою народних депутатів, що складалася з відомих представників всіх основних, зокрема й проєвропейських, фракцій тодішнього скликання українського парламенту (№ 8711 у Верховній Раді України VI скликання і № 0945 у ВРУ VII скликання) навіть був ухвалений у жовтні 2012 року в першому читанні.

Водночас, український уряд, незважаючи на те, під контролем яких політичних сил він перебував у конкретний момент, у сфері ЛГБТ питань всі ці роки намагався дотримуватися горезвісного принципу "багатовекторності": неспішно просуваючи гомофобні ініціативи всередині країни, на міжнародному рівні він послідовно підтримував практично всі ініціативи західних країн, націлені на поліпшення становища ЛГБТ людей. Українські представники справно голосували за рекомендації міжнародних організацій щодо цього, які український уряд потім фактично ігнорував — наприклад, Україна беззастережно підтримала Рекомендацію CM/Rec(2010)5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам "Про заходи з боротьби проти дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації або ґендерної ідентичності", але не виконала навіть найпростіший пункт цього документу щодо його перекладу та поширення. Жодна урядова інституція не стала поширювати цей документ навіть після того, як Центр "Наш світ" переклав цю рекомендацію українською мовою та розіслав її у всі дотичні інстанції.

Українські політики — як провладні, так і опозиційні, незважаючи на те, хто у конкретний момент був у владі, а хто в опозиції, — у своїй переважній більшості демонстрували, як мінімум, нерозуміння ЛГБТ проблем, якщо не відверту, і часто агресивну, гомофобію. Найбільш дипломатичні з них висловлювалися навмисне розпливчасто, у дусі того, як відповів

президент Віктор Ющенко у 2006 році на питання "Як Ви ставитеся до ідеї легалізації одностатевих шлюбів в Україні?": "Можна, я відповім одним словом? Складно. Хоча я не хотів би цим дати якусь іншу оцінку, чим ту, котру із цього приводу висловлює суспільство й закон".³⁴ Комуніст Леонід Грач, який у 2007 році очолював Комітет ВРУ з прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин, був менш дипломатичним: "[...] держава повинна захищати суспільство від зла, від насильства, у тому числі й такого зла, як гомосексуалізм, лесбіянство і таке інше".³⁵ Завжди послідовними у своєму неприйнятті ЛГБТ були українські праворадикальні націоналісти, зокрема, партія "Свобода" – наприклад, народний депутат від неї Юрій Бублик у 2012 році заявив з приводу ухвалення у першому читанні законопроекту "про заборону пропаганди гомосексуалізму": "Плював я на реакцію Заходу. В Україні мають бути українські традиції, традиційна українська сім'я, в яку не входить гомосексуалізм та інші не традиційні для України справи. Тому ми будемо дані речі забороняти, у всякому разі, щоб це не афішувалося й не пропагувалося".³⁶ Його колега по парламенту та політичний опонент з Партії регіонів Сергій Кий у тому ж році висловився навіть радикальніше: "Про що думає Європа, для мене фіолетово. Набагато важливіше те, що діється у нас на вулицях міст. Тому я, звичайно, виступаю за ухвалення цього законопроекту. Всі ці гей-паради потрібно розганяти, випалювати розпеченим залізом".³⁷

Водночас, реальне ставлення до гомосексуальності в українському суспільстві та політикумі, вочевидь, було значно складнішим за деклароване. Цікавим фактом є те, що за роки

³⁴ Цензор.нет, *Текст чат-конференції с Виктором Ющенко*, 15.12.06, censor.net.ua.

³⁵ ІА ЛІГАБізнесІнформ, *Л. Грач хочет оградить общество от разврата*, 09.02.2007, news.liga.net.

³⁶ Червоненко В., *Юрій Бублик: Губернатор Полтавщини отримає по шиї від Януковича*, 01.11.2012, [Главком, glavcom.ua](http://glavcom.ua).

³⁷ ІА Мост-Днепр, *Гей-парады нужно разгонять, выжигать каленым железом*, – *Сергей Кий*, 05.04.2012, most-dnepr.info.

незалежності в Україні було багато спроб негативно вплинути на популярність тієї чи іншої публічної фігури за допомогою, зазвичай, необґрунтованих тверджень про її гомосексуальність і/або підтримку ЛГБТ – т.зв. "чорно-голубого піару", – але всі, без винятку, такі спроби виявилися абсолютно неефективними. Серед помітних українських політиків описуваного часу, так би мовити, невдалими жертвами таких спроб були, наприклад, Богдан Губський і Арсен Аваков. У двох випадках твердження про гомосексуальність публічних фігур були підкріплені неспростовними відеодоказами, проте аутінг не зашкодив авторитету і популярності відомого політика Олега Ляшка та не менш відомого і вельми шанованого журналіста Віталія Портникова. Цікавим і характерним також є те, що обидва вони просто проігнорували ці "викриття", не підтверджуючи і не спростовуючи наведених фактів і не коментуючи своє особисте життя. Цього виявилось досить, щоб запланований невідомими "викривачами" план з їх дискредитації не спрацював.

Серед провідних політичних сил України зустрічалися й поодинокі більш-менш дружні до ЛГБТ політики, які, втім, не робили погоди, як от народний депутат від "Нашої України" Юрій Стець, який у 2012 році заявив: "Ми не можемо заборонити будь-які рухи, в тому числі і рух секс-меншин. До релігії, до будь-яких організацій, у тому числі до руху секс-меншин треба ставитися толерантно. Це навіть не вимога, а ознака вихованості людини. Але я думаю, що Україна не готова до цього".³⁸ Подібні слова зрідка можна було почути також від представників інших впливових партій, зокрема "Батьківщини" та Партії регіонів, але відкрито та рішуче підтримували рівні права для ЛГБТ тільки маргінальні, мало або скандально відомі політичні сили на кшталт партії Михайла Гуцولا "Райдуга", які вочевидь не мали жодної перспективи в українській політиці.

Тільки доленосні події кінця 2013 – початку 2014 років (Євромайдан, Революція Гідності, початок російської агресії) докорінно змінили цю ситуацію: для порятунку країни в

³⁸ From-UA, *Україна не готова к гей-парадам*, 30.03.2012, from-ua.com.

української держави не залишилося іншого вибору, ніж швидка модернізація та інтеграція з ЄС і західним світом в цілому. Починаючи з обрання президентом України Петра Порошенка (травень 2014 року), для української ЛГБТ спільноти та всього суспільства почався новий історичний етап – перехід від розмов про наближення до Європи до реальних кроків у цьому напрямку.

3. Соціально-політичний аспект

3.1. Думка пересічних громадян.

Як було відзначено вище у історичному огляді, за даними соціологічних опитувань ставлення мешканців України до ЛГБТ на початку 2000-х років було дещо кращим, ніж у наступному десятиріччі (хоча також була більшою частка тих, хто не міг визначити своє ставлення), що ми пов'язуємо, насамперед, з посиленням впливу церков на українське суспільство у цей період. Поточна ситуація виглядає досить заплутаною та неоднозначною, а дані різних опитувань інколи суперечать одне іншому. Суперечать самі собі також і певна частка респондентів, які, наприклад, можуть водночас підтримувати теоретичну рівність прав для ЛГБТ та заперечувати проти практичної реалізації цих прав – так, у соціологічному опитуванні, яке було на початку 2016 року проведене Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення Центру "Наш світ", третина (33,4%) підтримали рівність прав для ЛГБТ, але при цьому загалом лише 4,8% підтримали запровадження реєстрованого партнерства для одностатевих пар. Навіть серед тих, хто підтримав рівність прав, 56% виступили проти легалізації реєстрованого партнерства, і лише 10% підтримали такий крок.³⁹

У загальнонаціональному соціологічному дослідженні "Права людини в Україні", проведеному восени 2016 року Фондом "Демократичні ініціативи" та фірмою "Юкрейніан соціолоджі сервіс" на замовлення Програми розвитку ООН в Україні, 46% опитуваних підтримали обмеження прав "сексуальних меншин", а 41% висловилися проти таких обмежень.⁴⁰ Соціологічне дослідження, що було проведене компанією GfK Ukraine на замовлення ВБО "Точка опори" у грудні 2014 року, показало, що трохи більше третини (34,4%) опитаних українців віком від 15 до 59 років підтримує законодавчу

³⁹ Див. виноску 29.

⁴⁰ Фонд "Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва", *Громадська думка про права людини в Україні*, 08.12.2016, dif.org.ua.

заборону дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації, приблизно така ж кількість (36,6%) не підтримує, і дещо менше третини (29%) не може визначитися у цьому питанні.⁴¹ Масштабне загальнонаціональне дослідження проблем дискримінації, здійснене Інформаційним центром "Майдан Моніторинг" і Дослідницького бюро "Sociologist" виявило, зокрема, що лише 11% українців вважають, що наше суспільство готове до легалізації одностатевих шлюбів, тоді як 65% погоджуються з тим, що школи можуть звільняти гомосексуальних учителів.⁴² При цьому, українці вже досить тверезо оцінюють фактичну наявність дискримінації проти ЛГБТ: так, у нещодавньому опитуванні GfK Ukraine на замовлення організації Раст "сексуальні меншини" виявилися на другому місці серед найбільш дискримінованих, за думкою респондентів, груп – такими їх вважали 22% опитуваних (28% назвали найбільш дискримінованими пенсіонерів, а 20% – переселенців з Донбасу).⁴³

За результатами соціологічного дослідження "Українське суспільство та європейські цінності", проведеного у 2017 році Інститутом Горшеніна у співпраці з Представництвом Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні та Білорусі, 39,3% опитуваних були не згодні приймати "представників сексуальних меншин" у жодній якості, і лише 27,4% погодилися приймати їх у якості співгромадян.⁴⁴ Також, за даними опитування GfK Ukraine, гомосексуали опинилися на четвертому місці серед тих, кого українці не хотіли би бачити серед своїх сусідів – такими їх

⁴¹ Національний ЛГБТ портал України, *Третина українців у віці до 60 років підтримують заборону дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації*, 20.01.2015, lgbt.org.ua.

⁴² Інформаційний центр "Майдан Моніторинг", *Ландшафти дискримінації в Україні: гендер и пол*, 15.04.2016, maidan.org.ua.

⁴³ Дзеркало тижня, *Українці вважають найбільш дискримінованими пенсіонерів, сексуальні меншини і біженців з Донбасу*, 14.12.2017, dt.ua.

⁴⁴ Інститут Горшеніна, Фонд імені Фрідріха Еберта, *Українське суспільство та європейські цінності. Звіт за результатами соціологічного дослідження*, 2017, с. 13, gorshenin.ua.

назвали 47% респондентів (74% не бажали бачити своїми сусідами наркоманів, 63% – алкоголіків, і 51% - ромів).⁴⁵ Схожі дані були отримані також і для молодих українців: соціологічне дослідження "Молодь України – 2015", проведене компанією GfK Ukraine у 2015 році, показало, що серед української молоді віком від 14 до 35 років 45% не хотіли би жити по сусідству з гомосексуалами (для порівняння, поруч із ромами не хотіли би жити 54%, з ВІЛ-інфікованими – 33%, з мусульманами – 19%).⁴⁶ Соціологічне дослідження, проведене у 2017 році Центром "Нова Європа" та Фондом ім. Фрідріха Еберта спільно з компанією GfK Ukraine серед молодих українців віком від 14 до 29 років, показало, що не бажали бачити гомосексуалів серед своїх сусідів 40% опитуваних.⁴⁷

Всі соціологічні дослідження показують дійсно високий рівень гомофобних настроїв в українському суспільстві, але для повноти картини варто також оцінити ступінь практичного неприйняття ЛГБТ з боку оточення та порівняти дані по Україні з результатами подібних досліджень по інших європейських країнах. В останні роки у трьох великих українських містах були проведені, так би мовити, експериментальні дослідження реакції пересічних громадян на публічні (стримані) прояви гомосексуальності. Як виявилось, у Вінниці така акція відбулася без будь-яких проблем,⁴⁸ тоді як у Києві її учасники все ж таки зіткнулися з гомофобною агресією, але після цілої години безперешкодної прогулянки центром міста, взявшись за руки.⁴⁹ У Кривому Розі аналогічна прогулянка двох хлопців була сприйнята

⁴⁵ Дзеркало тижня, *Українці найбільше ненавидять наркоманів, алкоголіків, циган і гомосексуалів*, 13.12.2017, dt.ua.

⁴⁶ Волосевич І., Герасимчук С., Костюченко Т., *Молодь України – 2015*, 2015, с. 8, www.gfk.com.

⁴⁷ Дзеркало тижня, *Молоді українці найбільше ненавидять наркоманів, колишніх зеків, гомосексуалів та циган*, 27.11.2017, dt.ua.

⁴⁸ Гей-альянс Україна, *Винница прошла тест на толерантность*, 07.09.2015, uropau.org.

⁴⁹ Сафонов Е., *Скрытая камера: Как реагируют на геев в Киеве*, 22.07.2015, birdinflight.com.

випадковими перехожими цілком спокійно, лише інколи викликаючи здивовані або зацікавлені погляди.⁵⁰ Приблизно так само скінчилася прогулянка по центру Києва журналістки УНІАН та її супутника, нарядженого згідно стереотипного образу манерного гея.⁵¹

Дискусії, що розгорялися у соціальних мережах напередодні Маршів Рівності у 2016 і 2017 роках показали, що більшість дописувачів підтримували їхнє проведення та рішуче засуджували погрози на адресу організаторів і учасників маршів з боку їхніх супротивників – звичайно, це ілюструє переважні настрої не широкого загалу, а лише серед найбільш соціально активної частини українського суспільства, але саме це частина нашого суспільства грала головну роль у всіх головних соціально-політичних подіях останніх десятиріч, від Помаранчевої революції до організації опору російській агресії та початку реформ з євроінтеграції. Як зауважив один з учасників цих дискусій, "Восени 2013-го багато з нас стали пліч-о-пліч з фразою на вустах "Я не поділяю ваших переконань, але готовий померти за ваше право їх висловлювати". Це головна теза в боротьбі за демократію та свободу кожного. Поруч зі мною стояли українці, росіяни, білоруси, євреї, татари та багато інших. Серед них були православні, католики, саєнтологи, ґетеро, геї та навіть архітектори. Так само, пізніше, на сході смерть забирала наших героїв і вона не зважала на їх релігію та орієнтацію, чи колір шкіри. Я не збирався йти на марш. Тепер я буду йти 12-го пору з усіма, хто вийде за право кожного на свободу самовираження. Поважаймо один одного!"⁵²

Крім загальних ліберально-демократичних цінностей, що спонукали українців, які самі не належать до ЛГБТ спільноти,

⁵⁰ Гей-альянс Україна, *Експеримент: в Кривом Роге перевірили реакцію горожан на гуляющую за руку гей-пару*, 16.02.2017, urogau.org.

⁵¹ Шевченко І., *Открытый гей VS киевляне: тест на толерантность*, 16.11.2017, УНІАН, unian.net.

⁵² Національний ЛГБТ-портал України, *Гетеросексуали обіцяють прийти на Марш Рівності у відповідь на погрози радикалів*, 30.05.2016, lgbt.org.ua.

підтримати захист її прав, також часто називалася потреба якнайшвидшої модернізації та реформування української держави за сучасними західними стандартами. Журналісти Полтавського Громадського Телебачення, які поцікавилися думкою пересічних мешканців свого міста з приводу проведення Маршу Рівності 2016 у Києві, дійшли такого висновку: "Виявилось, що думки полтавців з приводу таких акцій різняться: від різко-негативних до палкого захисту представників ЛГБТ-меншин. Нейтралітетної позиції практично немає. Більшість опитаних притримуються тієї думки, що подібні заходи – вимушений крок на шляху до євроінтеграції".⁵³ Аналогічне опитування у Вінниці також виявило розбіжність ставлення мешканців цього міста щодо можливого проведення "гей-параду" у цьому місті – від рішучого засудження до схвалення, без домінування будь-якої думки.⁵⁴ Після того, як мер Івано-Франківська Руслан Марцинків, член праворадикальної націоналістичної партії "Свобода", заявив, що гей не може бути патріотом України, активісти місцевої громадської організації "Ліга толерантності" опитали випадкових перехожих щодо їхньої думки з цього приводу. Жоден з них не підтримав свого мера, а один юнак зауважив: "Ми ж не гомофоби".⁵⁵ Примітно, що гомофобія вже сприймається в українському суспільстві як однозначно негативне явище.

У 2016 році найбільша світова ЛГБТ організація ILGA (The International Lesbian, Gay, Bisexual and Trans and Intersex Association) у співпраці з аналітичною компанією RIWI Corp. здійснила глобальне опитування громадської думки (116 тисяч людей з 77 країн в усіх частинах світу) щодо ставлення до

⁵³ Полтавське ТБ, *Опитування полтавців "Якої ви думки про парад ЛГБТ-меншин"*, 12.06.2016, youtube.com.

⁵⁴ 20minut.ua, *Якби гей-парад пройшов у Вінниці? Вінничани розповіли про ставлення до секс меншин*, 26.06.2017, vn.20minut.ua.

⁵⁵ Oleksandr Fomichov, *Чи може гей бути патріотом України? / Can a gay be a patriot of Ukraine?*, 02.04.2016, youtube.com.

сексуальних і ґендерних меншин.⁵⁶ Ми порівняли деякі результати цього соціологічного дослідження, отримані в Україні та у кількох інших європейських країнах, а саме: Польщі та Румунії – найближчих сусідах України, нових членах ЄС, з суспільствами, подібними до українського за низкою параметрів (зокрема, суттєвим впливом церкви); Греції та Німеччині, старих членах ЄС з різних частин Європи, з усталеною ліберальною демократією, але різною культурою (зокрема, православ'ям як національною релігією у Греції); Азербайджаном та Росією як представниками консервативного пострадянського простору. Нижче ми наводимо ці дані у вигляді діаграм, де всі числа означають відсоток респондентів, які обрали той чи інший варіант відповіді на поставлене питання. Для стислості, ми переформулювали питання та варіанти відповідей, зберігши їхню сутність.

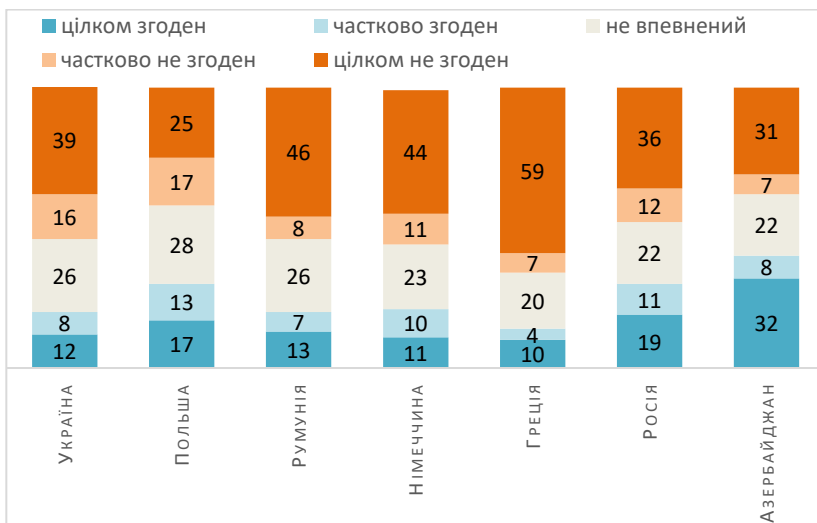

Рисунок 9. Реакція респондентів на твердження "Одностатевий секс має бути криміналізований".

⁵⁶ ILGA, *Minorities Report 2017: attitudes to sexual and gender minorities around the world*, 2017, ilga.org.

Як ми бачимо (див. рис. 9), більшість українців не згодні з тим, що одностатевий секс має розглядатися як кримінальний злочин; підтримка такого твердження у нашому суспільстві навіть нижче, ніж у сусідній Польщі, і значно нижче, ніж в Азербайджані та Росії.

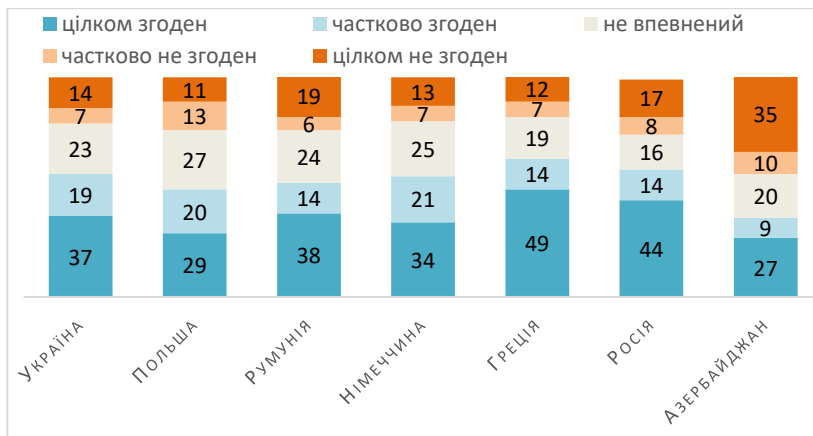

Рисунок 10. Реакція респондентів на твердження "Рівні права та захист мають належати всім, включаючи гомосексуалів".

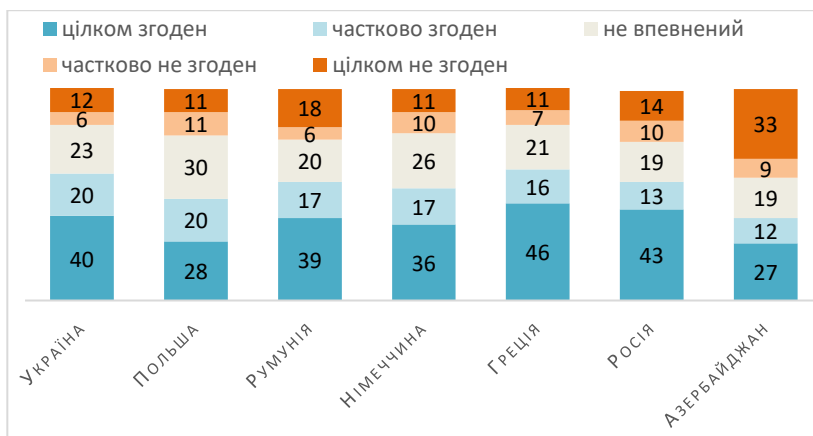

Рисунок 11. Реакція респондентів на твердження "Рівні права та захист мають належати всім, включаючи трансгендерів".

Так само, більшість українців теоретично підтримує рівність прав для ЛГБТ – з усіх згаданих країн, лише в Азербайджані ця теза отримала радше негативну відповідь (див. рис. 10, 11).

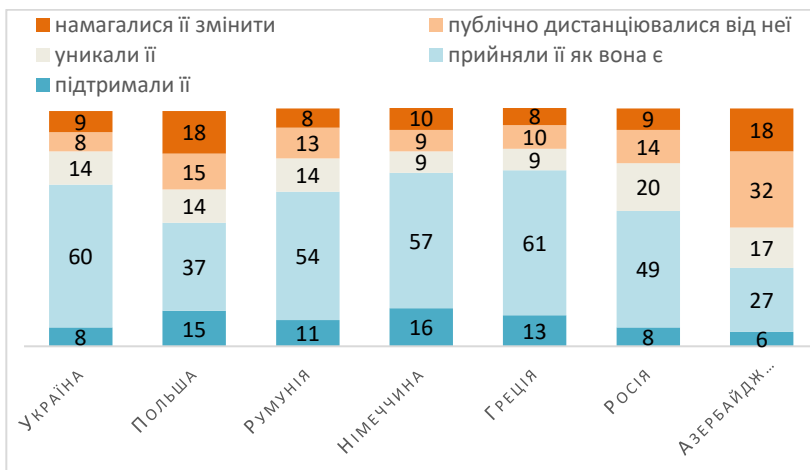

Рисунок 12. Реакція респондентів на твердження "Якби ви мали гомосексуальну сусідку, ви би..."

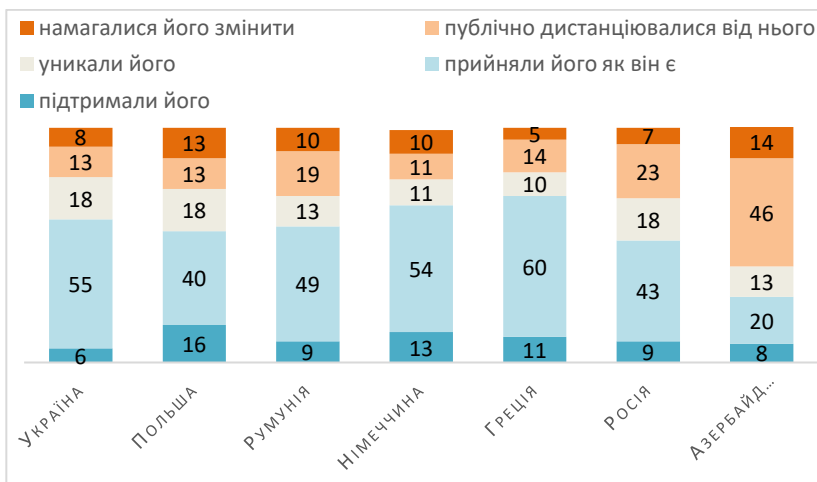

Рисунок 13. Реакція респондентів на твердження "Якби ви мали гомосексуального сусіда, ви би..."

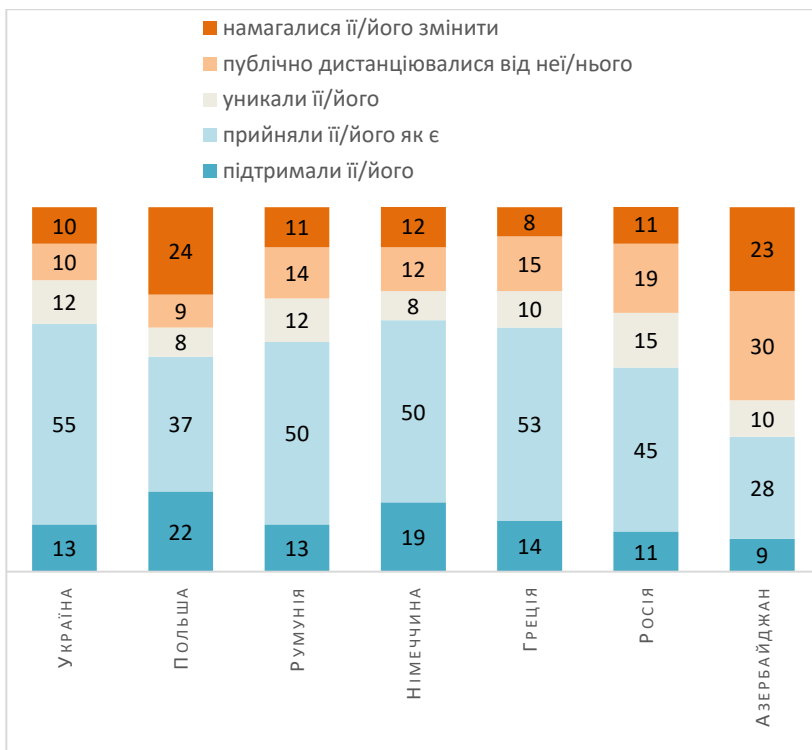

Рисунок 14. Реакція респондентів на твердження "Якби ви мали трансгендерну сусідку/сусіда, ви би..."

Абсолютна більшість мешканців України готові прийняти своїх ЛГБТ сусідів без застережень; українське суспільство тут виглядає як, здебільшого, байдуже до проявів гомосексуальності та трансгендерності. Знову-таки, виразно негативне ставлення до них ми бачимо лише в Азербайджані (див. рис. 12, 13, 14).

Попри шалений опір, який депутати Верховної Ради виказали при ухваленні антидискримінаційної поправки до Кодексу законів про працю, більшість українців вочевидь підтримує її по суті. Показники для України у цьому питанні практично не відрізняються від тих, що були отримані у Німеччині (див. рисунки 15, 16).

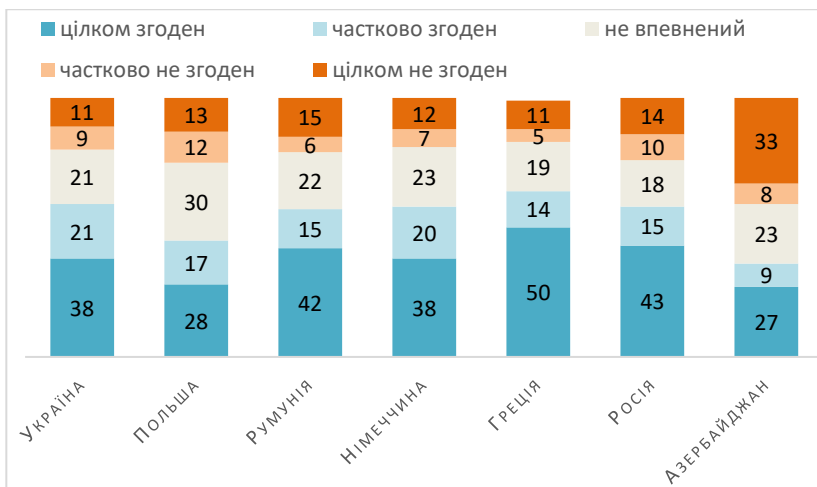

Рисунок 15. Реакція респондентів на твердження "Всі працівники, включаючи гомосексуалів, мають бути захищеними від дискримінації на робочому місці".

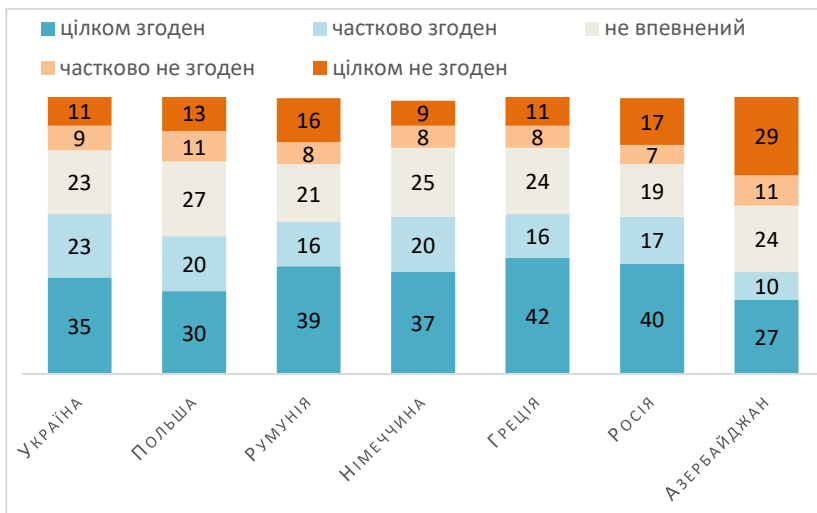

Рисунок 16. Реакція респондентів на твердження "Всі працівники, включаючи трансгендерів, мають бути захищеними від дискримінації на робочому місці".

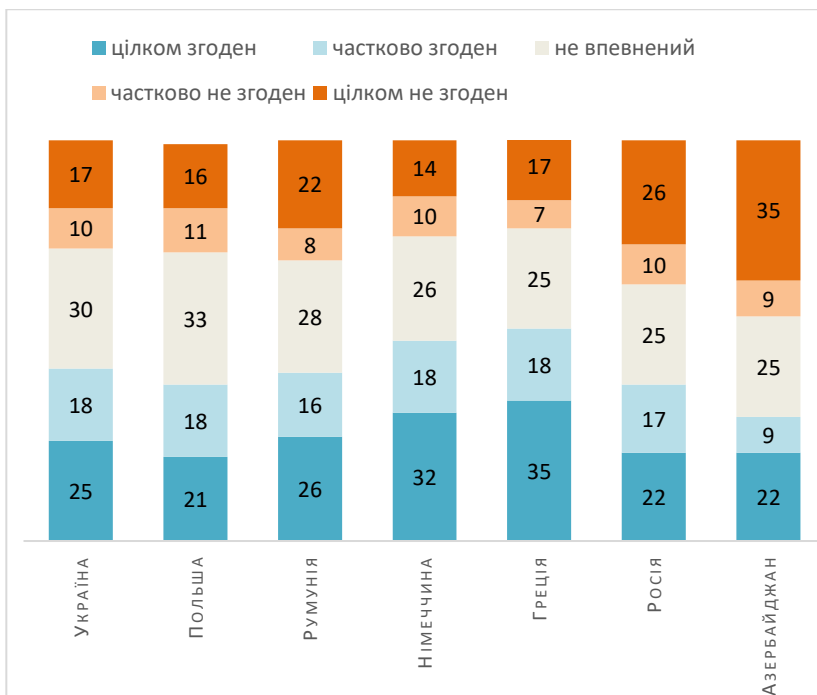

Рисунок 17. Реакція респондентів на твердження "Трансгендерні особи мають отримати повне офіційне визнання своєї ідентичності".

Хоча відносна більшість українців (утім, як і мешканців Румунії та Польщі) не можуть чітко визначити своє ставлення до повного офіційного визнання ґендерної ідентичності у трансгендерних осіб, кількість тих, хто підтримує таке рішення, однозначно перевищує кількість тих, хто з ним не згоден. Протилежна ситуація з усіх наведених країн спостерігається тільки в Азербайджані (див. рис. 17).

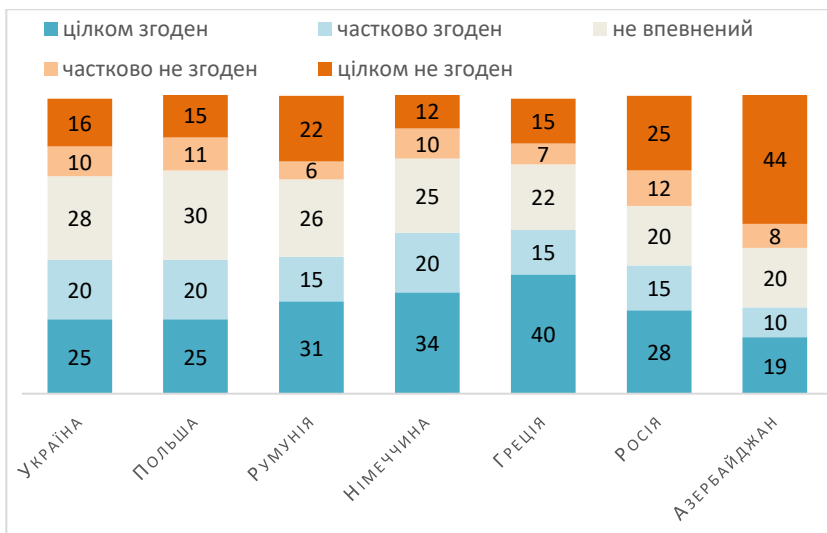

Рисунок 18. Реакція респондентів на твердження "Моя культура дозволяє мені прийняти гомосексуалів".

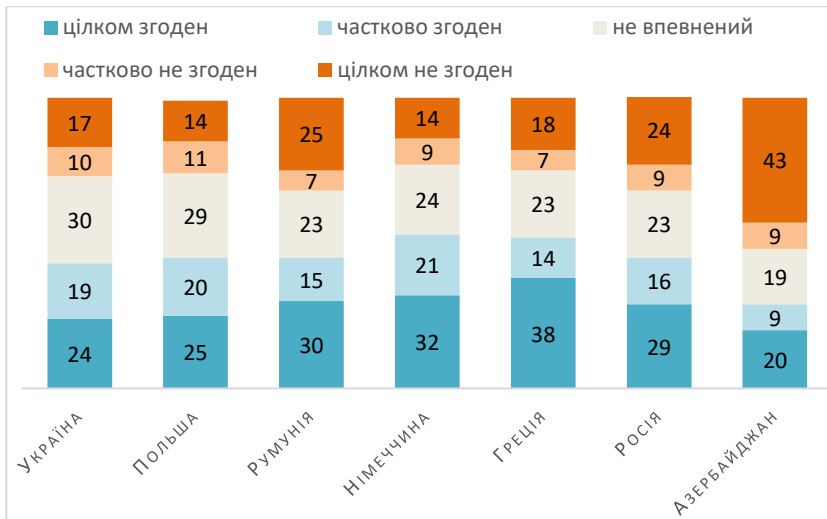

Рисунок 19. Реакція респондентів на твердження "Моя релігія дозволяє мені прийняти гомосексуалів".

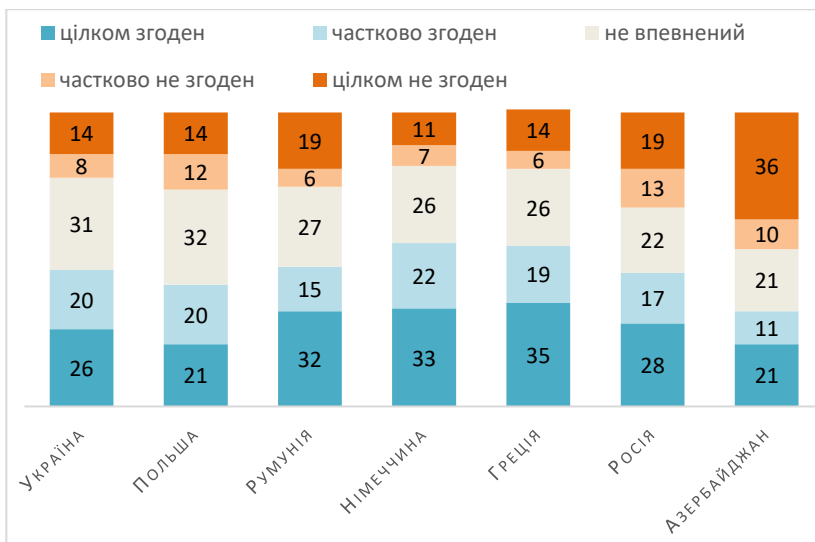

Рисунок 20. Реакція респондентів на твердження "Моя культура дозволяє мені прийняти трансгендерів".

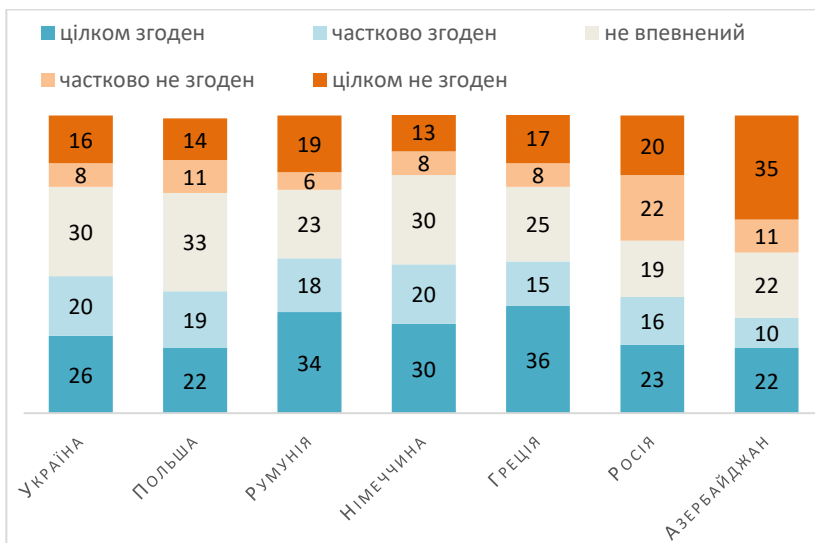

Рисунок 21. Реакція респондентів на твердження "Моя релігія дозволяє мені прийняти трансгендерів".

Попри твердження українських церков та інших захисників "традиційних цінностей", для переважної більшості українців їхні культура та релігія не видаються такими, що однозначно відторгають гомосексуальність або трансгендерність; з усіх наведених країн, лише в Азербайджані гомофобні та трансфобні уявлення явно переважають (див. рис. 18, 19, 20, 21). Цікаво порівняти також наведені показники для України, Росії та Румунії, з одного боку, і Греції, з іншого: хоча в усіх цих країнах традиційною і домінуючою релігією є православ'я, грецьке суспільство виявилось найбільш толерантним і навіть дружнім до ЛГБТ – отже, твердження українських церков про несумісність підтримки ЛГБТ зі сповіданням православного християнства є вочевидь неправдивим.

Дивлячись на наведені дані, не можна не помітити, що виявлене ставлення українського суспільства до ЛГБТ питань принципово не відрізняється від того, що ми бачимо у країнах колишнього "соціалістичного табору", які нині вже стали частиною Європейського Союзу, і помітно позитивніше, ніж у пострадянських країнах, які обрали інший шлях розвитку. Декларована захисниками "традиційних цінностей" гомофобія українського суспільства є явно перебільшеною. Цілком реалістичним виглядає припущення, що за умови продовження реформ з євроінтеграції це ставлення буде покращуватись, і основні проблеми української ЛГБТ спільноти можуть бути вирішені вже у недалекому майбутньому.

3.2. ЛГБТ у дзеркалі публікацій ЗМІ.

Останніми роками найбільш популярні ЗМІ демонструють, загалом, досить адекватне висвітлення тем, пов'язаних з ЛГБТ. Особливо багато таких зважених матеріалів з'являлося під час значимих подій – таких, як щорічні Марші Рівності у Києві, або, наприклад, ухвалення парламентом антидискримінаційної поправки до трудового законодавства. Такі публікації привертати велику увагу широкого загалу, що сприяло розгортанню суспільної дискусії, насамперед, щодо необхідності та глибини

реформування українського суспільства стосовно ЛГБТ питань у руслі європейської інтеграції, але також і щодо власне цих питань.

Поступово серед українських журналістів зростає рівень толерантності, неупередженості та обізнаності з проблемами ЛГБТ. Наприклад, до київського Маршу Рівності 2017 на сайті "Новое время" з'явився розлогий матеріал, в якому була викладена історія цих заходів,⁵⁷ а ресурс "ЛІГА.net" опублікував статтю Павла Казаріна, в якій відомий український журналіст розмірковує над тим, що назрілі зміни в суспільстві – зокрема, щодо рівності прав для ЛГБТ – стримати просто неможливо: "Ті, хто сьогодні протестують проти ЛГБТ-маршів, через півстоліття будуть згадувати їх з ностальгією. Як теплу лампову реальність свого дитинства. Як смішний атавізм з того часу, коли право повнолітнього людини розпоряджатися своїм власним тілом ще піддавалося сумніву. [...] Ми можемо їм розповісти, що питання зрівнювання ЛГБТ в цивільних правах – таке ж питання часу, як і наділення жінок виборчими правами. Що, як тільки питання чийось прав з'являється в публічному порядку денному, значить, ми знаходимося на етапі його остаточного вирішення. Саме тому рух феміністок був неможливий в 16 столітті, а з'явився лише в ХХ – напередодні законодавчого зрівняння прав статей. Швидше за все він не повірить. Тому що людині властиво боятися майбутнього. Того самого, яке вже все вирішило".⁵⁸ У жовтні 2017, після акції "Харків для всіх" на честь Міжнародного дня камінауту, сайт "Українська правда. Життя" розмістив статтю, в якій детально розповідалося як про цю, так і про інші акції харківських ЛГБТ активістів.⁵⁹

Водночас, і в цій сфері залишається чимало проблем. 28 листопада 2015 року Проект "Без кордонів" громадської організації Центр "Соціальна дія" презентував звіт за

⁵⁷ Новое время, *ЛГБТ-марші в Україні: від секретності і насильства до публічності та участі депутатів*, 19.06.2017, nv.ua.

⁵⁸ Казарин П., *Радужний флаг вашего будущего*, 14.06.2017, ЛІГА.net, liga.net.

⁵⁹ Скиба-Якубова І., *Як Харків стає містом, яке дійсно належить усім*, 21.10.2017, Українська правда. Життя, life.pravda.com.ua.

результатами моніторингу мови ворожнечі в українських ЗМІ у 2014 році. ЛГБТ зайняли п'яте місце за кількістю згадувань (після українців, росіян, чеченців і "вихідців з Кавказу") серед 424 зафіксованих випадків використання "мови ворожнечі". У звіті, зокрема, зауважується: "[...] на відміну від інших груп, зазначених вище, журналісти щодо цього об'єкту мови ворожнечі вживали більше власних виразів, аніж цитували інших".⁶⁰ Досі у пресі широко використовується некоректна термінологія стосовно ЛГБТ: "гомосексуаліст" замість "гомосексуал", "нетрадиційна орієнтація" замість "гомосексуальна орієнтація" / "гомосексуальність" тощо. Подекуди зберігається також і штучна сенсаційність у поданні інформації, яка хоч якось дотична до ЛГБТ тематики, хоча таких випадків останнім часом дуже поменшало, порівняно з ситуацією у перше десятиріччя існування незалежної України.

Під час інтернет-опитування, проведеного Центром "Наш світ" восени 2017 року серед ЛГБТ України, з 2576 опитаних лише 7,4% були згодні з твердженням, що інформація, яку поширюють українські ЗМІ, радше достовірна, 38,0% опитаних вважали, що серед публікацій приблизно порівну представлені як достовірні, так і неправдиві матеріали, і майже третина (32,2%) погодилися з тим, що недостовірних матеріалів було більше. Решті було важко визначитися з відповіддю.

3.3. Державні органи.

В умовах відсутності будь-якої формалізованої внутрішньої політики з ЛГБТ питань до перемоги Революції Гідності, українська влада – як загальнодержавна, так і місцеве самоврядування – намагалася триматися осторонь від їхнього вирішення. Державні органи, за винятком МЗС, взагалі практично ігнорували інтереси ЛГБТ у своїй діяльності, а активність органів

⁶⁰ Без кордонів, *Проект "Без Кордонів" оприлюднив звіт за результатами моніторингу мови ворожнечі в українських ЗМІ у 2014 р.*, 01.12.2015, noborders.org.ua.

місцевого самоврядування у цій сфері зводилася до заборон публічних заходів ЛГБТ спільноти. Єдиною державною інституцією, яка певною мірою опікувалася захистом прав ЛГБТ в Україні, був Уповноважений ВРУ з прав людини, і те тільки після того, як на цю посаду була призначена у 2012 році Валерія Лутковська. Водночас, на міжнародній арені українська влада, хоч ніколи й не була ініціатором, послідовно підтримувала заяви та документи щодо захисту прав ЛГБТ. Крім цього, одним із завдань вітчизняної дипломатії було вигадкування правдоподібних пояснень для міжнародної спільноти, чому Україна у своїй внутрішній політиці ігнорує ті самі документи, за які її представники голосують у міжнародних організаціях. Керівники та офіційні представники органів державної влади і місцевого самоврядування почувалися вільно у висловлюванні власного розуміння та ставлення до ЛГБТ питань, які, загалом, не виділялися на тлі пануючої у суспільстві гомофобії. Найвищі керівники держави, чия думка завжди сприймалася всіма владними структурами як керівні вказівки, висловлювалися щодо відповідних проблем вкрай рідко та, здебільшого, досить розпливчато.

Ситуація у цій сфері почала потрохи, але наочно, змінюватися після обрання Петра Порошенка президентом України. Він став першим провідним українським політиком, який вповні засвоїв і почав практикувати ставлення до ЛГБТ питань, характерне для сучасної Європи та західного світу в цілому. У травні 2014 року він, єдиний серед кандидатів у президенти, опитаних низкою українських правозахисних організацій, відповів на питання "Яка Ваша позиція щодо заборони в Україні дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності?" прямо і чітко: дискримінація за ознаками СОГІ має бути законодавчо заборонена в усіх сферах [життя, що регулюються законом].⁶¹ Хоча, як і решта передвиборчих

⁶¹ Коаліція з протидії дискримінації в Україні, *ПРАВА ЛЮДИНИ ПОНАД УСЕ? Місце прав людини в програмах кандидатів у Президенти на позачергових*

обіцянок, таке ставлення залишилося, здебільшого, на рівні риторики, але навіть однозначно дружня риторика нового президента вже сама по собі стала суттєвим кроком уперед та сприятливо вплинула на покращення ставлення до ЛГБТ з боку владних структур. Ці зміни, безперечно, були насамперед продиктовані напрямком на інтеграцію до сучасної Європи, що знову було підтверджено заявою президента України Петра Порошенка на Мюнхенській безпековій конференції 2016: "[...] Європа асоціюється з цінностями, а найбільшою загрозою для нас є альтернативні цінності, які несуть у собі ізоляціонізм, нетолерантність, неповагу до прав людини, релігійний фанатизм, гомофобію".⁶²

Проте, й досі далеко не всі державні високопосадовці демонструють повагу до прав ЛГБТ та неупереджений підхід до ЛГБТ українців. Наприклад, голова Києво-Святошинської районної державної адміністрації у Київській області Мирослава Смірнова 20 квітня 2015 року взяла участь в акції протесту біля будівлі Верховної Ради проти "легалізації одностатевих шлюбів" та обнародувала на офіційних інтернет-ресурсах Києво-Святошинської РДА звернення до депутатів Верховної Ради, в якому висловила своє занепокоєння наміром легалізувати "одностатеві шлюби" в Україні (вочевидь, маючи на увазі пункт Плану дій у сфері прав людини про реєстровані партнерства), а також пустилася у розлогі міркування про гріховність "гомосексуалізму" з точки зору Біблії, дійшовши висновку, що "звичайно, європейський вектор розвитку завжди був для нас пріоритетним, але на сьогодні від Європи ми повинні взяти те все найкраще, що є, але при цьому залишатися українцями, яким як слов'янам і християнам непритаманна така модель поведінки".⁶³

виборах 25 травня 2014 року. Звіт правозахисних організацій, 2014, с. 9, antidi.org.ua.

⁶² Адміністрація Президента України, *Виступ Президента України на Мюнхенській безпековій конференції 2016*, 13.02.2016, youtube.com.

⁶³ Сайт Києво-Святошинської районної державної адміністрації, *Голова РДА звернулася до народних депутатів щодо перегляду затвердженого урядом*

Все ж таки, починаючи з 2014 року змінилася не тільки риторика чинного президента України, але й урядова політика з ЛГБТ питань. Примітно, що це сталося всупереч особистим поглядам керівників українського уряду: і Арсеній Яценюк, і Володимир Гройсман досі жодного разу не висловлювалися на захист прав ЛГБТ, а лише наслідували приклад свого попередника Миколи Азарова, який обіцяв захистити українців від одностатевих шлюбів.⁶⁴ Зміна ставлення до ЛГБТ у масовій свідомості українців стала міцно пов'язаною з процесом інтеграції України до сучасного вільного світу, і не випадково, що нещодавні позитивні висловлювання та дії у цьому напрямку в українському уряді належать майже винятково заступникам керівників урядових органів з питань європейської інтеграції – зокрема, таким як віце-прем'єрка Іванна Климпуш-Цинцадзе, заступниця міністра внутрішніх справ Анастасія Деева, заступник міністра юстиції Сергій Петухов. Всі головні досягнення української влади щодо захисту прав ЛГБТ – ухвалення Плану дій у сфері прав людини та антидискримінаційної поправки до Кодексу законів про працю, зміна поточної політики МВС і місцевого самоврядування щодо проведення та захисту публічних ЛГБТ заходів – також аргументуються, переважно, саме потребою у наближенні до сучасних європейських стандартів у цій сфері. Думка про самоцінність ЛГБТ спільноти як інтегральної частини українського народу поки що не властива риторичі нашої влади.

Дуже наочно зміни у державній політиці щодо ЛГБТ (як і появу такої політики взагалі) ілюструє ситуація з проведенням публічних ЛГБТ заходів, а надто Маршів Рівності у Києві та Одесі. До 2015 року включно всі спроби проведення такого роду акцій

плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини в частині легалізації одностатевих шлюбів, 20.04.2016, www.ks-rda.gov.ua.

⁶⁴ Див., наприклад, Українська правда, Азаров розказав мітингарям від ПР про одностатеві шлюби, 14.12.2013, pravda.com.ua; Інститут релігійної свободи, Яценюк: Не буде змін до Конституції, які б підривали духовність чи мораль, 16.09.2015, irs.in.ua; Українська правда, Рада проголосувала безвізову антидискримінаційну поправку, 12.11.2015, pravda.com.ua.

незмінно натикалися на недоброзичливе, а частіше відверто вороже, ставлення з боку керівників органів місцевого самоврядування та управлінь міліції, які послідовно намагалися, як мінімум, ухилитися від забезпечення їхнього захисту, якщо не взагалі заборонити їхнє проведення. За повідомленнями ЛГБТ активістів, правозахисників та іноземних дипломатів, які брали участь у перемовинах з керівництвом Київського управління МВС у 2015 році, ті, хоч і не відмовлялися забезпечувати охорону Маршу Рівності категорично, як це було у 2014 році, були настроєні вкрай недружньо та наполегливо рекомендували організаторам його скасувати. "Головний меседж, який всі хотіли донести – "я зроблю все можливе, аби ви цього не зробили, бо мені це не подобається". Потім почалось: "Я не хочу, щоб мої діти це бачили". І це казав мені службовець досить високого рангу в міліції. А потім приводить на зустріч людей, які погрожують, аби організатори відмовились від заходу", – розповіла одна з організаторок маршу Руслана Панухник.⁶⁵

Змінив ситуацію коментар (та, ймовірно, відповідні розпорядження) президента Порошенка щодо київського Маршу Рівності 2015: "Я ставлюся до Маршу рівності як християнин і як президент-європеець. Це поєднувані речі. Я не буду в ньому брати участь, але я не бачу жодних підстав, щоб хтось йому перешкоджав, бо це є конституційне право кожного українського громадянина [...] Я маю свої християнські цінності, на яких виховувався я, виховуються мої діти, але я не поділяю обурення тих чи інших політичних сил, які хочуть на цьому зробити собі піар".⁶⁶ Ми не маємо сумнівів, що саме завдяки цим словам стало можливим взагалі провести цей захід у 2015 році. У 2016 році члени оргкомітету КиївПрайду вже обговорювали з київською владою та поліцією неможливість проведення маршу хоч би у якомусь вигляді, а конкретні питання як зробити його

⁶⁵ Центр інформації про права людини, *Міліція відмовляє організаторів від проведення акцій через безпеку*, 17.07.2015, humanrights.org.ua.

⁶⁶ 5 канал, *Президент розповів, як ставиться до Маршу рівності*, 05.06.2015, 5.ua.

максимально безпечним і зручним для учасників у тому місці і в той час, які вони самі вільно обрали.

Помітними стали також і зміни у регіонах. Місцеві ради, як і раніше, у своїх рішеннях та заявах орієнтуються на переважно гомофобні суспільні настрої – наприклад, у 2017 році Україною прокотилася хвиля однотипних звернень до керівництва України про заборону "пропаганди гомосексуалізму" та за збереження дискримінаційних щодо ЛГБТ положень в українському законодавстві, що були ухвалені, зокрема, Рівненською, Тернопільською та Полтавською обласними радами, Острозькою, Кам'янець-Подільською та Фастівською міськрадами тощо. Водночас, мери великих міст намагаються не суперечити державній політиці щодо євроінтеграції: так, у 2017 році майже зникли спроби з боку місцевих органів влади заборонити проведення публічних ЛГБТ заходів через суд, що раніше було їхньою стандартною поведінкою у таких ситуаціях. Поступово зміна державної політики починає проявлятися і на місцевому рівні: так, 9 березня 2017 року на офіційній фейбуксторінці Ужгородської міської ради було рішуче засуджено напад праворадикальних угруповань на учасників акції з підтримки прав жінок та за ратифікацію Стамбульської конвенції, а мер Чернівців Олексій Каспрук, який вже засуджував подібний напад на ЛГБТ захід у своєму місті, у цьому році привітав учасників круглого столу з питань протидії "злочинам ненависті" проти ЛГБТ та підкреслив важливість такої роботи для міської громади.

У грудні 2016 року сталося досі нечуване: український уряд виніс на розгляд Верховної Ради законопроект, що передбачає заборону на дискримінацію за ознаками СОГІ, але не є частиною прямих вимоги до України з боку ЄС (йдеться про законопроект 5511, яким пропонується внести пряму та явну заборону на дискримінацію за ознаками СОГІ до закону "Про зайнятість населення" та за ознакою сексуальної орієнтації – до закону "Про рекламу"). Разом з тим, переважна більшість ЛГБТІ компонентів Плану дій у сфері прав людини досі натикається на стійке небажання органів влади їх виконувати – таким чином, ми

бачимо, що ці зміни в урядовій політиці є досить нестійкими і все, як і раніше, залежить, здебільшого, від особистостей конкретних урядовців. Втішає те, що дружні урядовці все ж таки з'явилися в українській владі та не бояться діяти на захист прав ЛГБТ.

3.4. Правоохоронні органи.

З усіх українських державних інституцій, правоохоронні органи традиційно є лідером за кількістю скарг з боку ЛГБТ. Однак, це не означає, що ставлення до ЛГБТ у цих установах вирізняється на загальному тлі якоюсь особливою неприязню – просто, більшість громадян звертається у випадку порушення своїх прав за захистом саме до них. Фактично, йдеться про стосунки ЛГБТ з поліцією, тому що з рештою правоохоронних структур України (прокуратура, СБУ тощо) постраждалі та правозахисники мають справи значно рідше. Відразу треба відзначити, що серед державних установ Національна поліція України є також і одним з лідерів за ступенем свого реформування та наближення до сучасних західних стандартів у сфері захисту прав ЛГБТ – проте, варто зауважити, що це стосується, насамперед, новосформованої патрульної поліції, тоді як решта поліцейських структур (зокрема, слідчі управління) досі були слабо зачеплені реформами у цьому відомстві.

Як вже згадувалося, ці реформи фактично почалися лише після перемоги Революції Гідності та обрання Петра Порошенка президентом України, проте, і за той короткий час, що минув після цих подій, ми побачили суттєві та важливі зміни у ставленні українських правоохоронців до проблем ЛГБТ людей. Відразу після повалення режиму Януковича, у деяких українських містах на службу в міліцію поступило чимало радикальних націоналістів та інших учасників тих подій, які сповідували гомофобні погляди та були схильні радше покривати злочини проти ЛГБТ, ніж допомагати у захисті від них. Так, у серпні 2015 року міліція у Кривому Розі відмовилася задокументувати гомофобний напад на закриту гей-дискотеку, а один з нападників відверто вихвалявся своїми знайомствами у міліції, яку він, за його

словами, сам і викликав задля припинення цього заходу.⁶⁷ Керівництво органів внутрішніх справ спочатку воліло не реагувати на прояви гомофобії з боку особового складу – наприклад, курсант нової патрульної поліції у Львові, який відверто виказав свої вкрай гомофобні погляди та агресивні наміри під час навчання, як виявилось, не був відрахований після рапорту його викладача про професійну непридатність цього кандидата, а успішно завершив навчання і був зарахований на службу.⁶⁸ Однак, після остаточного формування Національної поліції України ситуація почала швидко змінюватися – зокрема, після втручання офісу омбудсмена, у 2017 році в Луцьку було звільнено поліцейського, який створив і розмістив на веб-сайті Єдиної системи місцевих петицій петицію "Заборонити проведення акцій (парадів) секс меншин у м. Луцьку", а з особовим складом патрульної поліції було проведено інформаційно-роз'яснювальну роботу щодо необхідності безумовного дотримання прав і свобод людини.⁶⁹

З 2016 року керівництво київської поліції перестало відмовляти організаторів Маршу Рівності від його проведення через нібито неможливість гарантувати його безпеку та громадський порядок. Навпаки, нова поліція застосувала безпрецедентні та ефективні заходи безпеки за безпосередньої участі вищого керівництва Міністерства внутрішніх справ. Схоже, що у регіонах ситуація змінюється повільніше, але у тому ж напрямку: наприклад, у 2016 році Головне управління Національної поліції в Одеській області спочатку рекомендувало одеській мерії звернутися до суду з метою обмеження публічних масових заходів у центрі міста, але після того, як організатори Маршу Рівності таки домоглися його проведення, поліція цілком

⁶⁷ Гей-Альянс Україна, *Подробности нападения на ЛГБТ-вечеринку в Кривом Роге*, 31.08.2015, urogau.org.

⁶⁸ Ковальски К., *В новой полиции Львова служит агрессивный гомофоб, готовый избивать геев до потери сознания*, 30.09.2015, urogau.org.

⁶⁹ Представник Уповноваженого ВРУ з прав людини, *лист № 10.2/7-293998.17/26-04 від 07.09.2017*, архів Центру "Наш світ".

ефективно забезпечила його захист від агресивно налаштованих супротивників.⁷⁰ У 2017 році керівництво одеської поліції вже не намагалося перешкодити його проведенню, а лише сумлінно, хоч і не без недоліків, забезпечило його захист від нападу агресивних супротивників цього заходу.⁷¹

Досить несподівано, Головне слідче управління МВС у 2016 році почало збирати інформацію про "злочини ненависті" за мотивами гомофобії/трансфобії, хоча вони наразі не вважаються такими в українському законодавстві.⁷² Водночас, дані моніторингу свідчать, що практика розслідування "злочинів ненависті" за мотивами гомо/трансфобії залишається вкрай незадовільною. Як і раніше, слідчі намагаються усіляко ігнорувати гомофобну мотивацію злочинців, а часто й самі припускаються відверто гомофобної та непрофесійної поведінки стосовно ЛГБТ жертв злочинів. Частково небажання слідчих та прокурорів правильно кваліфікувати та розслідувати такі злочини пояснюється недосконалістю українського законодавства, яке не розглядає гомофобні мотиви як обтяжливі обставини при скоєнні злочинів. Цей недолік мав би бути виправлений згідно Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини, але Міністерство внутрішніх справ тільки нещодавно взялося за виконання цього завдання.

З початку 2016 року керівництво новоствореної патрульної поліції, а згодом і керівництво МВС України, почали розбудовувати зв'язки та налагоджувати співпрацю з українськими ЛГБТ організаціями та ЛГБТ спільнотою в цілому. З цього часу представники Національної поліції, а надто новоствореного Управління забезпечення прав людини, беруть участь у зустрічах з представниками місцевих спільнот, тренінгах по боротьбі зі злочинами ненависті (зокрема, на ґрунті гомофобії

⁷⁰ Пивоварчик А., *Маршем по скрепам*, 21.08.2016, petrimazepa.com.

⁷¹ ВВС Україна, *В Одесі пройшов "Марш рівності"*, 13.08.2017, bbc.com.

⁷² Головне слідче управління Національної поліції України, *У Нацполіції створено контактний пункт від України з питань злочинів, учинених на ґрунті ненависті*, 26.02.2016, pru.gov.ua.

та трансфобії), інших заходах ЛГБТ організацій. Разом з тим, потрібно відзначити, що тоді як у Києві та деяких регіонах така співпраця була цілком плідною, в інших містах місцеве поліцейське керівництво не завжди бажало налагоджувати стосунки з правозахисниками та місцевими спільнотами, в тому числі ЛГБТ. Досвід нашої роботи з поліцією за останній рік показує, однак, що нова політика Національної поліції по взаємодії з ЛГБТ спільнотою на місцях поступово поширюється по всій Україні. У 2017 році представники патрульної поліції, слідчих управлінь, Управління забезпечення прав людини брали участь у заходах, організованих Центром "Наш світ" та іншими ЛГБТ організаціями у різних регіонах України. Головними питаннями, що розглядалися на цих зустрічах, були протидія злочинам ненависті за мотивами гомо- і трансфобії, забезпечення безпеки публічних ЛГБТ заходів, а також виховання толерантного та професійного поведіння працівників поліції з ЛГБТ.

Як і в попередньому році, у 2017 київська поліція дуже професійно та ефективно забезпечила охорону Маршу Рівності від гомофобної агресії, також досить адекватною була охорона цього заходу в Одесі. Разом з тим, незважаючи на достатню кількість правоохоронців на місті подій, поліція не змогла завадити нападам груп вкрай агресивних гомофобних молодиків на невеликі ЛГБТ акції у Херсоні та Харкові, які внаслідок цього були повністю зірвані. Взагалі, пасивна реакція на жорстко агресивну поведінку супротивників ЛГБТ заходів залишається характерною для української поліції, яка у таких випадках намагається лише відгородити жертв нападу від агресорів, але не поспішає покласти край очевидним порушенням громадського порядку та громадянських прав учасників акцій.

В офіційній відповіді МВС на інформаційний запит Центру "Наш світ" стверджується, що "Облік осіб за критеріями їх належності до членів ЛГБТ спільноти в Національній поліції

України не ведеться".⁷³ Хоча такі запевнення ми отримували і раніше, вони спростовувалися свідченнями постраждалих від міліцейського свавілля. Цього разу, однак, ми схильні довіряти словам представника Департаменту комунікацій МВС, оскільки вже давно не отримували інформації, яка би свідчила про протилежне.

Окремою та дуже болючою темою є становище вкрай дискримінованої та стигматизованої групи ЧСЧ (чоловіків, які мають секс з чоловіками) серед ув'язнених, що відбувають покарання за скоєні злочини у місцях позбавлення волі. Хоча це питання обговорюється ще з останніх років існування СРСР, заступник міністра юстиції з питань виконавчої служби Сергій Шкляр повідомив, що й досі "у кримінально-виконавчому законодавстві не передбачені окремі правила та інструкції, що стосуються поводження з ув'язненими, які мають гомосексуальну орієнтацію або проблеми з гендерною ідентифікацією".⁷⁴

3.5. Армія, участь ЛГБТ в АТО.

Головним документом, який наразі регулює питання проходження військової служби ЛГБТ у лавах Збройних Сил України, є наказ міністра оборони від 14.08.2008 р. "Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України". Згідно з цим документом, сексуальна орієнтація особи сама по собі не може бути причиною для визнання її непридатною до військової служби. Один з додатків до цього документу – "Розклад хвороб, станів та фізичних вад, що визначають ступінь придатності до військової служби" – визнає перепорою для проходження військової служби лише "розлади [...] статевої ідентифікації, сексуальні розлади", що згідно чинної 10-ї редакції Міжнародної статистичної класифікації хвороб включає егодистонічну сексуальну орієнтацію (тобто,

⁷³ Департамент комунікації МВС України, *лист № 34/52зі від 25.10.2017*, архів Центру "Наш світ".

⁷⁴ Міністерство юстиції України, *лист № 41634/ПІ-ЮР-2237/5/23 від 26.10.2017*, архів Центру "Наш світ".

неприйняття людиною власної сексуальної орієнтації) та транссексуалізм. Таким чином, наразі трансгендерні особи з вираженою гендерною дисфорією (тобто, стійким неприйняттям свого гендерного статусу) вважаються непридатними до військової служби в Україні.

Безумовно, серед українських військовослужбовців були і є гомо- і бісексуальні чоловіки та жінки, але досі поширені в українській армії т.зв. нестатутні стосунки та інші звичні для патріархального суспільства традиції поки що фактично унеможливають знаходження відкритого гея чи лесбійки на військовій службі. Ось свідчення людини, яка служила в армії: "Тема не піднімається. Ну, як в армії, жарти, але якщо вона підніметься серйозно, то людина стане не те, що ізгоєм... вона просто не виживе. Її або до суїциду доведуть, або нишком заріжуть".⁷⁵ Водночас, хоча на практиці випадки викриття гомосексуальних стосунків серед військовослужбовців трапляються, нам невідомо, щоб вони призводили до настільки трагічних наслідків: "У нас, коли ми ще були в частині, був великий скандал – розвідка спіймала у посадці двох танкістів, які там займалися сексом. Скандал був великий, вранці пройшли по всіх батальйонах, розповіли, що зловили – без імен, правда, але попереджали, що якщо ще когось зловлять, то виженуть. А за тиждень вже інших зловили. Вранці такий кіпіш був, усіх командирів дивізіонів мало не по тривозі підняли [...] У їхньому підрозділі, природно, все знали. Але наслідків не було ніяких. А що можуть зробити в якості покарання – не відправити на війну?..⁷⁶

Ще кілька років тому Міністерство оборони не визнавало самого існування цієї проблеми. Згідно офіційної відповіді Міноборони на наш інформаційний запит від 2000 року, "Програм психологічної підтримки військовослужбовців-геїв і

⁷⁵ Ковальски К., *Не в фокусі: ЛГБТ на фронті*, 11.01.2016, Гей-Альянс Україна, urogau.org.

⁷⁶ Ковальски К., *Я гей, я був в АТО, я бачив смерть, а я — патріот своєї країни*, 18.01.2016, Гей-Альянс Україна, urogau.org.

лесбійок у Збройних Силах України у цей час не існує в зв'язку з відсутністю цієї проблеми [...] Що стосується заняття посад, які пов'язані з вихованням особистого складу і просуванням по службі, то гомосексуальність може розглядатися як обмеження в сукупності з іншими морально-діловими якостями військово-службовця". Зараз ситуація почала змінюватися – на наш запит від 2017 року у Головному управлінні морально-психологічного забезпечення ЗСУ відповіли таке: "В рамках проведення правової підготовки з особовим складом Збройних Сил України в обов'язковому порядку вивчаються питання щодо дотримання прав та свобод військовослужбовців, порядку проходження військової служби, а також механізм реалізації соціальних та правових гарантій вказаних категорій громадян України. Також необхідно зазначити, що Державною програмою розвитку Збройних Сил України до 2020 року, затвердженою Указом Президента України від 22.03.2017 №73/2017, передбачено створення необхідних умов для поступової зміни ментальності військовослужбовців Збройних Сил України на основі європейських цінностей. З метою реалізації вказаного передбачається внесення змін до законодавства України, якими планується усунення будь-яких форм дискримінації в питаннях проходження військової служби".⁷⁷

Поступово українське суспільство починає усвідомлювати, що ЛГБТ є його складовою частиною, яка робить свій внесок у загальну справу захисту нашої держави від російської агресії. "У суспільства є стереотип, що геї не мужні, що вони не здатні країну захищати, і що кого-кого, а геїв на війні нема, але вони ж там є, і їх дуже багато: мій бойфренд, і серед моїх знайомих є геї, яким прийшла повістка і вони пішли в армію, і лесбійки, які самі записалися в добровольчі батальйони. Мені доводилось чути про ЛГБТ "на вайну їх!", коли був Марш Рівності. Дуже прикро, коли люди кидають тобі оцим постійно, що в суспільстві є такі нездорові тенденції. Був випадковим свідком такої історії: в кафе

⁷⁷ Міністерство оборони України, *лист №354/4265 від 03.11.2017*, архів Центру "Наш світ".

сидів хлопець у військовій формі, я так зрозумів, що він доброволець, який чи повернувся тільки звідти, чи у відпустку приїхав. Він, напевно, не підозрював, що дівчата, які сиділи з ним, були лесбійками. Я ж одразу помітив та зрозумів це. Вони говорили про війну, волонтерство, і не знаю як та коли — не підслуховував навмисне — розмова зайшла про ЛГБТ. Аж тут виявилась його позиція: він сказав, що їх треба чи стріляти, чи висилати кудись. На цю промову одна з тих дівчат спалахнула і почала кричати мало не на все кафе — "окей, я лесбіянка і вибач мені, що я, можливо, заважаю тобі своєю допомогою". То була неприємна розмова для обох, але вони врешті порозумілися, як я бачив".⁷⁸

Рисунок 22. Відкритий гей Олег під час своєї служби в зоні АТО.

Багато українських ЛГБТ, які нещодавно відслужили в зоні АТО, зізнаються у тому, що терпіти повсякденний психологічний тиск з боку нашого гомофобного суспільства їм анітрохи не легше, ніж жажіття війни: "З моєї роти ніхто не загинув, усі повернулися. Прийшов з АТО, а тут... Прайд. Добре, що мене ніхто не питав, як

⁷⁸ Ковальски К., *Життя на паузі: дочекались хлопця з війни*, 11.01.2016, Гей-Альянс Україна, urogai.org.

я ставлюся, не знав би, що відповісти. Мабуть, сказав би щось нейтральне, мовляв, то їхня справа. Але насправді це і моя справа. Я – гей. І я – учитель біології та хімії у загальноосвітній школі. А ще я – син, друг, брат, громадянин, що завжди намагається осмислювати ситуацію. [...] Зрозумів одну страшну річ: на війні було легше. Там було чорне і біле, все просто і зрозуміло. А тут живеш... ховаючись. Таке якесь напівжиття. І якщо говорити зовсім відверто... Я хочу дожити до того дня, коли я зможу називати свого партнера чоловіком, а найближчі та рідні люди, які так хвилювалися за мене, коли я був на війні, знатимуть не лише про "парадний" бік мого життя. Мені це потрібно."⁷⁹

3.6. Медицина.

Молоді хлопці, активісти Запорізького обласного благодійного фонду "Гендер Зед", за 4 місяці 2017 року відвідали 95 медичних установ – 41 в Запоріжжі і 54 в області, – з метою побачити ставлення медичного персоналу до чоловіків, які мають секс з чоловіками (ЧСЧ) та доступності і якості тестування на ВІЛ. Перевірка виявила не стільки гомофобію медичного персоналу, скільки проблеми в доступі населення до тестування на ВІЛ взагалі: тільки у третині звернень їм вдалося пройти такий безкоштовний тест. "Звісно, і без гомофобії не обійшлося. У "Клініці дружній до молоді"(!) в Хортицькому районі хлопця-волонтера назвали "содомітом" і сказали, що у молодих людей "це" проходить. У Михайлівці лікар присоромила хлопця, порадила ніколи і нікому про це не говорити і зазначила – "ця таємниця повинна померти разом з тобою". "Як би відреагував на це молодий непідготовлений хлопець, який, крім того хвилюється через результати тесту, почувши таке замість підтримки і коректної інформації про гомосексуальність і ВІЛ?", – були обурені активісти".⁸⁰

⁷⁹ Відверті, *Бойовий гей учить дітей*, vidverti.com.

⁸⁰ 061.ua, *Запорожские активисты проверили, как медработники больницы относятся к геем*, 30.11.2017, 061.ua.

Таке ставлення до гомосексуальності з боку медичного персоналу стає зрозумілим, якщо взяти до уваги, що велика кількість викладачів медичних вишів і авторів підручників та посібників є представниками ще радянської освіти. Одним з провідних фахівців-сексологів в Україні є Гарнік Кочарян – доктор медичних наук, професор кафедри сексології та медичної психології Харківської медичної академії післядипломної освіти, яка є єдиною в Україні з цього профілю. На його думку, гомосексуальність слід "відносити до розладів сексуальної переваги (парафілії) і її можна, з відома пацієнтів, які бажають змінити спрямованість свого статевого потягу, коректувати за допомогою конверсійної терапії"⁸¹. Професор Кочарян є активним борцем з усталеними сучасними поглядами про те, що гомосексуальність є різновидом норми, хоча саме так вона трактується у 10-й редакції Міжнародній класифікації хвороб (МКХ-10), яка з 1999 року офіційно була прийнята в Україні. Незважаючи на цю офіційну точку зору, деякі українські посібники з медицини та психології досі вважають гомосексуальність психічним розладом і навіть говорять про її лікування.⁸² Водночас, офіційна відповідь від МОЗ на наш запит від 2012 року стверджує, що "Підручники з медицини та навчальні матеріали, які видаються останні роки, не відносять гомосексуальність до захворювань".⁸³

Дослідження, проведене серед гомосексуальних і бісексуальних жінок Житомирської, Київської, Рівненської, Хмельницької та Вінницької областей України, виявило, що "Серед тих жінок, які зверталися за медичними послугами, більшість зазнавали труднощів через недоступність послуг. Перелік основних причин: 1) страх, що візит не буде

⁸¹ Кочарян Г.С., *Психотерапия гомосексуалов, отвергающих свою сексуальную ориентацию: современный анализ проблемы* // Психиатрия и медицинская психология, 2010, № 1–2 (24–25), с. 131–141.

⁸² Див., наприклад, Мавров І., *Статеві хвороби*, Тернопіль: Укрмедкнига, 2005, с. 116.

⁸³ Державна установа "Інститут урології", *лист № 73 від 05.03.2012 р.*, архів Центру "Наш світ".

конфіденційним; 2) відсутність спеціалізованого лікаря, компетентного в питаннях ЛГБТ здоров'я; 3) стигма і дискримінація".⁸⁴ Українські ЛГБТ організації намагаються певним чином виправити таку ситуацію за допомогою пошуку дружніх лікарів і поширення інформації про них серед спільноти – саме це було суттю декількох проектів, реалізованих різними ЛГБТ організаціями України протягом кількох останніх років. Водночас, слід відзначити й обнадійливі зміни, які можна спостерігати у діяльності Міністерства охорони здоров'я України останнім часом – насамперед, це стосується ухвалення нових документів щодо питань корекції статевої належності та медичної допомоги для трансгендерних осіб, про що докладніше розповідається у розділі 4.5 "Законодавство з питань корекції статі" цієї книги. Можна лише сподіватися, що нові підходи вирішать і решту проблем, з якими стикаються гомосексуальні, бісексуальні та трансгендерні мешканці України у медичній сфері.

3.7. Освіта, наука, соціальні служби.

Шкільна освіта

Як зазначається у відповіді Міністерства освіти і науки України на офіційний запит Центру "Наш світ", "Основним документом, який визначає вимоги до загальної середньої освіти, є Державний стандарт базової та повної загальної середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1392. Відповідно до Державного стандарту, у зміст навчальних програм предметів "Основи здоров'я" та "Людина і світ" включено питання щодо гендерної проблематики, а саме поняття "гендер" і "стать"; гендерні стереотипи та їх подолання, гендерна соціалізація особистості,

⁸⁴ Центр "Наш світ", *Вивчення стану та потреб ЛБ-жінок у правовій та соціальній сферах*, 28.11.2017, gay.org.ua.

необхідність врахування ґендерних особливостей в різних сферах життєдіяльності".⁸⁵

Однак, питання гомо/бісексуальності та трансґендерності у шкільному курсі практично повністю відсутні. Якщо подивитися на зміст підручника "Основи здоров'я" для 9-го класу, в якому вже можна було б очікувати хоч якоїсь згадки про те, що певна частка підлітків має гомосексуальну або бісексуальну орієнтацію, то виявиться, що ці очікування були марними: автори підручника вирішили взагалі оминати цю тему навіть у розділах, що стосуються ВІЛ/СНІДу. Лише у підручнику "Людина і світ" для 11-го класу, у розділі, присвяченому соціальним стереотипам, упередженням та дискримінації, зазначається таке: "Однак дискримінація за такими ознаками, як расова чи етнічна приналежність, соціальне походження, віросповідання, стать, сексуальна орієнтація, вік та стан здоров'я, або навіть за декількома з них одразу, залишається досить поширеною в різних формах у всіх країнах світу"⁸⁶ – проте, це єдина згадка про сексуальну орієнтацію у цій книжці. В якості прикладів автори підручника наводять випадки дискримінації за іншими ознаками. Позиція шкільних підручників щодо ЛГБТ людей полягає у тому, щоби по можливості взагалі оминати тему їхнього існування. Хоча вони не містять негативних відомостей, стереотипних уявлень про ЛГБТ, але й позитивної або хоча б нейтральної інформації щодо них у шкільних підручниках наразі шукати марно.

У цьому зв'язку не можна не згадати посібник "Сімейні цінності", який був написаний кілька років тому, а у жовтні 2016 року отримав рекомендацію міністерства освіти в якості матеріалу для вивчення у 8-9-х класах шкіл на факультативному курсі "Сімейні цінності". Його текст став скандально відомим завдяки соціальним мережам, де вибухнула гаряча дискусія, що

⁸⁵ Міністерство освіти і науки України, *лист № 2.2-2885 від 24.11.2017*, архів Центру "Наш світ".

⁸⁶ Бакка Т.В., Марголіна Л.В., Мелещенко Т.В., *Людина і світ, підручник для загальноосвітніх навчальних закладів*, К.: Видавничий дім "Освіта", 2012, с. 47.

згодом привернула увагу ЗМІ. Найбільше шокувала читачів ортодоксально-патріархальна позиція авторів стосовно жінок, хоча їхня точка зору на причини появи людей з гомосексуальною орієнтацією теж гідна уваги. Ось пара цитат із цього посібника:

"Справжня жінка ніколи не сперечається, не доводить, не намагається керувати ситуацією, оскільки знає, що все в світі створено для неї, для реалізації її бажань і мрій. А швидкість реалізації її бажань залежить від якості простору, який вона формує повагою і любов'ю до себе і чоловіка, який втілює її бажання і мрії".

"У чому причини того, що нині різко зростає кількість гомосексуальних відносин та одностатевих шлюбів? Дослідники вбачають тут вплив двох основних факторів. Перший фактор – природні, біологічні чинники, у тому числі вплив деяких продуктів, таких як пиво, ліки та контрацептиви, на гормональну сферу і навіть генну природу людини. Другий фактор – соціально-культурні чинники (феміністичний рух, лібералізація (свобода) суспільної думки, комерційна спрямованість засобів масової інформації, шоу-бізнесу, спорту тощо)".⁸⁷

Негативна реакція громадян призвела до того, що міністерство відкликала свою рекомендацію. Міністр освіти і науки України Лілія Гриневич вимушена була виправдовуватись: "Для нас дуже важливо зрозуміти, як освіту базувати на європейських цінностях, тому що ми з вами вже обрали шлях. Я думаю, що забагато життів уже заплачено за цей шлях, щоб його дискутувати. Якщо ми хочемо бути частиною європейського, простору, то це є європейські цінності, і одна із найбільш базових – це повага до гідності іншої людини. І немає значення, чи це хлопчик, чи це дівчинка, чоловік, чи жінка, немає значення також його національне походження. Це людина, це громадянин, і він

⁸⁷ Цит. за: 061.ua, *Соавтор учебника "Семейные ценности" Виктор Прит: "Никаким домостроем в книге не пахнет. Если где-то попахивает, уберем!"*, 03.11.2016, 061.ua.

потребує поваги до своєї гідності".⁸⁸ Характерно, що розмірковуючи про людську гідність і гендерну рівність, міністр оминула питання СОГІ.

Щодо наявності обмежень, пов'язаних з сексуальною орієнтацією та гендерною ідентичністю, для роботи в закладах освіти, на запит Центру "Наш світ" у Міністерстві освіти і науки України відповіли таке: "Заклади освіти здійснюють свою діяльність згідно зі статтею 21 Кодексу законів про працю України, якою забороняється будь-яка дискримінації у сфері праці, зокрема порушення рівності прав та можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників в залежності від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації та ін. Станом на сьогодні звернень громадян щодо порушення прав ЛГБТ людей у закладах освіти до Міністерства не надходило".⁸⁹

Дуже поширеною проблемою шкільної освіти в Україні є булінг (цькування та переслідування) підлітків, про яких стало відомо, що вони мають "неправильну" сексуальну орієнтацію або гендерну ідентичність. У доповіді по Україні Європейської комісії проти расизму та нетерпимості Ради Європи зазначається, що близько третини ЛГБТ осіб, які приймали участь в одному з досліджень, повідомили про упереджене ставлення з боку вчителів. За їхніми свідченнями, у випадках, коли ЛГБТ учнів "викривали" у школах, шкільна адміністрація робила дуже мало або взагалі нічого, щоб захистити їх від гомофобних образ з боку інших учнів, а іноді члени персоналу самі брали участь у цькуванні. Комісія рекомендувала реалізувати заходи навчання педагогів з метою сприяти розумінню й поважанню ЛГБТ учнів у школах та попередити знущання з них.⁹⁰

⁸⁸ Роп Н., *Хто митиме раму? Яким має бути курс "Сімейних цінностей" у школі*, 02.11.2016, Громадське радіо, hromadskeradio.org.

⁸⁹ Департамент загальної середньої та дошкільної освіти МОН України, *лист № 2.2-2885 від 24.11.2017*, архів "Центру "Наш світ".

⁹⁰ European Commission against Racism and Intolerance, *Доповідь ЄКРН щодо України (п'ятий цикл моніторингу)*, 19.09.2017, п. 124, 125.

У 2017 році ВБО "Точка опори" провела перше національне дослідження шкільного середовища в Україні з метою отримання даних про наявність цькування підлітків за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності та його вплив на життя ЛГБТ підлітків.⁹¹ Згідно з цим дослідженням, 48,7% опитаних почували себе під час перебування в школі у небезпеці через свою сексуальну орієнтацію, а 31,5% – через гендерну експресію. Преважна більшість (88,5%) ЛГБТ учениць та учнів зазнавали цькування у школі у вигляді обзивань та погроз; 50,3% вказали, що чули подібні ремарки від вчителів та шкільного персоналу. 53,5% опитаних продовж року (2016-2017 учбовий рік) піддавались фізичним знущанням (штовхання та смикання): 26,5% через сексуальну орієнтацію і 24,5% – через гендерну експресію. 13,9% учениць та учнів ставали жертвами нападів (побиття, нанесення тілесних пошкоджень зброєю). Майже половина опитаних (47,3%) страждала від кібербулінгу – цькування через електронну пошту або пости у соціальних мережах. 47,0% учениць та учнів, що взяли участь у дослідженні, піддавалися знущанням сексуального характеру (неприємні торкання або коментарі). При цьому, 65,5% ЛГБТ підлітків, які стали жертвами цькування, знущання або нападів, не повідомляли про це вчителям або іншому персоналу школи, бо були впевнені, що їхні дії не матимуть ефекту, а 55,3% тих, хто все ж таки звернувся по допомогу, отримали у відповідь вказівку не звертати на це уваги.

Міністерство освіти і науки України на офіційний запит Центру "Наш світ", крім іншого, повідомило: "Відповідно до Положення про психологічну службу системи освіти [...] практичний психолог закладу освіти бере участь у здійсненні освітньої, виховної роботи, спрямованої на забезпечення всебічного індивідуального розвитку вихованців, учнів, збереження їх повноцінного психічного здоров'я; розробляє та впроваджує розвивальні, корекційні програми навчально-

⁹¹ ВБО "Точка опори", *Національне дослідження шкільного середовища в Україні*, 2018.

виховної діяльності з урахуванням індивідуальних, ґендерних, вікових особливостей вихованців, учнів, студентів. Отже практичні психологи надають психологічну допомогу всім учням, вихованцям, студентам, у тому числі підліткам з числа ЛГБТ, у межах своїх повноважень".⁹² Останнім часом Батьківська ініціатива Tergo, ЗОБФ "Гендер Зед" та інші українські ЛГБТ організації провели низку тренінгів саме для шкільних психологів, що дозволяє сподіватися на покращення допомоги ЛГБТ учням з їхнього боку. Дуже важливо, що ця діяльність отримала офіційне схвалення з боку Міністерства освіти і науки України, як випливає з відповіді МОНу на інформаційний запит "Громадського радіо".⁹³ На жаль, така робота поки що є епізодичною та відбувається лише завдяки зусиллям ентузіастів громадських організацій і за підтримки іноземних та міжнародних донорів.

Вища освіта

Відповідно до пункту 1 статті 32 Закону України "Про вищу освіту", діяльність закладів вищої освіти провадиться на принципах автономії, тому розробка освітніх програм, навчальних планів, перелік і обсяг навчальних дисциплін, послідовність їх вивчення, зміст тощо належать до повноважень закладів вищої освіти (ВНЗ, вишів). Через це, залежно від викладацького складу, досі існують такі виші, кафедри яких виглядають острівцями консервативності та гомофобії, як от кафедра сексології та медичної психології Харківської медичної академії післядипломної освіти, про яку йшлося у розділі про стан справ у медицині. Водночас, поряд з ними є вузи, де викладачі дотримуються сучасних поглядів на питання сексуальної орієнтації та ґендерної ідентичності – наприклад, Київський національний університет імені Тараса Шевченка та Національний Університет "Києво-Могилянська академія". Студенти цих двох навчальних закладів час від часу проходять

⁹² Див. виноску 89.

⁹³ Кузьменко Л., *Чи готова школа навчитися розумінню й поваги до ЛГБТ-учнів?*, 25.10.2017, Громадське радіо, hromadskeradio.org.

практику в ЛГБТ організаціях Києва в якості соціальних працівників, збирають там інформацію для курсових та дипломних робіт.

Факультет соціології КНУ імені Тараса Шевченка, у співпраці з Лундським університетом (Швеція), у 2017-2018 навчальному році відкрив першу в Україні фахову магістерську програму підготовки дослідників ґендерної проблематики у сучасному суспільстві. Як зазначено на сайті університету, "Магістерська програма зі спеціальності "Соціологія" за освітньою програмою "ґендерні студії" дає можливість оволодіти фаховими знаннями та навичками для проведення соціологічних досліджень, здійснення аналітики явищ та процесів пов'язаних з ґендерними відносинами. ґендерні студії є міждисциплінарним полем дослідження процесів соціальних змін сучасних суспільств, громад та родин, проблематики ґендерних нерівностей, ключових елементів феміністичної та квір теорії, практик громадського активізму".⁹⁴

На кафедрі соціології Києво-Могилянської Академії, у рамках бакалаврської програми, присутні, серед інших, такі нормативні та вибіркові навчальні дисципліни як "Вступ до ґендерних студій", "Квір-студії", "Соціологія сексуальності", "ґендер і політика", "Маскулінність та чоловічі студії", "Фемінізм як соціальний і суспільний рух". Зокрема, щодо курсу "Соціологія сексуальності" на сайті університету зазначається таке: "Метою курсу є ознайомлення студенток і студентів із соціальними, культурними та історичними аспектами явища сексуальність. На курсі ми розглянемо низку концепцій (передусім, соціальний конструкціонізм, ґендерна теорія та квір-теорія), які пояснюють соціальне конструювання сексуальностей, сексуальних ідентичностей, орієнтацій, статей, ґендерів. Обговоримо підходи до концептуалізації та дослідження сексуальної поведінки; зв'язок сексуальності із дискурсами влади, політики, нації; макро- та мікрочинники конструювання сексуальностей. Будемо

⁹⁴ Факультет соціології КНУ ім. Т. Шевченка, *Магістратура. ОП "ґендерні студії"*, soc.univ.kiev.ua

аналізувати державну політику щодо сексуальності, зокрема, в сучасній Україні, а також міжнародні приклади. Ми будемо аналізувати законодавчі документи, фільми, журнальні та газетні статті, результати досліджень, які проводяться в Україні, для того, щоб зрозуміти, як конструюються уявлення про сексуальність, яким чином вони репрезентовані та втілені в медіях, політиці та повсякденних практиках".⁹⁵ У рамках магістерської програми із соціології пропонуються такі вибіркові курси як "Сексуальність: від феміністичної до квір теорії", "Гендерні відносини в Україні: соціологічний аналіз".

Наукове середовище, квір-студії

Наукове середовище України є частиною нашого суспільства, тому поділяє усі притаманні йому упередження та забобони, хоча можна припустити, що гомофобія і трансфобія серед науковців є менш поширеною. Наприклад, Георгій Слищук, відкритий гей, який був обраний головою ради молодих вчених Селекційно-генетичного інституту, зауважив: "В інституті всі знають про мене, і я не відчував до себе упередженого ставлення, усі адекватно сприймають мою орієнтацію. Не знаю, як в інших вишах, але у нас люди інтелігентні та толерантні. Можливо, тому, що ми – біологи, генетики, і як ніхто знаємо і доводимо, що гомосексуальність – це норма, а не патологія, і що орієнтація – це вроджена властивість людини, яку змінити не можна, і, отже, не можна дискримінувати людей за цією ознакою".⁹⁶

Якщо говорити про спеціальні наукові дослідження сексуальності людини, гендерної ідентичності, не можна оминати увагою відділ соціальної антропології Інституту народознавства НАН України. Серед його співробітників є Оксана Кісь, сферою інтересів якої є жіноча історія, феміністська антропологія, усна історія, гендерні трансформації у пост-

⁹⁵ Національний університет "Києво-Могилянська Академія", *Інформаційний пакет ЕКТС, Соціологія сексуальності*, ukma.edu.ua.

⁹⁶ Камуфляж К., *Новоизбранный глава молодых ученых СГИ: "Мы, ЛГБТ, должны становиться видимей"*, 01.03.2016, Гей-Альянс Україна, urogau.org.

соціалістичних контекстах, а також Марія Маєрчик, яку цікавлять традиційні норми сексуальності, гендерна та квір-теорії, сучасний ЛБГТ активізм і фемінізм в Україні, ВІЛ-епідемія та жінки. Саме за редакторства Марії Маєрчик було підготовлено посібник "Гендер для медій: підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей". Як зазначають автори книги у передмові до третього видання, "Перші два видання підручника були схвально сприйняті аудиторією, з'явилося кілька академічних рецензій. На основі підручника відбулися дві інтенсивні літні навчальні сесії для активісток і викладачок університетів, його використовують для навчальних курсів у вишах і середніх навчальних закладах, ним цікавляться низові активістські групи та громадські організації".⁹⁷ Серед провідних дослідниць у сфері гендерних питань також треба пригадати Тамару Марценюк – авторку книги "Гендер для всіх. Виклик стереотипам" (2017) та багатьох інших робіт з цієї тематики, Марію Тетерюк – викладачку Могиллянської школи журналістики, авторку статей і досліджень про конструювання сексуальності та гендеру в медіа, політичному дискурсі та популярній культурі.

3 літа 2016 року в Україні розпочав роботу східноєвропейський журнал феміністичних і квір-студій "Критика феміністична" – новий науковий рецензований онлайн-журнал, який можна читати в режимі вільного доступу на сайті *feminist.krytyka.com*. Головними редакторками "Критики феміністичної" є вищезгадана Марія Маєрчик та фахівчиня із соціальної філософії, філософії освіти та гендерних студій Ольга Плахотнік.

16-17 червня 2017 року відбулась перша в Україні міжнародна конференція "Мультикультурність. Гендер. Ідентичність. Квір-дослідження у пост-радянському просторі", яка була організована магістерською програмою "Гендерні

⁹⁷ Маєрчик М. та ін., *Гендер для медій: підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей*, видання третє, К.: Критика, 2017, с. 3.

студії" факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка у співпраці з Фондом імені Гайнріха Бьоля в Україні.

4 грудня 2017 року відбувся перший круглий стіл на тему "Психологія спільноти ЛГБТ: наукові дослідження, результати, проблеми, перспективи", організований спільно Інститутом психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Українською асоціацією організаційних психологів та психологів праці та Громадською організацією Батьківська Ініціатива "Терго", в результаті якого було ухвалено резолюцію щодо створення робочих груп щодо вивчення психології ЛГБТ спільноти в Україні та суміжних тем. У 2018 році лабораторія психології має та спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України внесла особливості психології ЛГБТ спільноти до теми навчальних досліджень та розробок лабораторії на 2018-2019 роки.

Ця стисла інформація звісно, не вичерпує весь обсяг гендерних та квір-студій, які зараз здійснюються в Україні. Відповідна тематика науково-дослідницької роботи вже міцно закріпилася у багатьох наукових і навчальних закладах нашої країни, і не тільки в столиці, але й інших великих містах – зокрема, Харкові та Львові.

Соціальні служби

Соціальні послуги дітям, підліткам та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах, надаються Центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, що знаходяться в сфері управління Міністерства соціальної політики України. На запит Центру "Наш світ" це Міністерство відповіло, що "Окремих цільових програм, спрямованих на підтримку молодих людей із числа ЛГБТ, немає".⁹⁸ Наразі ставлення соціальних працівників до сфери ЛГБТ питань цілком залежить від їхніх особистих поглядів. Як вже було зазначено, принаймні два київських ВНЗ готують соціальних працівників, здатних до

⁹⁸ Міністерство соціальної політики України, *лист № 610/72-17 від 23.10.2017*, архів Центру "Наш світ".

роботи з ЛГБТ людьми. Крім того, велику роботу з підвищення кваліфікації соціальних працівників і психологів проводить запорізький Благодійний фонд "Гендер Зед". Ця організація регулярно організує спеціальні тренінги для цих категорій спеціалістів, під час яких вони отримують базову інформацію про ЛГБТ, сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність, а також вивчають коректну лексику щодо цих груп та етичні норми своєї праці. Крім теоретичної частини, під керівництвом досвідчених психотерапевтів учасники та учасниці виконують ряд практичних завдань та отримують навички консультування ЛГБТ. Ця ж організація у 2017 році підготувала та видала брошуру "Консультування ЛГБТ підлітків", яка розрахована як на шкільних психологів, так і на працівників соціальних служб.

3.8. Політичні, громадські рухи.

Як вже було відзначено, наразі ЛГБТ питання, зазвичай, не є предметом уваги з боку більшості українських громадсько-політичних сил і рідко фігурують у політичному житті країни. У рамках підготовки цього видання Центр "Наш світ" розіслав інформаційні запити про ставлення українських політичних партій до ухвалення законопроектів із захисту прав ЛГБТ, розробка яких передбачена Планом дій у сфері прав людини. Такі запити були надіслані до всіх політичних партій, що мають фракції у поточному складі Верховної Ради, а також до тих партій, представники яких піднімали ЛГБТ питання у своїх виступах і, за нашою оцінкою, мали хоч якісь шанси пройти до ВРУ на наступних парламентських виборах, а саме: "Батьківщина", Блок Петра Порошенка "Солідарність", "Відродження", "Громадянська позиція", Демократичний Альянс, "Єдиний Центр", Народний фронт, "Нова сила", Опозиційний блок, "Правий сектор", Радикальна партія Олега Ляшка, "Самопоміч", "Свобода", УДАР. Відповіді були отримані лише від трьох адресатів: "Відродження", "Самопоміч" та Опозиційний блок. Всі відповіді були однотипними: вони не формулювали будь-якої позиції партії щодо захисту прав ЛГБТ, а лише обіцяли, що рішення по

згаданих питаннях буде ухвалене партійною фракцією у Верховній Раді після вивчення та обговорення відповідних проектів законів, якщо вони будуть внесені до парламенту. Ця картина наочно ілюструє загальне ставлення нашого політикуму до проблем української ЛГБТ спільноти.

Втім, з документів, заяв та дій партій та окремих політиків все ж таки можна створити детальніше уявлення про місце ЛГБТ питань у громадсько-політичному житті країни. Велику увагу боротьбі проти надання ЛГБТ громадянам рівних прав приділяють радикально-націоналістичні партії та рухи – "Свобода", "Правий сектор", "Національний корпус", "Братство", ОУН Миколи Коханівського тощо та афілійовані з ними групи і організації. Зокрема, "Правий сектор" відкрито погрожував та намагався зірвати проведення Маршу Рівності у Києві у 2015, 2016, 2017 роках. Ця партія навіть згадує боротьбу проти "пропаганди гомосексуалізму" як одну зі своїх програмних цілей.⁹⁹ Вочевидь, про те саме йдеться й у програмі партії "Свобода", але там це сформульовано як боротьба проти пропаганди "сексуальних збочень".¹⁰⁰ Головним спікером від ультраправих партій по ЛГБТ питаннях є прес-секретар "Правого сектору" Артем Бичков (більш відомий під псевдонімом Скоропадський), який висловлювався від імені своєї партії досить обережно, але з готовністю озвучував відверті та агресивні заяви від імені (нібито) інших політичних сил та анонімних "пересічних патріотів України". Наприклад, напередодні київського Маршу Рівності 2016 він розмістив на своїй сторінці у Фейсбуку "Заяву Добровольчого руху ОУН з приводу гей-параду", де, зокрема, було сказано: "Ні, ми не будемо спокійно дивитись, як країну, за яку ми віддавали свою кров на численних фронтах, підлими методами гібридної війни руйнують з тилу в мирній столиці. [...] Кого рівнятимуть на цьому шабаші? Аморальних виродків,

⁹⁹ НВР "Правий сектор", *Програма Національно-визвольного руху "Правий сектор"*, п. 3.5, 10.5, pravyysektor.info.

¹⁰⁰ ВО "Свобода", *Програма ВО "Свобода"* – *Програма захисту українців*, п. 3.7, svoboda.org.ua.

блязнів, дегенератів та людей, що мають честь і гідність, повагу, любов до ближнього, фронтовиків, що віддали своє життя і здоров'я, захищаючи мир і спокій країни? Батальйон ОУН не дасть змішати українців з гумусом [...]". Коментар самого Скоропадського був таким: "Если коротко, то 12 июня в Киеве будет кровавая каша. У организаторов шествия еще есть время отказаться от его проведения".¹⁰¹

Своє неприйняття ЛГБТ та занепокоєння "пропагандою гомосексуалізму" також постійно демонструє відомий радикальний націоналіст Ігор Мосійчук, який зараз є депутатом Верховної Ради від Радикальної партії Олега Ляшка – зокрема, у 2015 році на своїй сторінці у Фейсбуку він обіцяв "геєну вогню" тим депутатам, які проголосують за заборону дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації.¹⁰² Примітно, однак, що згодом цей статус був видалений з Фейсбуку, а у 2017 році Ігор Мосійчук навіть закликав не перешкоджати проведенню Маршу Рівності: "Раджу всім ігнорувати подібні провокації. Чим менше уваги буде приділено "Київгейпрайду" – тим краще. Можна обурюватись у соцмережах, проводити альтернативні заходи, спрямовані на пропаганду традиційних цінностей, але в жодному разі не влаштовувати акції прямої дії по відношенню до учасників гей-параду. Має бути змагання ідеологій, а не насилля".¹⁰³

Цей статус, однак, теж був видалений з Фейсбуку – здається, публічні фігури з числа радикальних націоналістів, які не хочуть виглядати маргіналами в українській політиці, останніми роками намагаються взагалі утримуватися від обговорення ЛГБТ питань. Після перемоги Революції Гідності та початку реформ в руслі євроінтеграції подібна поведінка також стала характерною для представників помірковано-консервативних (християнсько-

¹⁰¹ Артем Скоропадский, 29.05.2016, facebook.com.

¹⁰² Гордон, *Нардеп Мосийчук: Те, кто проголосуют за запрет дискриминации в отношении ЛГБТ, будут гореть в геене огненной*, 30.06.2015, gordonua.com.

¹⁰³ Інформатор, *Мосійчук закликав не влаштовувати акції прямої дії проти маршу ЛГБТ*, 18.06.2017, informator.news.

демократичних) політичних сил, що складають переважну більшість українського політикуму, хоча до цього вони не соромилися заявляти про свою підтримку заборони "пропаганди гомосексуалізму". Треба відзначити, що в українській політиці практично непомітні ліві та лівоцентристські сили, які на Заході традиційно є головними союзниками ЛГБТ у боротьбі за свої права; майже всі політичні партії, представлені у Верховній Раді, фактично належать до правого крила, від ультраправих націоналістів до правих лібералів. Блок Петра Порошенка (БПП) можна охарактеризувати як (умовно) правоцентристську політичну силу та назвати єдиною парламентською партією, яка взагалі якимось чином опікується питаннями захисту прав ЛГБТ (хоча нечисленні дружні до ЛГБТ політики зустрічаються також і серед депутатів від Народного фронту, "Самопоміч" та "Батьківщини"). Крім виступів і обіцянок почесного лідера БПП, президента України Петра Порошенка, свою підтримку захисту рівних прав для ЛГБТ висловив керівник секретаріату цієї партії Максим Саврасов, повідомивши у відповіді на запит "Національного ЛГБТ portalу України", що вона "[...] виступає за прийняття ефективного антидискримінаційного законодавства без будь-яких винятків. Вважаємо за обов'язок держави забезпечити принцип рівності громадян незалежно від їхнього віросповідання, політичних переконань чи сексуальної орієнтації. Відтак, ми виступаємо за гарантування ЛГБТ-спільнотам безпеки і впровадження кримінальної відповідальності за будь-які прояви дискримінації, зокрема, на ґрунті сексуальної орієнтації".¹⁰⁴ Про це також неодноразово заявляли такі народні депутати від БПП як Мустафа Найєм, Сергій Лещенко, Світлана Заліщук, Ірина Геращенко, Володимир Ар'єв та інші. Сім молодих народних депутатів (5 з Блоку Петра Порошенка, Олена Кондратюк з "Батьківщини" та позафракційна Вікторія Пташник) взяли участь у київському Марші Рівності 2016 року. Голова

¹⁰⁴ Національний ЛГБТ портал України, "БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА" бажає впровадження кримінальної відповідальності за будь-які прояви дискримінації ЛГБТ, 03.11.2014, lgbt.org.ua.

Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, заступник голови ВО "Батьківщина" Григорій Немиря у 2014 році навіть зробив відомого українського ЛГБТ активіста Богдана Глобу своїм помічником-консультантом.

Водночас, жодна партія, що має свою фракцію у поточному складі українського парламенту, досі не ухвалювала свою офіційну політику щодо ЛГБТ питань, що дозволяє її представникам висловлюватися та діяти на свій розсуд – так, у 2015 році народний депутат від БПП Сергій Каплін стереотипно-гомофобним чином пояснив, чому він не підтримує заборону дискримінації за ознаками СОГІ: "Я знаю, що буде після цієї правки – вимога Європейського Союзу: ми вам не дамо грошей, якщо не приймете закон про одностатеві шлюби. Це неприйнятно для суспільства. Ми не готові до цього ні морально, ні історично. Я ще можу змиритися із коханням між жінкою та жінкою, але не між чоловіком та чоловіком".¹⁰⁵ Вищезгаданому керівникові секретаріату БПП, народному депутату Максиму Саврасову, довелося вибачатися перед колишнім прес-секретарем Сумської організації його партії Ольгою Панфіловою, яку грубо образила та погрожувала звільнити з роботи керівник секретаріату Сумської організації БПП Марина Нагорна після того, як Ольга Панфілова провела одиночний пікет на підтримку київського Маршу Рівності 2017.¹⁰⁶

Якщо у ході обговорення ратифікації Стамбульської Конвенції депутати від Блоку Петра Порошенка Ірина Геращенко та Володимир Ар'єв рішуче виступили на підтримку сучасних європейських стандартів, то їхні однопартійці Ірина Луценко та Юрій Соловей апелювали до особливих українських "християнських цінностей".¹⁰⁷ Лідер партії "Самопоміч",

¹⁰⁵ В. Козуб, *Полтавський нардеп виступив проти геїв, але «за» лесбійок*, 17.11.2015, poltava.today.

¹⁰⁶ SUMY.TODAY, *Центральний офіс "Солідарності" вибачився за поведінку керівництва сумського осередку*, 21.06.2017, sumy.today.

¹⁰⁷ Верховна Рада України, офіційний веб-портал, *Стенограма пленарного засідання Верховної Ради України*, 17.11.2016, iportal.rada.gov.ua.

львівський мер Андрій Садовий, у 2016 році засудив проведення відкритого ЛГБТ заходу у Львові, чомусь вважаючи його провокацією проти міста та міського керівництва, тоді як голова фракції "Самопоміч" у Верховній Раді Сергій Гусовський заявив про відповідальність міської влади за дотримання прав людини.

Хоча тільки поточний склад Верховної Ради (VIII скликання) спромігся ухвалити перший важливий закон щодо заборони дискримінації за ознаками СОГІ (поправку до статті 2¹ Кодексу законів про працю), навіть у ньому лише лічені народні депутати висловлювали однозначну підтримку захисту прав ЛГБТ – здебільшого, це були члени міжфракційного об'єднання "Єврооптимісти", молоді політики, які вперше потрапили до українського парламенту після позачергових виборів у 2014 році у складі БПП, "Самопоміч", Народного фронту та "Батьківщини". Маючи суттєві політичні розбіжності зі своїми "старшими товаришами", деякі з них згодом перейшли до партії Демократичний Альянс – зокрема, Світлана Заліщук, Сергій Лещенко, Мустафа Найєм і Вікторія Пташник. Нещодавня ідеологічна еволюція цієї партії демонструє шлях, який в останні роки пройшли західні правоцентристські сили, і який, цілком ймовірно, очікує у досить скорому майбутньому багатьох їхніх українських однодумців. У 2014 році Демократичний Альянс потрапив у центр скандалу після того, як його керівництво відмовило у членстві відомому українському ЛГБТ активісту Богданові Глобі через офіційну християнсько-демократичну ідеологію партії, яка, нібито, суперечить підтримці одностатевих шлюбів. Як виявилось, велика частина не тільки прихильників, але й членів Демальянсу просто не знали, що ця партія офіційно позиціонувала себе як християнських демократів (що в українських реаліях означає правий консерватизм), вважаючи її ліберально-демократичною. Після бурхливого та неприємного для партійного керівництва обговорення цього скандалу у ЗМІ та соціальних мережах, голова партії Василь Гацько вибачився перед Богданом Глобою за цей інцидент, а у 2016 році, після входу до Демократичного Альянсу згаданих ліберальних

депутатів ВРУ, позачерговий з'їзд партії ухвалив Програмну заяву, в якій місце християнської демократії зайняли "гуманістичні цінності".¹⁰⁸ Досвід постсоціалістичних країн східної Європи демонструє, що для більшості місцевих політиків відданість захисту т.зв. "традиційних цінностей" поступається бажанню інтегруватися до сучасного розвинутого світу, і вони вимушені пристосовуватися до його реалій, серед яких своє місце вже впевнено посідає захист рівних прав для ЛГБТ та боротьба з гомофобією.

3.9. Церкви та релігійні об'єднання.

За всіма соціологічними опитуваннями останніх двох десятиліть, перше місце серед соціальних інституцій в Україні за довірою з боку населення впевнено посідає церква – наприклад, за даними Центру Разумкова від березня 2017 року, церкві довіряли 63% опитуваних; водночас, моральним авторитетом вона була лише для відносної більшості – 42% респондентів, а майже для 39% не була.¹⁰⁹ Хоча дослідження демонструють поступове зниження впливу церкви на українське суспільство в останні роки, все ж таки її ставлення до ЛГБТ питань мало вирішальне значення для формування в Україні громадської думки з цього приводу. Згідно вищезгаданого дослідження, однозначно віруючими вважали себе 67% опитуваних, і тільки 7% – невіруючими або атеїстами.¹¹⁰ Хоча у нашій країні присутні багато релігій і конфесій (серед яких переважну більшість складають християни: у тому ж дослідженні Центру Разумкова 68,2% опитуваних назвали себе православними, і 7,8% – греко-католиками¹¹¹), принципової різниці у ставленні до ЛГБТ між основними релігійними об'єднаннями України, які всі входять до

¹⁰⁸ Демократичний Альянс, *Програмна заява з'їзду Політичної партії "Демократичний Альянс"*, 2016, dem-alliance.org.

¹⁰⁹ Центр Разумкова, *Церква, суспільство, держава у протистоянні викликам і загрозам сьогодення*, 2017, с. 26, 27, razumkov.org.ua.

¹¹⁰ Там само, с. 22.

¹¹¹ Там само, с. 31.

Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО), немає. Таким чином, говорячи про церкву в цілому, ми маємо на увазі сукупність всіх помітних церков і релігійних об'єднань України.

Як було відзначено в історичному розділі цієї книги, саме декларація ВРЦіРО "Про негативне ставлення до явища гомосексуалізму та спроб легалізації так званих одностатевих шлюбів (реєстрації одностатевих партнерств)" від 05.05.2007 р. сформулювала досі незмінну принципову позицію провідних українських релігійних конфесій у сфері ЛГБТ питань: "[...] релігійні організації не можуть відсторонено спостерігати за тим, як в українському суспільстві, під виглядом боротьби за права людини й демократію, пропагується терпиме й навіть схвальне ставлення до самого явища одностатевих сексуальних відносин. [...] ми виступаємо категорично проти законодавчого встановлення у нашій державі одностатевих шлюбів чи реєстрованих одностатевих партнерств, проти пропагування одностатевої сексуальності. Ми не виступаємо за дискримінацію осіб, які вважають себе гомосексуалістами, але ми категорично проти того, щоб гомосексуальний спосіб життя й поведінка трактувалися як природні, нормальні й корисні для суспільства й особистості".¹¹² Незважаючи на декларування відмови від дискримінації ЛГБТ (трансгендерних людей українські церкви не відрізняють від гомосексуальних і не згадують окремо), фактично церкви, що входять до ВРЦіРО, завжди намагалися її запровадити, закликаючи до заборони публічних ЛГБТ заходів та заперечуючи проти законодавчої заборони на дискримінацію за ознаками СОГІ, як от Синод УПЦ-КП у 2015 році: "Церква стривожена спробами прийняти в українському парламенті закон, який би забороняв так звану дискримінацію за

¹¹² Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій, *Декларація ВРЦіРО про негативне ставлення до явища гомосексуалізму та так званих одностатевих шлюбів*, 15.05.2007, vrciro.org.ua.

"сексуальною орієнтацією", та закликає парламентарів утриматися від схвалення подібних законодавчих ініціатив".¹¹³

Треба, однак, зауважити, що після 2014 року очільники провідних українських церков, здається, намагалися утриматися від вочевидь надто дискримінаційних закликів щодо ЛГБТ – вони навіть не зверталися, як раніше, до київської та центральної влади з проханням заборонити Марш Рівності у столиці. Прес-центр УПЦ-КП у 2017 році навіть закликав до незастосування насильства проти учасників Маршу¹¹⁴ – це стало безпрецедентною подією для українських церков, тому що раніше всі прохання з боку організаторів маршу до церков використати свій авторитет для запобігання насильства залишалися без відповіді. Цей тренд поки що не знайшов підтримки на місцях, зокрема, в Одесі, де заклики до заборони Маршу Рівності у цьому місті з боку всіх основних місцевих церков не припинялися.

За винятком УПЦ Московського патріархату, ставлення основних українських церков до євроінтеграції України можна, в цілому, охарактеризувати словами патріарха Філарета, глави УПЦ Київського патріархату: "В Європу нам треба рухатися, тому що ми частина європейської цивілізації: демократії, технічного прогресу і високого рівня життя. Треба прагнути кращого. Не забуваймо, що історично Україна є європейською державою. [...] Рухаючись до Європи, ми не лише беремо, але й даємо. Духовність в Україні вища, ніж на Заході. Наприклад, коли ми станемо повноцінними членами Європейського союзу, будемо боротися проти одностатевих шлюбів. Європа сама не може подолати це зло, ми їм допоможемо. Український народ такі шлюби не сприймає, тому Україна як частина Європи принесе

¹¹³ Українська Православна Церква Київський Патріархат, *Журнал № 24 Засідання Священного Синоду Української Православної Церкви Київського Патріархату*, 27.07.2015, www.cerkva.info.

¹¹⁴ Прес-центр Київської Патріархії, *Церква не схвалює ані пропаганди гомосексуалізму, ані насильства проти її прихильників*, 10.06.2016, cerkva.info.

нове ставлення до цього гріха".¹¹⁵ Митрополит Онуфрій, очільник УПЦ (МП) і відомий прихильник "Русского міра", цілком поділяє ставлення головного конкурента до одностатевих шлюбів, хоча робить із цього протилежний висновок – Україні в Європі робити нічого: "Європа показує нам конкретний приклад життя без Христа. Там вони не звертають уваги на заповіді Господа, на Його заборони. [...] А тепер вони вводять закони, які засуджує Бог – це одностатеві шлюби. [...] Тому ті закони, які сьогодні пропонує нам новий, європейський світ, є неприйнятними для нас. Ми не можемо сприяти та приєднатися до цього світу. Ми маємо зберігати єдність з тими людьми, які дотримуються Божественного Закону".¹¹⁶

Як нам достеменно відомо зі свого багаторічного досвіду ЛГБТ активізму, одностатеві стосунки не є рідкістю як серед прихожан, так і серед кліру всіх українських церков. Незважаючи на відсутність розбіжностей у трактуванні таких відносин як надто гріховних та засуджуваних, фактичне ставлення до гомосексуальної активності своїх кліриків у різних церквах різниться. Якщо в УПЦ-КП, за численними неофіційними свідченнями її вірних, патріарх Філарет (який вирізняється своєю особистою нетерпимістю до проявів гомосексуальності навіть на тлі загальної церковної гомофобії) "вичистив" церкву від відомих геїв, то в УПЦ (МП), знову ж таки за численними неофіційними свідченнями, гомосексуальна активність відверто процвітає. Інциденти або звинувачення подібного роду в цій церкві не розслідуються, а "винуватці", зазвичай, не несуть жодного покарання, що цілком збігається з внутрішньою політикою її материнської – Російської православної – церкви. Ми не можемо ні підтвердити, ні спростувати інформацію щодо цього, яка наводиться самими вірними РПЦ та УПЦ (МП) (наприклад,

¹¹⁵ Цензор.Нет, *Патріарх Філарет: "Стражданнями український народ доводить, що має право на власну державу"*, 22.10.2014, censor.net.ua.

¹¹⁶ Интерфакс Религия, *Все, кто с Христом, должны прекратить кровопролитие*, 18.06.2014, interfax-religion.ru.

богословом Андрієм Кураєвим¹¹⁷ і журналістом Василем Пилипенко¹¹⁸), хочемо лише відзначити, що цю тему піднімав, зокрема, патріарх Філарет на Помісному соборі УПЦ-КП у 2013 році: "[Якщо єпископи УПЦ (МП)] виступають за Москву, то їм дозволяють бути і содомітами, і всі їхні нечестиві діяння не тільки покриваються, але й виправдовуються. Як це у випадку митрополита Агафангела Одеського, про якого всі добре знають... А як тільки хтось починає виступати за Українську Церкву, то їх відразу починають звинувачувати у належності до "автокефально-гомосексуальної групи". Це подвійні стандарти та подвійна мораль, такого у Церкві не повинно бути".¹¹⁹ Про гучні гомосексуальні скандали серед українських католиків нам невідомо, але декілька років тому в одній із західноукраїнських областей співробітник Центру "Наш світ" безпосередньо спілкувався з місцевими архієпископом УГКЦ та єпископом Римської католицької церкви, які були прихованими геями; також ми чули багато розповідей про поширеність гомосексуальних стосунків серед кліру УГКЦ та РКЦ в Україні від геїв – парафіян цих церков.

Також із власного багаторічного досвіду ми можемо стверджувати, що українські церкви та релігійні об'єднання послідовно уникають будь-яких зустрічей, безпосередніх дискусій та взагалі пошуку порозуміння з ЛГБТ активістами. Головними інструментами їхнього впливу на державу і суспільство є поширення пропаганди гомофобії через ЗМІ та непублічне лобіювання церковних інтересів через дружніх державних посадовців і депутатів рад різного рівня. За нашою оцінкою, на час написання цієї книги найбільш активним та помітним релігійним лобістом в українській політиці був

¹¹⁷ Див., наприклад, diak_kuraev, *Моя помилка*, 05.01.2014, diak-kuraev.livejournal.com.

¹¹⁸ Див., наприклад, dekarmi, *УПЦ и гомосексуализм: навеки вместе?*, 17.02.2015, dekarmi.livejournal.com.

¹¹⁹ Гузь Н., *Киевский патриархат ради объединения с УПЦ готов отказаться от своего патриарха? Репортаж с Поместного Собора*, 27.06.2013, Релігія в Україні, religion.in.ua.

народний депутат Павло Унгурян (у поточному скликанні ВРУ – член фракції Народного фронту). Він був одним зі співавторів законопроекту 0945 (раніше – 8711), відомого як "закон про заборону пропаганди гомосексуалізму", а у поточному складі Верховної Ради вносив на розгляд та лобіював поправки до всіх законопроектів, де передбачався захист прав ЛГБТ, які повністю прибирали або фактично анулювали цей захист. Зокрема, у 2016 році він спромігся тишком ухвалити на засіданні парламентського Комітету з прав людини поправку до законопроекту 3501, згідно якої "Не вважаються дискримінацією ситуації, які є наслідком реалізації особою та/або групою осіб своїх прав на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на свободу світогляду і віросповідання" – тобто, фактично дозволяється будь-яка дискримінація, обґрунтована релігійними поглядами.¹²⁰ Повну згоду з поглядами українських церков на ґендерні та ЛГБТ питання і допомогу у їх втіленні в українському законодавстві демонстрували також багато інших народних депутатів України від всіх парламентських фракцій.

Серед українських громадсько-релігійних діячів найбільшою гомофобною активністю відзначається журналіст Руслан Кухарчук, засновник та лідер руху "Любов проти гомосексуалізму". Після періоду певного занепаду, у 2016 році ця ініціатива знову активізувалася у вигляді руху "Всі разом!", кампанії "Не вирізайте сім'ю!" та під іншими подібними назвами, закликаними мобілізувати захисників "традиційних цінностей". В рамках цієї кампанії у Києві, Одесі, Хмельницькому, Луцьку, Чернівцях, Івано-Франківську, Запоріжжі та інших містах пройшли марші та фестивалі на підтримку "традиційної родини" та проти "пропаганди гомосексуалізму", а низка місцевих рад ухвалили стереотипні звернення до керівництва України про заборону

¹²⁰ Верховна Рада України, *Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гармонізації законодавства про запобігання та протидію дискримінації із законодавством Європейського Союзу) № 3501 від 20.11.2015, Порівняльна таблиця до другого читання, 13.04.2016, rada.gov.ua.*

"пропаганди гомосексуалізму" та за збереження дискримінаційних щодо ЛГБТ положень в українському законодавстві. Місцеве духовенство різних церков і релігійні активісти брали активну участь у цих заходах по всій країні.

Рисунок 23. Лідер кількох гомофобних ініціатив Руслан Кухарчук (у блакитній краватці) на чолі ходи руху "Любов проти гомосексуалізму".

Разом з тим, у церковно-релігійному середовищі України вже почалися та набули широкого розголосу дискусії щодо ставлення українських церков до ЛГБТ питань на тлі очевидного процесу лібералізації, що відбувається у їхніх західних одновірців. Найбільш помітними ці дискусії є у греко-католицькій церкві, де погляди її верховного авторитету папи Франциска ("Якщо людина є геєм, і має добру волю і прагне до Бога, хто я такий, щоби його судити?") ступили у явну суперечність з поглядами її безпосереднього глави верховного архієпископа Святослава ("По тяжкості гріх гомосексуалізму прирівнюється до вбивства"). Відомий в Україні історик Ярослав Грицак, професор

Українського Католицького університету та Львівського національного університету, задався питанням "Що нам робити з нашими гомосексуалістами?", і відповів на нього так: "Як греко-католику мені в цьому питанні не треба відкривати Америки. Її за мене відкрив "мій" Папа Франциск. Коли його спитали про ставлення до геїв, він відповів питанням на питання: "А хто я такий, щоб їх судити?" [...] Запевняю вас, що мені йдеться про речі важливіші: як українцеві – про успіх України, а як людині – про світ, де, словами того ж Франциска, буде більше толерантності, а менше осуду".¹²¹ Стаття Ярослава Грицака була його публічною реакцією на гучний скандал в Українському Католицькому університеті, де кілька останніх років ліберальне керівництво, викладачі та студенти намагаються відстояти принципи незалежної наукової думки та свободи поглядів¹²² від нападок з боку ультраконсервативних кіл всередині УГКЦ.¹²³

Відомий український письменник і публіцист Тарас Прохасько у 2016 році опублікував авторську колонку, в якій засудив позицію Української греко-католицької церкви і навіть встав на захист одностатевих пар. "І вже зовсім смішним у нашій ситуації є ляк того, що двоє мужчин, захотівши спільно виховувати дітей, можуть їх покалічити більше, ніж наша традиційна сім'я. Смішно такого боятися, бо наразі усі покалічені виплекані якраз у нормальних сім'ях. А ще смішнішим є уявляти собі, що усі наші гомосексуальні пари враз запрагнуть церковного шлюбу якраз у нашій Церкві. І вона не зуміє цього перетривати. Зрештою, Христос мало говорив про справедливість. Але дуже багато про милосердя".¹²⁴

Подібні скандали та дискусії наразі нехарактерні для православних церков, що об'єднують переважну більшість

¹²¹ Ярослав Грицак, *Що нам робити з нашими гомосексуалістами?*, 24.06.2016, gazeta.ua.

¹²² Маринович М., *Звернення віце-ректора УКУ Мирослава Мариновича*, 03.08.2016, Незалежний культурологічний журнал Ї, ji-magazine.lviv.ua.

¹²³ Вільчинський О.-Д., *УКУ, гей-скандал і ліберальний фашизм – рік потім*, 13.07.2016, Католицький Оглядач, catholicnews.org.ua.

¹²⁴ Прохасько Т., *Аби собі не подумали*, 14.01.2016, Zbrucʹ, zbruc.eu.

віруючих українців, але приклад зустрічі відомого ЛГБТ активіста Зоряна Кіся з колишнім керівником Синодального інформаційно-просвітницького відділу УПЦ (МП) Георгієм Коваленко в рамках телепроекту "Таємний код віри" показує, що ці питання вже турбують і православних християн України.¹²⁵ Абсолютно несподіваним виглядає нещодавнє інтерв'ю патріарха УПЦ-КП Філарета журналістці радіо Deutsche Welle, під час якого він, зокрема, так охарактеризував своє ставлення до "сексуальних меншин": "До грішників слід бути терплячими. І грішників треба любити. Тому що Господь нас, грішників, полюбив. Але не можна гріх називати добром. Сексуальні шлюби чоловіка з чоловіком можуть бути допустимі, але не вважаються правильними. Це не добро, це гріх. І церква ніколи не зможе їх підтримати".¹²⁶ Таке висловлювання виглядає принциповим кроком назустріч тому ставленню до ЛГБТ, що притаманне сучасним провідним християнським конфесіям західного світу, і разуче різниться з попередньою позицією самого патріарха Філарета та його церкви, які досі послідовно заперечували проти будь-якого визнання одностатевих сімейних стосунків та взагалі не визнавали, що такі відносини можна іменувати терміном "шлюб".

3.10. ЛГБТ в мистецтві як частина культурного життя України.

Як ми вже неодноразово зауважували, вплив світових тенденцій стосовно ЛГБТ питань був і залишається найважливішим чинником змін у цій сфері в Україні. Не менш важливим, ніж політичний та законодавчий, є культурний аспект цього впливу – саме через західну (насамперед, масову) культуру українці поступово звикають до того, що ЛГБТ люди є невід'ємною повсюдною складовою людського суспільства, а їхні почуття та події їхнього життя гідні уваги та поваги. Хоча

¹²⁵ Телеканал 1+1, *Тайный код веры. Интимный вопрос*, 01.04.2017, youtube.com.

¹²⁶ Deutsche Welle, *Філарет: Війна на Донбасі триватиме ще один-два роки*, 31.01.2018, dw.com.

українське мистецтво ще досить рідко торкається ЛГБТ тематики, поступово вона, а також творчість відкритих ЛГБТ митців, займає своє належне місце і в нашій культурі.

Останні роки радянської та перші роки незалежної України відзначилися бурхливим розвитком мистецтва, звільненого від обмежень радянської цензури. Однією з найбільш відомих і значущих постатей тоді ще спільного [пост]радянського мистецтва став епатажний театральний режисер Роман Віктюк, який неодноразово торкався ЛГБТ тематики у своїй творчості, і спектаклі якого стали одним з символів цієї епохи. Хоча він відбувся як успішний режисер вже на московській театральній сцені, Роман Віктюк ніколи не поривав своїх зв'язків з батьківщиною та постійно наголошував на українських коренях своєї особистості і творчості: "Я – українець, і цим пишаюся! Пригадую, як Олег Єфремов попросив мене подумати, що поставити до 50-річчя створення СРСР? Я відразу ж запропонував "Украдене щастя" Івана Франка. А знаєте, яка афіша у нас була? "К 50-летию образования СССР – "Украденное счастье". Ще вдень вона висіла, а увечері, коли тогочасне Політбюро мало приїхати до театру, то її вже заклеїли..."¹²⁷ У 1991 році Роман Віктюк, разом з українськими діячами культури Ігорем Дюричем та Ігорем Подольчаком, заснував у Львові творче об'єднання Фонд Мазоха.

Говорячи про мистецтво кіно, не можна не згадати про "Сонячний зайчик" (англ. *Sunny Bunny*) – одну з конкурсних програм Київського міжнародного кінофестивалю "Молодість", яка присвячена фільмам на ЛГБТ тематику. Нагорода *Sunny Bunny* була заснована директором фестивалю Андрієм Халпахчі та відомим українським тележурналістом і продюсером, відкритим геєм Анатолієм Єремою у 2001 році. "Сонячний зайчик" став другою у світі, після *Teddy Award* на Берлінале, програмою ЛГБТ фільмів на провідному міжнародному кінофестивалі. Ця конкурсна програма, разом з основною програмою "Молодості",

¹²⁷ Єгорова І., "Мені часто сниться Львів, і я завжди прокидаюся щасливим", 27.10.2006, День, day.kyiv.ua.

кожен рік стає яскравою подією культурного життя принаймні для столиці нашої країни.

Рисунок 24. Емблема конкурсної програми "Сонячний зайчик" на кінофестивалі "Молодість" 2016 року.

Серед ігрових українських кінострічок, що торкаються теми ЛГБТ, можна згадати фільм британського кінорежисера Роберта Кромбі "Сафо. Кохання без меж" виробництва кінокомпанії "Ялта-фільм" (2008), короткометражки Дарії Перелай "Я її люблю" (2014) та "Післямак" Юрія Катинського (2017). Дещо більше тема життя ЛГБТ людей України знайшла відображення у документальному кіно; зокрема, можна згадати такі стрічки як "Котики" (2016) режисера Жанни Озірної та "Дивокрай" (2015) режисерів Анатолія Ульянова і Наталі Машарової. Широкого розголосу в Україні отримав фільм "This is Gay Propaganda: LGBT rights and the war in Ukraine" режисерки з Канади українського походження Марусі Боцюрків. Вона під час роботи над фільмом у 2014 році побувала у трьох містах, відстежуючи вплив російського "закону про гей-пропаганду" в окупованих Росією регіонах України. Як зазначалось в анонсі фільму: "Від болісних випадків вигнання і тортур до історій творчого опору, цей фільм

показує одну зі сторін конфлікту в Україні, яку світ іще не бачив". Показ цього фільму у деяких містах України був зірваний радикальними націоналістичними угрупованнями.

Переважна більшість художньої літератури ЛГБТ тематики в Україні донедавна походила з Росії; ось як говорить про причини цього явища український культурний діяч, поет, драматург Олесь Барліг: "Якось письменниця, перекладачка, публіцистка Вікторія Наріжна адаптувала українською мовою фрагмент культового роману Джеймса Болдуїна "Кімната Джованні". Я спитав, чому б не перекласти увесь твір повністю й не запропонувати до друку? Відповідь мене вразила: жодне українське видавництво не візьметься за вихід цього роману. Цікаво, що в Росії він отримав кілька перевидань. Ще один приклад: в одному дуже відомому вітчизняному видавництві вийшла книга із моїм текстом – гортаю її і бачу, що в моїй біографії прибрали рядки про участь у двох антологіях: квір-літератури "120 сторінок Содому" та європейської гей-поезії "Moral bi spet priti". Як з'ясувалося згодом, це була не випадковість, а свідоме рішення видавця, над яким аж надто тяжіли норми "християнської моралі".¹²⁸

Втім, іноді тексти ЛГБТ тематики все ж таки друкуються – у тому ж інтерв'ю Олесь Барліг розповідає про це так: "[...] у першу чергу йдеться про періодику та колективні збірки, де упорядник може ризикнути розбавити загальний масив текстів одним-двома тематичними творами окремого автора. Так зокрема було, коли луцький альманах "Нова проза" робив випуск сучасної запорізької літератури, у якому вийшло два мої оповідання відповідної тематики. Якщо чесно, я й досі дивуюся сміливості його редактора. Такі тексти завжди пишеш із думкою, що можливості опублікувати їх у найближчі кілька років не буде. Не менше дивувався й тоді, коли посів третє місце у конкурсі п'єс "Драма.UA" із твором, де головний герой – гомосексуал, а в одній зі сцен присутній статевий акт із його бойфрендом. Відправляв п'єсу без жодного сподівання на успіх – свою перемогу й вихід у

¹²⁸ Камуфляж К., *Поет, прозаїк, драматург Олесь Барліг – про українську ЛГБТ-літературу та себе в ній*, 23.03.2014, Гей-Альянс Україна, urogau.org.

підсумку книги сприймаю як щось фантастичне для українських реалій".

Цікавим для української літературної мови проектом став переклад роману польського письменника Міхала Вітковського "Lubiewo" ("Хтивня"), який зробив Андрій Бондар. Ось як оцінює цей переклад відомий вчений-славіст, президент Американської асоціації українців, професор університету в Канзасі (США) Віталій Чернецький: "Причому, що сам Андрій не є людиною квір-орієнтації, хоча він є давнім союзником квір-спільноти і дуже активно підтримує її. Перекладаючи роман, йому довелося піти на експеримент, адже перед ним стояло непросте завдання: створити "живий" український аналог того, що російською мовою називають "хабал". Це афектована мова певного прошарку традиційної чоловічої гей-культури, яка грає зі стереотипами фемінності і вибудовує на цьому тлі складні словесні конструкції. Перед Андрієм стояла мета — перекласти їх з польської на українську так, щоб вони звучали природно".¹²⁹

Першим в Україні та взагалі на пострадянському просторі зібранням сучасної літератури ЛГБ тематики стала антологія "120 сторінок Содому" (2009), яка містить твори тридцятьох поетів і прозаїків із 15 країн Європи й Америки — зокрема, України, а також Австрії, Білорусі, Великої Британії, Греції, Іспанії, Німеччини, Польщі, Росії, Словенії, США, Угорщини, Узбекистану, Чехії та Швейцарії. Перекладачами проекту стали такі відомі в Україні поети як Сергій Жадан, Дмитро Лазуткін, Остап Сливинський, Віталій Чернецький та інші. Презентаціям цієї збірки у львівському театрі імені Курбаса та в київській книгарні "Є" перешкоджали ультраправі націоналісти, як і презентації книги Лариси Денисенко "Майя та її мами" (2017), що мала відбутися на Форумі видавців у Львові. Крім цієї книжки, Лариса Денисенко є авторкою роману "Забавки з плоті і крові", серед героїв якого є трансгендер. Цей роман отримав гран-прі конкурсу "Коронація слова" у 2002 році.

¹²⁹ Камуфляж К., Віталій Чернецький: *Ми маємо присутність квір-тематики в нашій традиційній літературі*, 05.08.2015, Гей-Альянс Україна, uroga.org.

Ще у 2006 році Іван Козленко написав роман "Танжер", де, зокрема, розповідається про гомоеротичні стосунки між двома персонажами, прототипами яких є Олександр Довженко та Юрій Яновський (дія цієї частини роману відбувається у 1920-і роки). Восени 2016 року в Харкові вийшов з друку роман Таїс Золотковської "Лінія зусилля", в якому теж присутня тема одностатевого кохання. Серед інших творів, що торкаються ЛГБТ тематики, можна також згадати повість Оксани Забужко "Дівчатка" (2014), роман Юрія Яреми "Тепло його долонь" (2015), роман Катерини Бабкіної "Соня" (2013).

У травні 2017 року у видавництві "Крок" вийшла збірка п'єс Олеса Барліга "Звірі подивляться замість тебе". У листопаді 2015 року в Києві пройшов фестиваль "Тиждень актуальної п'єси", який презентував відразу три п'єси на ЛГБТ тематику: крім Олеса Барліга з п'єсою "Уроборос у "Східному експресі"", в якій автор звертається до найбільш резонансних випадків проявів гомофобії в Україні за останній час, це були "Мама завжди захистить" молодого херсонського драматурга Віталія Гавур і "Гоголь-Моголь" київського актора і драматурга Ельвіна Рзаєва.

На цей час більшість згаданих п'єс ще не з'являлися на сцені, але взагалі театральні постановки на ЛГБТ тематику інколи трапляються в репертуарах українських театрів. У лютні 2017 року "Дикий театр", спільно з "Мистецьким Арсеналом", трупю Львівського театру імені Лесі Українки та видавництвом Анетти Антоненко, здійснив першу постановку відомої п'єси Марка Бушара "Том на фермі" на українській сцені. Іншим прикладом є спектакль за участю Анатолія Хостікоєва та Володимира Горянського "Він – моя сестра", де йдеться про дружбу колишнього військового на пенсії, який бореться з інсультом, і трансгендерної жінки. Постановка режисера Віталія Малахова вже не перший рік користується великою популярністю у глядачів по всій Україні.

На цей час в Україні існує вже дві ЛГБТ хорові групи: *Qwerty Queer* з Одеси під керівництвом Ольги Рубцової та *Dorothy's Friends* з Харкова під керівництвом Дарії Фельдман.

В Україні відбулося вже декілька фотовиставок на ЛГБТ тематику – зокрема, у травні 2012 року в Центрі візуальної культури відкрилась виставка фотохудожника Євгенії Белорусець "Своя кімната", присвячена на життя квір-сімей.

Рисунок 25. Танцювальна група Kazaky.

З досить відомих в Україні співаків, які не приховують своєї належності до ЛГБТ, можна згадати Костянтина Гнатенко, Агату Вільчик, Урсуну та Зіанджу. Водночас, найбільш відомим і популярним українським виконавцем, якій асоціюється з ЛГБТ, хоч і не підтверджує свою належність до ЛГБТ спільноти, безумовно, є Андрій Данилко, більш знаний за своїм сценічним персонажем Верка Сердючка. Він, а також танцювальна чоловіча група *Kazaky*, яка кинула виклик ґендерним стереотипам, стали, ймовірно, найбільш відомими та популярними сучасними українськими культурними продуктами за межами нашої країни – а прикладів такої української культурної експансії на цей час існує, взагалі-то, дуже небагато.

4. Законодавче становище.

4.1. Конституція та міжнародне законодавство.

Конституція України містить набір основних антидискримінаційних положень, а її норми є нормами прямої дії – тобто, кожна людина має право звернутися до суду, апелюючи безпосередньо до положень Конституції (стаття 8 Конституції України).

Крім того, згідно статті 9 Конституції, ратифіковані Верховною Радою міжнародні угоди стають частиною національного законодавства. У зв'язку з цим потрібно зауважити, що Україна підписала та ратифікувала Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод і додаткові протоколи до неї, таким чином зобов'язавшись дотримуватися положень цього найважливішого документа і визнавши верховну юрисдикцію Європейського суду з прав людини, діяльність якого ґрунтується на цій конвенції. Прецедентне право Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) є зараз однією зі складових внутрішнього законодавства країн-членів Ради Європи, зокрема, України. Стаття 17 Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" вказує, що "Суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права", а стаття 19 того ж закону передбачає перевірку всіх проектів законів та підзаконних актів, а також чинного законодавства та адміністративної практики, на відповідність вимогам Конвенції та практики Суду. Таким чином, низка рішень ЄСПЛ, що стосуються прав ЛГБТ осіб, є важливим юридичним інструментом у захисті цих прав в Україні. Інші міжнародні угоди, учасником яких є Україна, здебільшого, не мають суттєвого значення у сфері прав ЛГБТ.

Поняття "сексуальна орієнтація", "гендерна ідентичність" або будь-які їхні аналоги не присутні в тексті Конституції України (варто зауважити, що тут вона не є винятком порівняно з поширеною світовою практикою). Водночас, Конституція України

містить звичайні для демократичної держави положення, що захищають основні права і свободи людини.

Стаття 3 Конституції проголошує:

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Стаття 15 забороняє визнання будь-якої ідеології як обов'язкової. Таким чином, Конституція не дозволяє приймати як керівні принципи положення будь-якого релігійного або соціально-політичного вчення.

Стаття 21 проголошує рівність усіх людей у гідності та правах. Права і свободи оголошуються невідчужуваними і непорушними. Стаття 22 вказує, що перелік прав і свобод, закріплених в Конституції, не є вичерпним – тобто, держава також захищає права людини і громадянина, не згадані явним чином у тексті Конституції.

Стаття 23 гарантує право на вільний розвиток особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей.

Стаття 24 проголошує:

Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Аналогічні положення у конституціях деяких країн отримали офіційне тлумачення як такі, що включають також і заборону на дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації. Оскільки перелік ознак залишений відкритим, теоретично таке становище може бути вірним і для України, однак офіційних роз'яснень з цього приводу поки що немає. Існує рішення Конституційного

Суду України № 8-рп/2007 від 16.10.2007 р., в якому КСУ дійшов висновку, що ознака віку, не згадана явним чином серед захищених від дискримінації ознак у статті 24 Конституції України, не може бути визнаною як така, що відноситься до "інших ознак", згаданих у зазначеному положенні. Позаяк Конституційний Суд є єдиним органом, який може надавати офіційне тлумачення Конституції України, цей прецедент демонструє, що в українському законодавстві жодна ознака не може вважатися захищеною від дискримінації, якщо вона не згадана явним чином або щодо неї немає відповідного рішення КСУ. Проте, варто відзначити, що Європейський суд з прав людини у своїй практиці визнав сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність захищеними від дискримінації ознаками у контексті статті 14 Європейської конвенції про захист прав людини.

Стаття 26 встановлює, що не-громадяни України користуються тими ж правами і свободами, що й громадяни України, за винятком окремо застережених у законі випадків.

Стаття 32 гарантує недоторканість особистого і сімейного життя, крім випадків, передбачених Конституцією; стаття 34 – свободу думки і слова та вільне вираження своїх поглядів і переконань, крім випадків, окремо застережених у законі. Низка статей гарантує інші основні права і свободи людини.

Стаття 51 декларує, що "Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка". Теоретично, це може означати визначення шлюбу як союзу жінки і чоловіка; проте, обов'язкове тлумачення Конституції України може дати тільки Конституційний Суд, який досі не надавав висновків з приводу цього положення, тому питання про конституційне обмеження на визнання одностатевих шлюбів в Україні залишається відкритим.

Таким чином, у сфері прав людини чинна Конституція України, у принципі, є досить сучасною і ліберальною та відповідає загальноприйнятим міжнародним стандартам.

Крім згаданої у наступному розділі Угоди між Україною та Іспанією щодо врегулювання та упорядкування трудових міграційних потоків між двома державами, явна заборона

дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації міститься також у статті 2 Конвенції Ради Європи про підроблення медичної продукції та подібні злочини, що загрожують охороні здоров'я (конвенція MEDICRIME) і статті 2 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, що були ратифіковані Україною у 2012 році. Хоча ці міжнародні документи не мають великого практичного значення для захисту прав ЛГБТ у нашій державі, їхня ратифікація Верховною Радою ввела заборону на дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації в українське законодавство.

4.2. Трудове законодавство.

Стаття 2¹ "Рівність трудових прав громадян України" Кодексу законів про працю України (КЗпП) проголошує: "Забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, **гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації**, етнічного, соціального та іноземного походження, віку, стану здоров'я, інвалідності, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ/СНІД, сімейного та майнового стану, сімейних обов'язків, місця проживання, членства у професійній спілці чи іншому об'єднанні громадян, участі у страйку, звернення або наміру звернення до суду чи інших органів за захистом своїх прав або надання підтримки іншим працівникам у захисті їх прав, за мовними або іншими ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання" (*виділення наше – ред.*). Ця стаття стала першим (і, на момент написання цієї книги, єдиним) випадком застосування термінів "сексуальна орієнтація" та "гендерна ідентичність", а також явної заборони на дискримінацію за цими ознаками, у базовому українському законодавстві (в українських підзаконних актах ознака "сексуальна орієнтація" зустрічається з 2005 року, а явна заборона на дискримінацію за цією ознакою у чинних міжнародних угодах України – з 2010 року).

Відповідна поправка до КЗпП була з превеликим трудом ухвалена Верховною Радою у листопаді 2015 року як частина зобов'язань нашої держави за Планом дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України та Угодою про асоціацію між Україною та ЄС. Варто зауважити, що ухвалення цієї поправки виправило парадоксальну ситуацію, що виникла після укладення Угоди між Україною та Іспанією щодо врегулювання та упорядкування трудових міграційних потоків між двома державами (ратифікована ВРУ 1 грудня 2010 року): згідно статті 6 цієї угоди була заборонена дискримінація за ознакою сексуальної орієнтації у сфері зайнятості для громадян Іспанії в Україні та громадян України в Іспанії, але не для громадян України у власній державі.

Стаття 3 "Регулювання трудових відносин" КЗпП вказує, що це законодавство регулює трудові відносини на підприємствах, в установах і організаціях, незалежно від їх форми власності, виду діяльності та галузевої приналежності.

У статті 41 "Додаткові підстави розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу з окремими категоріями працівників за певних умов", пункт 3 передбачає як обґрунтовану причину для звільнення "вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням даної роботи". Таке звільнення може бути зроблене тільки за згодою профспілкового органу (якщо він є). Це формулювання залишає, у принципі, тлумачення поняття "аморального проступку" на розсуд керівництва підприємства, установи або організації відповідно до їхніх уявлень про мораль.

Як показує міжнародний досвід, довести дискримінацію у трудових відносинах за ознаками СОГІ дуже важко. Роботодавець завжди може вигадати яку-небудь причину, щоби позбутися небажаного працівника. Крім того, гомофобія суспільства, що зберігається, змушує українських ЛГБТ у більшості випадків приховувати свою сексуальну орієнтацію або ґендерну ідентичність при прийомі на роботу і на робочому місці. Дані

моніторингу Центру "Наш світ" та інших організацій показують, що дискримінація ЛГБТ у сфері зайнятості є поширеною в Україні, але її жертви у переважній більшості випадків навіть не намагаються захистити свої права.

4.3. Сімейне законодавство.

Головним документом, який регулює сімейні відносини в Україні, є Сімейний кодекс України (СКУ). Стаття 3 "Сім'я" цього кодексу проголошує, що "Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки" (частина 2) і що "Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства" (частина 4). Таким чином, теоретично, одностатеві партнери, які проживають разом як сімейна пара, можуть підпадати під таке визначення, проте, наявність зауваження про підстави, "що не суперечать моральним засадам суспільства", дозволяє свавільне тлумачення та призводить до правової невизначеності цього положення, оскільки жоден закон не визначає, що саме складає ці засади. Практичного значення це визначення сім'ї все одно не має через те, що решта статей СКУ регулюють відносини не між членами сім'ї в цілому, а між конкретними членами сім'ї та близькими родичами – наприклад, між батьками і дітьми, сестрами і братами, подружжям, усиновителями та всиновленими тощо.

Стаття 21 Сімейного кодексу України визначає шлюб як "сімейний союз жінки та чоловіка", таким чином фактично унеможлиблюючи укладення шлюбу між людьми однієї статі. Разом з тим, СКУ визнає фактичні сімейні стосунки навіть між різностатевими співмешканцями, які не перебувають у шлюбі (між собою або з іншими особами): стаття 74 "Право на майно жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі" визначає, що "майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності", подібно до

законного подружжя; стаття 91 "Право на утримання жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою" прирівнює таких постійних сімейних партнерів до законного подружжя щодо утримання у разі непрацездатності; нарешті, стаття 211 "Особи, які можуть бути усиновлювачами" дозволяє їм спільне всиновлення дітей. Водночас, СКУ не містить жодної згадки про одностатевих сімейних партнерів, а стаття 211 прямо передбачає, що "Усиновлювачами не можуть бути особи однієї статі" (частина 3), таким чином встановлюючи пряму дискримінацію проти одностатевих де-факто сімейних партнерів. Пункт 8 частини 1 статті 212 Сімейного кодексу України забороняє всиновлення дітей особами, які страждають від певних захворювань, перелік яких затверджується Міністерством охорони здоров'я. Цей перелік затверджений наказом МОЗ № 479 від 20.08.2008 р. та, серед іншого, включає транссексуалізм, таким чином встановлюючи пряму дискримінацію кандидата в усиновлювачі за ознакою ґендерної ідентичності.

Заплутаною є ситуація з визнанням одностатевих шлюбів, укладених за кордоном. Якщо реєстровані партнерства (або цивільні союзи тощо) досі не мають аналогу та взагалі не згадуються в українському законодавстві – відповідно, наразі немає жодних правових підстав для їх визнання в Україні – то порядок визнання шлюбів, укладених за кордонами України у відповідності з іноземним законодавством, прописаний у Законі України "Про міжнародне приватне право", а саме у статті 58 "Дійсність шлюбу, укладеного за межами України". Частина 2 цієї статті говорить, що "Шлюб між іноземцями, шлюб між іноземцем та особою без громадянства, шлюб між особами без громадянства, що укладені відповідно до права іноземної держави, є дійсними в Україні", – тобто, одностатеві шлюби, укладені за кордоном між не-громадянами України, є дійсними в Україні без будь-яких обмежень. Частина 1 цієї статті ставить умовою визнання шлюбу, укладеного за іноземним законодавством, в якому хоча би один з подружжя є громадянином України, "додержання щодо громадянина

України вимог Сімейного кодексу України щодо підстав недійсності шлюбу". Правові підстави недійсності шлюбу викладені у статтях 38-41 цього кодексу, при тому стаття 38 говорить, що "Підставою недійсності шлюбу є порушення вимог, встановлених статтями 22, 24-26 цього Кодексу". Жодна зі згаданих статей не містить прямої та явної заборони на укладення шлюбу між особами однієї статі, тому можна дійти висновку, що одностатеві шлюби громадян України, укладені за іноземним законодавством, у принципі, мають бути дійсними в Україні, – втім, наскільки нам відомо, поки що немає прецедентів ні визнання, ні відмови від визнання одностатєвого шлюбу громадянина України, укладеного за іноземним законодавством, з боку українських державних органів.

Крім прав і обов'язків, які встановлюються у Сімейному кодексі, в українському законодавстві існує велика кількість положень, що стосуються подружжя та інших членів сім'ї та близьких родичів, які містяться в інших законах. Навести їх вичерпний список немає ніякої можливості, але можна зауважити, що вони, серед іншого, стосуються таких сфер життя, як:

- соціально-економічні питання – наприклад, соціальна допомога на сім'ю, банківські кредити (зокрема, іпотека для молодих сімей), пенсія або відшкодування після втрати годувальника тощо;

- успадкування без заповіту та обов'язкова частка у спадщині;

- охорона здоров'я, а саме вирішення важливих медичних питань і право допуску до хворого близького родича;

- зайнятість – наприклад, право дружин/чоловіків військовослужбовців на відпустку у зручний для них час, право на відпустку по догляду за хворим рідним по крові або по шлюбу тощо;

- представництво інтересів та право відмовлятися від показань щодо близького родича у правоохоронних і судових органах;

– спрощений порядок імміграції та отримання громадянства для осіб, які перебувають у шлюбі з громадянином України.

Переважна більшість цих положень не може бути застосована до одностатевих сімейних партнерів через те, що вони передбачені тільки для чітко визначеного кола осіб, які визнаються членами сім'ї або близькими родичами, однак у деяких випадках правова ситуація є неоднозначною. Хоча численні згадки про "членів сім'ї" та "близьких родичів" розкидані по багатьох українських законах, єдиного визначення цих понять у вітчизняному законодавстві не існує. У своєму рішенні № 5-рп/99 від 03.06.1999 р. Конституційний Суд України констатував це і зауважив, що "Стосовно поняття "член сім'ї" Конституційний Суд України виходить з об'єктивної відмінності його змісту залежно від галузі законодавства". Надаючи офіційне тлумачення терміну "член сім'ї" військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони", КСУ застосував аналогію права та визначив, що до першої групи членів сім'ї відносяться чоловік/дружина, батьки та діти, а другу групу "складають інші особи, що постійно мешкають з ними та ведуть спільне господарство".

Таким чином, у певних випадках одностатеві сімейні партнери можуть бути визнані членами сім'ї, але будь-яке визнання таких стосунків вимагає рішення відповідного компетентного органу чи посадової особи у кожному конкретному випадку. У свою чергу, відсутність будь-якої форми державної реєстрації одностатевого сімейного партнерства вимагає доведення фактичної наявності сімейних стосунків у всіх випадках, коли йдеться про визнання будь-яких прав і/або обов'язків таких партнерів.

4.4. Кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство.

В українському законодавстві немає такого поняття як "вік згоди", тобто чітко визначеного віку, з якого закон дозволяє людям мати статеві зв'язки, але з формулювання статті 156

Кримінального кодексу України "Розбещення неповнолітніх" впливає, що вік згоди як для різностатевого, так і для одностатевого сексу в Україні дорівнює 16 рокам. Треба зазначити, що вік згоди у 16 років є найбільш поширеним у законодавствах країн світу. Крім того, стаття 155 "Статеві стосунки з особою, яка не досягла статевої зрілості" встановлює, що забороненими є сексуальні стосунки навіть з повнолітньою особою, якщо вона не досягла статевої зрілості, яка не пов'язана з певним віком.

Хоча в самій статті 152 "Зґвалтування" це не вказано, науково-практичні коментарі до ККУ одностайно згодні в тому, що вона стосується винятково генітально-генітального гетеросексуального акту, а решта насильницьких статевих стосунків, в тому числі гомосексуальних, підпадає під дію статті 153 "Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом". Вираз "неприродним способом", що зберігся з радянських часів, зараз видається явно застарілим та невдалим хоча би через те, що всі різновиди статевих актів, які є у людей, зустрічаються також і в дикій природі.

В українському законодавстві відсутнє поняття "злочини ненависті", тобто злочинні діяння, викликані упередженням ставленням до певних груп людей, однак фактично такий різновид особливо небезпечних для суспільства злочинів визнається у Кримінальному кодексі (зокрема, у статтях 67, 115, 121, 122, 126, 127, 129 тощо), але винятково за мотивами расової, національної (етнічної) чи релігійної нетерпимості. Таким чином, наразі мотиви нетерпимості за ознаками СОГІ не вважаються в українському кримінальному праві обтяжливими обставинами і не тягнуть за собою суворіше покарання для злочинця. Так само, згідно статті 161 ККУ "Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками" вважаються злочином "умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності, або образа почуттів громадян у

зв'язку з їхніми релігійними переконаннями", але не розпалювання ворожнечі чи образа почуттів громадян за ознаками СОГІ. Водночас, та сама стаття передбачає покарання за дискримінацію ("пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян") за списком ознак, який залишений відкритим ("або іншими ознаками"); таким чином, хоча СОГІ не фігурують у цьому списку, теоретично цю статтю можна використовувати для покарання за дискримінацію і за ціма ознаками. Слід зауважити, що, згідно Плану дій у сфері прав людини, покарання за дискримінацію має бути взагалі вилучене з Кримінального кодексу, а натомість передбачене у Кодексі України про адміністративні правопорушення. Відповідний законопроект 3501 вже пройшов перше читання у Верховній Раді.

Кримінальний процесуальний кодекс України (КПКУ), що був прийнятий у 2013 році, на відміну від Сімейного кодексу не посилається на "моральні засади суспільства" при визначенні поняття "близькі родичи та члени сім'ї", серед яких згадуються "особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі" (стаття 3, частина 1, пункт 1). Теоретично, під таке визначення підпадають і одностатеві сімейні партнери, хоча, наскільки нам відомо, поки що це не було жодного разу перевірено на практиці. Визначення поняття "близькі родичи та члени сім'ї" у КПКУ має велике практичне значення, тому що воно, зокрема, дозволяє особам, переліченим у згаданій статті кодексу, відмовлятися давати показання або пояснення проти своїх близьких згідно статті 63 Конституції України, а також застосовується в усіх випадках, коли йдеться про близьких родичів і членів сім'ї у кримінальному праві.

4.5. Законодавство з питань корекції статі.

Стаття 51 Закону України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" передбачає, що, за наявності медико-

біологічних і соціально-психологічних показань, пацієнту може бути проведено зміну (корекцію) його статевої належності шляхом медичного втручання в закладах охорони здоров'я, після чого здійснюється офіційна зміна його правового статусу (тобто, виправлення документів та реєстрових записів відповідно до визнаної за ним статі). Можливості відмовитися від позначення статі у документах особи чи позначити в цих документах іншу стать, ніж жіноча або чоловіча, українське законодавство наразі не передбачає.

Основними документами, що регламентують медичні аспекти процесу корекції статі для трансгендерних осіб, є наказ Міністерства охорони здоров'я № 1041 від 05.10.2016 р. "Про встановлення медико-біологічних та соціально-психологічних показань для зміни (корекції) статевої належності та затвердження форми первинної облікової документації й інструкції щодо її заповнення" та Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги "Гендерна дисфорія", затверджений наказом МОЗ № 972 від 15.09.2016 р. Разом ці документи створили принципово новий порядок медичної допомоги для трансгендерних осіб в Україні, скасувавши переважну більшість попередніх невинновано жорстких обмежень для офіційного визнання зміни статевої належності, зокрема, таких як наявність у пацієнта дітей до 18 років, перебування його у шлюбі, незворотня стерилізація. Натомість, Уніфікований клінічний протокол приділяє окрему увагу збереженню репродуктивних можливостей трансгендерних пацієнтів, підкреслюючи що "Пацієнтам із гендерною дисфорією не повинні відмовляти в можливостях репродукції. А якщо репродукція вже неможлива внаслідок медичного втручання – то й в усиновленні дитини". Проте, на момент написання цієї книги заборона на всиновлення дитини для трансгендерних осіб ще не була скасована.

Після підтвердження діагнозів транссексуалізму і гендерної дисфорії та проведення потрібних медичних процедур, обсяг

яких обирає сам пацієнт, він отримує "Медичне свідоцтво про зміну (корекцію) статевої належності". На підставі цього свідоцтва, згідно пункту 2.16.9 "Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання", затверджених наказом Міністерства юстиції № 96/5 від 12.01.2011 р., змінюється стаття та ім'я особи в актовому записі про її народження, після чого вона отримує нові документи (свідоцтво про народження та паспорт). Головною проблемою для трансгендерних осіб при зміні документів є те, що тільки органи державної реєстрації актів цивільного стану зобов'язані вносити відповідні корективи та видавати нові документи; решта державних і недержавних структур роблять це за своїми внутрішніми правилами, що може призвести до небажаного розкриття гендерної історії цих осіб.

Скасування таких попередніх вимог до трансгендерних осіб при корекції статі як відсутність офіційно зареєстрованого шлюбу та дітей віком до 18 років призвело до можливості виникнення в Україні певних правових казусів: якщо трансгендерна особа, яка перебуває у шлюбі та має дітей, офіційно змінить свою стать, то вона опиниться у чинному одностатевому шлюбі, а її діти отримають двох офіційно визнаних одностатевих батьків. Утім, на момент написання цієї книги ще не було відзначено таких прецедентів.

4.6. Антидискримінаційне та інше законодавство, що стосується прав та інтересів ЛГБТ.

Ухвалений у 2013 році Закон України "Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні" наразі має радше символічне значення, ніж є дієвим документом у протидії дискримінації за ознаками СОГІ. Попри неодноразові рекомендації міжнародних експертів, українські законодавці досі не додали сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність у перелік ознак, що згадуються у статті 1 цього закону (а саме, у визначенні поняття "дискримінація") – проте, цей список залишений відкритим, тому теоретично СОГІ також можуть

підпадати під його дію. Аналогічною є ситуація щодо антидискримінаційних положень, які зустрічаються у багатьох українських законах: за винятком статті 2¹ Кодексу законів про працю, вони не містять явної згадки про СОГІ у списках захищених від дискримінації ознак, хоча у більшості випадків також є відкритими.

Закон України "Про захист персональних даних" (а саме, стаття 7) спеціально забороняє обробку персональних даних, що стосуються здоров'я чи статевого життя без згоди суб'єкта цих даних. Ця заборона не стосується даних, які були оприлюднені суб'єктом персональних даних, і для легальних цілей, вичерпно вказаних у законі, а також цей закон не застосовується до професійної журналістської діяльності, що регулюється законом "Про інформацію" та іншими правовими актами. Порухення цього закону може тягти за собою покарання – зазвичай, адміністративне (штраф). На практиці, дані щодо сексуальної орієнтації та ґендерної ідентичності особи можуть збиратися поліцією і медичними працівниками та зберігатися у відповідних базах даних. Згідно закону "Про захист персональних даних", суб'єкт таких даних має право знати про існування цих баз даних та їхній зміст і може вимагати, щоби вони були знищені, коли законна причина існування такої бази даних вичерпується (стаття 8). Широкі функції контролю за збиранням, зберіганням, використанням та знищенням персональних даних покладені на Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (стаття 23 та інші).

Використання допоміжних репродуктивних технологій в Україні регулюється статтею 48 "Основ законодавства України про охорону здоров'я" та Порядком застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, затвердженим наказом МОЗ № 787 від 09.09.2013 р. Ці документи не забороняють доступ до такого лікування для одиноких жінок і не містять положень, які би стосувалися сексуальної орієнтації або ґендерної ідентичності, навіть непрямым чином. Протипоказаннями для застосування репродуктивних технологій є лише

наявність окремо перелічених хвороб. Огляд ЗМІ підтверджує, що одинокі жінки в Україні дійсно мають доступ до допоміжних репродуктивних технологій.

Правила та процедури отримання статусу біженця в Україні представлені в законі "Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту". Стаття 1 цього закону визначає біженця як особу, яка не є громадянином України і відчуває обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань. Хоча перелік підстав для прохання про надання притулку не згадує явним чином сексуальну орієнтацію або ґендерну ідентичність, вони мають підпадати під категорію "належності до певної соціальної групи". Проте, варто зауважити, що юридична практика у цьому питанні не є послідовною: в той час, коли існують випадки надання таким людям притулку в Україні, є також і набагато численніші випадки відмови їм у статусі біженця.

4.7. Законодавчі пропозиції і тенденції.

З початком процесу інтеграції України до сучасної Європи, стало очевидним, що українське законодавство та державні політики потребують швидкого і суттєвого реформування у багатьох сферах – зокрема, стосовно врахування в них прав та інтересів ЛГБТІ людей. Принципова зміна ставлення української держави до цих питань проявилася при ухваленні урядом у листопаді 2015 року Плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року. Якщо всі попередні українські уряди практично цілковито ігнорували зауваження громадських і міжнародних організацій, а також своїх західних партнерів, щодо поліпшення становища ЛГБТІ в Україні, то у вищезгаданому Плані дій, досить несподівано, були враховані майже всі першочергові пропозиції української ЛГБТ спільноти та правозахисних організацій. Це дуже великий комплексний документ, який передбачає, серед іншого, більше

двох десятків заходів, що прямо стосуються захисту прав та врахування інтересів ЛГБТІ осіб, зокрема, таких як:

- розробка нового порядку зміни (корекції) статевої належності для трансгендерів (пункт 64, захід 2);
- розробка законодавства, яке заборонить дискримінацію за ознаками СОГІ в усіх сферах життя, що регулюються законом (пункт 105, захід 1);
- врахування мотивів ненависті за ознаками СОГІ як обтяжливих обставин у Кримінальному кодексі (пункт 105, захід 3);
- розробка законодавства про реєстроване партнерство для одностатевих пар (пункт 105, захід 6);
- зняття заборони на всиновлення дітей для трансгендерних осіб (пункт 105, захід 7).

Варто зауважити, що навіть повне виконання цього Плану не означатиме автоматичне внесення всіх потрібних змін до українського законодавства – ухвалення відповідних законів залежатиме від Верховної Ради України. Два роки, що минули з моменту ухвалення Плану дій до написання цієї книги, продемонстрували також, що український уряд намагається, здебільшого, ухилитися від своїх власних зобов'язань: за нашими оцінками, станом на осінь 2017 року з шістнадцяти ЛГБТІ компонентів Плану дій, що мали бути реалізовані на той час, було виконано (повністю або частково) лише п'ять. Українським урядом не було розроблено та розглянуто жодного з передбачених у ЛГБТІ компонентах Плану дій законопроектів; водночас, треба відзначити роботу фахівців Міністерства охорони здоров'я, які швидко розробили та ухвалили нові документи щодо зміни (корекції) статевої належності для трансгендерних осіб за найкращими сучасними стандартами (хоча й тільки після того, як виконувати обов'язки міністра стала Уляна Супрун; за попереднього керівника МОЗ навіть не відповідав на інформаційні запити з цього приводу).

Попри очевидне зволікання, а інколи відвертий саботаж, у реалізації українським урядом ЛГБТІ компонентів Плану дій, а

також неприховано вороже ставлення до будь-яких документів щодо захисту прав ЛГБТ з боку більшості депутатів Верховної Ради України, не можна не помітити того, що докорінне реформування українського законодавства у цій сфері є нагальним питанням. Міжнародні тенденції є очевидними та однозначними: захист прав та інтересів ЛГБТ став невід'ємною складовою політики провідних демократичних держав світу; поширення визнання одностатевих шлюбів і реєстрованих партнерств викликає потребу у законодавчому врегулюванні пов'язаних з цим питань; прецедентні рішення Європейського суду з прав людини, які за українським законом є джерелом права, створюють нову правову реальність. Бажає цього українська влада чи ні, вона не зможе ухилитися від свого обов'язку реформувати українське законодавство за сучасними європейськими стандартами, в тому числі стосовно врахування прав та інтересів ЛГБТ осіб.

План дій перелічує саме ті питання, що стосуються ЛГБТ, які на цей час викликають найбільше занепокоєння з боку як міжнародних організацій, так і української ЛГБТ спільноти. Явна заборона дискримінації та криміналізація злочинів ненависті за ознаками СОГІ міститься у всіх рекомендаціях Ради Європи для України стосовно ситуації у сфері прав людини. Нещодавні рішення Європейського суду з прав людини щодо одностатєвого партнерства у Греції (справа *Vallianatos and Others v. Greece*) та Італії (*Oliari and Others v. Italy*) важко тлумачити інакше, ніж те, що ЄСПЛ тепер вважає наявність принаймні реєстрованого партнерства для одностатєвих пар, в основних рисах подібного до звичайного шлюбу, позитивним зобов'язанням країн-учасників ЄКПЛ. Треба зазначити, що декілька одностатєвих пар вже подали позови до ЄСПЛ проти України щодо відсутності у нашій країні будь-якої правової форми визнання своїх сімейних стосунків. На тлі останніх рішень ЄСПЛ, немає сумнівів, що задоволення цих або аналогічних скарг є лише справою часу, і тоді наша держава буде зобов'язана не тільки змінити своє законодавство, але й виплатити позивачам відшкодування за порушення їхніх прав.

Поступово українські законодавці починають це розуміти. Не можна не привітати вироблене Робочою групою з прав людини у складі Конституційної комісії гендерно-нейтральне формулювання статті 28 проекту Конституції України "Право на шлюб" ("Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї"), що, у принципі, дозволяє у майбутньому розширити дію цього правового інституту на одностатеві сімейні пари.

5. **Порушення прав ЛГБТ, злочини та інциденти на ґрунті гомофобії.**

Згідно закону "Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні", дискримінація – це "ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками [...], які були, є та можуть бути дійсними або припущеними [...], зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними". Як крайню форму дискримінації можна розглядати т.зв. злочини ненависті – злочинні діяння, викликані упередженим ставленням до певних груп людей (в даному випадку, до представників ЛГБТ спільноти). Інцидентами ненависті називаються правопорушення на ґрунті нетерпимості за певними ознаками, що не складають кримінального злочину.

Статистика щодо випадків порушень прав ЛГБТ в Україні є дуже скупою та складається майже винятково з даних, зібраних ЛГБТ і правозахисними організаціями – насамперед, Центром "Наш світ". Лише з 2012 року таку інформацію став збирати офіс Уповноваженого ВРУ з прав людини, і лише з 2016 – МВС України, але у їхніх звітах згадуються буквально одиничні випадки. Відразу треба зауважити, що пересічні українські ЛГБТ вкрай неохоче звертаються до будь-яких структур задля захисту своїх прав і покарання порушників, тому офіційна статистика показує лише мізерну частку реального стану справ у цій сфері життя. Наприклад, у 2016 році Центром "Наш світ" було задокументовано 276 випадків дій на ґрунті гомофобії і трансфобії – насильства, дискримінації, а також інших порушень прав ЛГБТ в Україні (з яких 146 відбулися саме у 2016 році, а решта – у два попередніх роки), тоді як у доповіді Уповноваженого ВРУ

з прав людини за 2016 рік згадано лише 15,¹³⁰ а в оприлюднених даних Національної поліції – 11 таких випадків.¹³¹ У 2017 році нами було задокументовано 226 випадків порушень прав ЛГБТ в Україні, з яких 20 стосувалися подій, що відбулися у 2016 році, а решта трапилися у 2017.

Опитування української ЛГБТ спільноти незмінно показують дуже високий рівень порушення прав людини стосовно цієї соціальної групи. Зокрема, опитування Центру "Наш світ" від 2005 року показало, що з випадками нерівного ставлення та порушень своїх прав за ознакою сексуальної орієнтації протягом попередніх 4 років стикнулися 54% всіх респондентів, у тому числі 76% тих, про хто не приховував свою гомо- чи бісексуальну орієнтацію від оточення.¹³² У 2011 році аналогічне опитування виявило, що за попередні три роки з випадками дискримінації або іншого порушення своїх прав за ознаками СОГІ стикнулися 61% ЛГБТ респондентів, у тому числі 89% тих, чия сексуальну орієнтацію або гендерну ідентичність знали або підозрювали порушники їхніх прав.¹³³ Згідно цього ж опитування, серед тих респондентів, які взаємодіяли з іншими людьми у відповідних сферах життя, 77% поскаржилися на порушення їхніх прав з боку правоохоронних органів, 41% – у стосунках з пересічними громадянами (родичами, знайомими, випадковими людьми), 35% – в інформаційній сфері, 34% – у сфері трудових стосунків, 31% – у сфері освіти, 28% – у медичній сфері, 15% – у соціальній сфері або при наданні товарів і послуг.¹³⁴

¹³⁰ Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, *Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні, 2017*, с. 114.

¹³¹ Головне слідче управління Національної поліції України, *У 2016 році Нацполіція розпочала 76 проваджень за вчинення злочинів на ґрунті нетерпимості*, 01.02.2017, pru.gov.ua.

¹³² Центр "Наш світ", *Українські гомосексуали і суспільство: взаємне проникнення*, 2007, с. 49, gay.org.ua.

¹³³ Центр "Наш світ", *Крок вперед, два назад. Становище ЛГБТ в Україні в 2010-2011 роках*, 2011, с. 62, gay.org.ua.

¹³⁴ Там само, с. 62, 71, 74, 77, 84, 87.

Наше дослідження показало, що стратегія намагатися приховати свою сексуальну орієнтацію або гендерну ідентичність від оточення, хоч і знижує ймовірність стати жертвою злочину/інциденту ненависті, втім не вберігає від цього повністю (див. рис. 26). Крім того, дещо частіше решти наражалися на неприємності не ті учасниці та учасники дослідження, які були повністю відкритими, а ті, хто хоч у принципі не приховували свою належність до ЛГБТ, але й не говорили про це без потреби.

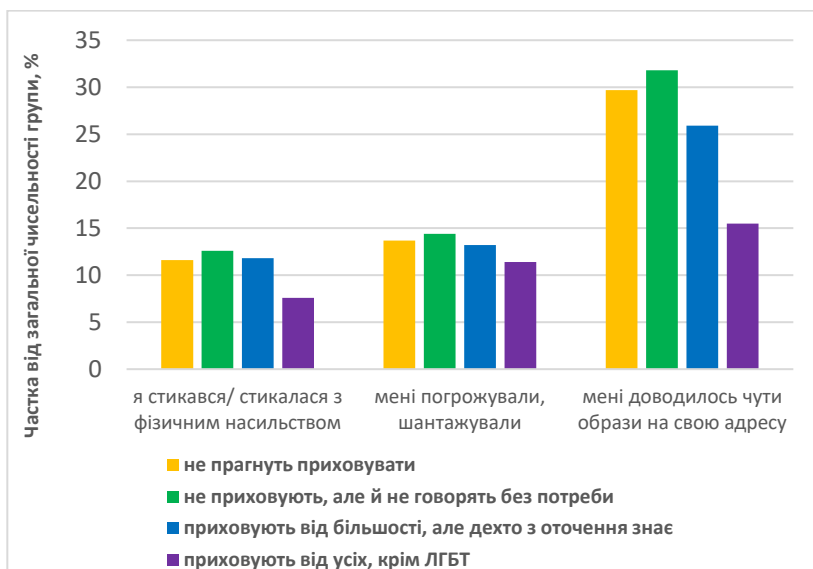

Рисунок 26. Злочини та інциденти на ґрунті гомофобії та трансфобії: відкритість респондентів.

5.1. Стосунки з правоохоронними органами.

Основними проблемами, з якими традиційно стикалися українські ЛГБТ у відносинах з правоохоронцями, були порушення процесуальних норм, образи та погрози, шантаж і здирство, а також відмова в ефективному захисті від гомофобної агресії. Останнє було дуже характерним явищем аж до 2015 року: українська міліція у переважній більшості випадків відмовлялася

забезпечити ефективний захист публічних ЛГБТ акцій на кшталт Маршу Рівності. Після утворення Національної поліції, однак, ситуація почала швидко покращуватись, і станом на 2017 рік замість свідомої відмови у захисті таких заходів можна говорити хіба що про недостатньо рішучі та професійні дії поліції у деяких випадках.

Поводження з ЛГБТ у правоохоронних органах явно почало змінюватися на краще, однак багато проблем ще чекають на своє вирішення. Серед 276 випадків порушень прав ЛГБТ, що були задокументовані Центром "Наш світ" у 2016 році, у 31 випадку порушниками були співробітники поліції (міліції) при виконанні службових обов'язків (1 – у 2014, 18 – у 2015, і 12 – у 2016 році). Найчастіше стара міліція та нова поліція порушували такі права:

Таблиця 1. Порушення прав ЛГБТ у 2016 році з боку правоохоронних органів.

Порушені права (якими діями)	Кількість
Право на свободу та особисту недоторканість (порушення процесуальних норм, незаконне затримання, фізичне насильство, вимагання хабаря)	18
Свобода від дискримінації (образи, погрози і приниження людської гідності, пособництво правопорушникам)	18
Право на ефективні засоби правового захисту (відмова у захисті прав, неналежне виконання обов'язків із захисту прав)	11
Право на повагу до приватного життя (шантаж, розголошення та погрози розголошення конфіденційної інформації)	7

Прим.: Загальна кількість порушень перевищує кількість задокументованих випадків тому, що на деякі випадки припадає декілька порушень різних прав.

Окремо варто згадати непоодинокі випадки, коли співробітники правоохоронних органів свідомо вишукують

чоловіків-геїв через інтернет – у соціальних мережах і на сайтах знайомств, – а потім, видаючи себе за зацікавленого у зустрічі гея, домовляються про особисту зустріч і провокують співрозмовника на скоєння правопорушення. Жертву провокації можуть звинуватити у розбещенні неповнолітніх (коли вигаданому персонажу менше 16 років), проституції (коли жертві пропонують гроші за секс) або поширенні порнографії (коли провокатор просить викласти в інтернеті або надіслати йому інтимні фото). Інколи жертву шантажують навіть без фабрикивання правопорушення, просто погрожуючи повідомити про його гомосексуальну орієнтацію рідним, сусідам, на роботі. До таких провокацій безчесні правоохоронці вдаються з метою вимагання грошей, вербування жертви у якості інформатора або просто покращення статистики розкриття злочинів. Також поліцейські можуть покривати аналогічні злочини з боку інших осіб. З початком реформ у МВС таких випадків помітно поменшало, проте, вони все ж таки ще іноді трапляються.

5.2. Сфера особистих і суспільних відносин.

У цьому розділі розглядаються прояви гомофобії у стосунках між ЛГБТ та неофіційними особами – тобто, громадянами, які не знаходяться при виконанні службових обов'язків і не представляють будь-кого, крім самих себе: родичами та близькими, знайомими, випадковими особами, членами громадських об'єднань, які сповідують гомофобію. На цю сферу стосунків припадає найбільша частка від загального числа зафіксованих порушень: наприклад, серед 276 випадків порушень прав ЛГБТ, що були задокументовані Центром "Наш світ" у 2016 році, дії на ґрунті гомофобії/трансфобії та мова ворожнечі з боку осіб, не наділених офіційною владою (звичайних громадян), були відзначені у 206 кейсах. 136 із них можна охарактеризувати як злочини ненависті, а 67 – як

інциденти на ґрунті ненависті. У 12 випадках були зафіксовані прояви мови ворожнечі.

Були відзначені такі види порушень:

Таблиця 2. Порушення прав ЛГБТ у 2016 році неофіційними особами.

Види порушень	Кількість
Образи, погрози, приниження людської гідності	170
Фізичне насильство різних ступенів тяжкості	125
Незаконне збирання, розголошення та загрози розголошення конфіденційної інформації	32
Грабіж	24
Шантаж і здирство	15
Гомофобія в сім'ї	13
Насильство сексуального характеру і зґвалтування	10
Погрози зброєю та її застосування	9
Напади на ЛГБТ центри та заходи	7
Нанесення збитку майну	5
Катування та жорстоке поводження	3

Гомофобне поводження з боку свого оточення ЛГБТ люди можуть зустріти будь-де: просто на вулиці, при спілкуванні у соціальних мережах, у власній родині. Гомофобія у сім'ї має різні прояви: від образ і вимог "викинути це з голови" до фізичного насильства та вигнання з дому. Особливо негативні наслідки це має для молодих гомосексуальних і трансґендерних осіб, які повністю залежать від своїх батьків та/або інших родичів.

Характерним явищем є організовані гомофобні угруповання, що складаються майже цілком з молодих чоловіків, які об'єднуються з метою "полювання" на гомосексуалів. Зазвичай, члени таких угруповань сповідують ультраправу ідеологію і часто входять до певних радикально-націоналістичних організацій на кшталт партії "Свобода", "Правого сектору", "Тризубу", Цивільного корпусу "Азов", "Братства" тощо. Подібне явище існувало у радянські часи, тоді воно іменувалося "ремонт", але було майже не організованим і абсолютно непублічним; сучасні

гомофобні погромники об'єднуються у більш формалізовані групи та рухи під такими назвами як "Оккупай-педофилия", "Модный приговор" (по всій країні), "Наследие" (Запоріжжя) тощо. Ми не випадково наводимо російськомовні назви цих злочинних угруповань — вони складаються переважно з російськомовних українців, а два перші рухи є українськими філіями відповідних груп у Російській Федерації. Головним методом їхньої "роботи" є вишукування чоловіків-геїв через інтернет під маскою гей-юнака, який шукає знайомства; виманивши жертву на особисту зустріч у певному місці, злочинці нападають на нього, знущаються, побивають, принижують, знімаючи все це на фото і відео, яке потім викладають в інтернеті.

Рисунок 27. Напад на ЛГБТ активіста Святослава Шеремета (Київ, 21.05.2012).

На відміну від звичайних злочинців, які вдаються до таких дій, здебільшого, заради пограбування або здирства, члени таких угруповань роблять це з ідеологічних міркувань, дивлячись на себе як на захисників нації, "білої раси", "традиційних цінностей" тощо. Як заявив російський неофашист Максим Марцинкевич на прізвисько "Тесак", засновник і духовний лідер руху "Оккупай-

педофілай", "Це шоу. Я не намагаюся посадити людину, я намагаюся повністю зламати життя людині".¹³⁵

Крім організованих угруповань, непоодинокими є також випадки аналогічних за схемою нападів з боку індивідуальних агресивних гомофобів, які ставлять своєю метою не (тільки) пограбування, але, принаймні, знущання, якщо не вбивство своєї жертви. У 2015 році був досягнутий сумний рекорд у цій сфері, коли відбулося не менше шести вбивств геїв на ґрунті гомофобії – у Луганську, Харкові, Києві, Житомирі, Львові та Одесі. Втім, як можна бачити з вищенаведеної таблиці 2, більшість правопорушень проти ЛГБТ складають не такі тяжкі злочини, а радше інциденти, пов'язані з образами та приниженням людської гідності.

Рисунок 28. Нападники на Фестиваль Рівності 2015 у Львові з групи Misanthropic Division демонструють нацистське вітання.

Україномовні гомофобні погромники, зазвичай, діють під брендами вищезгаданих українських радикально-націоналістичних організацій і нападають не на окремих геїв, а на пов'язані з ЛГБТ організації та заходи. Останніми роками випадки

¹³⁵ Lenta.ru, *Я в тюрму не хочу опять*, 18.09.2012, lenta.ru.

таких нападів суттєво почастишали – зокрема, організованими гомофобними угрупованнями були атаковані ЛГБТ центри в Одесі та Кривому Розі, всі Марші Рівності у Києві та Одесі, Фестивалі Рівності у Львові, Києві, Запоріжжі, багато інших ЛГБТ заходів у різних містах країни.

Крім побиття та знущання над жертвами своїх нападів, вони також вдаються до нанесення матеріальної шкоди: наприклад, пошкодження офісних меблів та техніки або підпалу приміщення. Підпал двома молодиками кінотеатру "Жовтень" 29 жовтня 2014 року під час демонстрації фільму з ЛГБТ тематики поставив під загрозу життя більше сотні людей та завдав громаді Києва прямих збитків на суму декількох мільйонів гривень, а взагалі на відновлення та реконструювання кінотеатру після пожежі пішло декілька десятків мільйонів гривень з міського бюджету.

5.3. Зайнятість.

У 2016 році Центром "Наш світ" було зафіксовано 38 випадків порушень трудових прав ЛГБТ (з яких 23 трапилися у 2015, а 15 – у 2016 році). У 28 з них спостерігалися порушення з боку адміністрації або власника підприємства чи установи, які виражалися в образах і погрозах, відмові у прийнятті на роботу, розголошенні конфіденційної інформації, зменшенні або невивлаті заробітної платні, пониженні на посаді, примушенні до звільнення "за власним бажанням" або у звільненні. В 11 випадках були відзначені образи та цькування з боку колег по роботі, що часто примушувало постраждалу особу звільнитися "за власним бажанням".

Хоча трудові відносини – наразі єдина сфера життя в Україні, в якій з 2015 року було запроваджено пряму та явну законодавчу заборону на дискримінацію за ознаками СОГІ (стаття 2¹ Кодексу законів про працю України), українці в цілому, а тим більше ЛГБТ, вкрай рідко вдаються до захисту від дискримінаційного поводження у сфері зайнятості. За два роки, що минули з ухвалення згаданого положення до моменту написання цієї книги, нам невідомо про жодну спробу офіційного звернення

ЛГБТ осіб, постраждалих від відповідних дій, до суду, Уповноваженого ВРУ з прав людини або в інші офіційні установи. Крім небажання широкого розголосу своєї сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності, ЛГБТ жертв дискримінації часто зупиняє складність доведення гомофобного / трансфобного мотиву в діях порушників їхніх прав. З 2014 року, згідно статті 60 Цивільного процесуального кодексу України, тягар доведення у справах про дискримінації перекладається з позивача на відповідача ("У справах про дискримінацію позивач зобов'язаний навести фактичні дані, які підтверджують, що дискримінація мала місце. У разі наведення таких даних доказування їх відсутності покладається на відповідача"). Однак, на практиці, як нам відомо з досвіду інших правозахисних організацій, українські судді досі не розуміють сутності цього положення та вимагають від позивачів не просто наведення фактів, які би вказували на **можливу** дискримінацію, а саме **доказування** її наявності.

До того ж, дуже часто відносини між працівником та роботодавцем в Україні мають неформалізований характер: багато робітників працюють нелегально, без оформлення трудових стосунків або через якісь інші сумнівні схеми працевлаштування, що значно ускладнює для них захист своїх трудових прав. Характерним прикладом такої ситуації є випадок від червня 2016 року, коли власник меблевого салону у місті Вишневе (Київська область) дізнався зі сторінки у Фейсбуку одного з працівників свого закладу, що той живе разом з іншим чоловіком. Власник салону почав вимагати від цього працівника пояснити деталі його особистого життя. Після того, як той відмовився, він відразу був звільнений з роботи. Постраждалий не став звертатися по захист своїх прав через те, що працював без оформлення документів.

5.4. Освіта.

Порушення прав ЛГБТ у сфері освіти полягають, здебільшого, у дискримінаційному ставленні з боку викладачів або адміністрації учбового закладу, а також в образах і цькуванні

ЛГБТ учнів (студентів). Наприклад, за 2016 рік нами були задокументовані 7 випадків порушень у цій сфері, з яких у двох випадках постраждалі зазнали дискримінації з боку адміністрації навчальних закладів, а у п'яти – образ і цькування з боку товаришів по навчанню.

5.5. Охорона здоров'я.

У сфері охорони здоров'я порушення прав ЛГБТ пов'язані, здебільшого, з гомофобними образами та розголошенням конфіденційної інформації (про сексуальну орієнтацію або позитивний ВІЛ-статус) з боку медичних працівників. Також окремо варто відзначити вкрай незадовільне становище з фаховим рівнем спеціалістів, які надають медичні та психологічні послуги трансгендерним та інтерсекс особам, особливо за межами Києва. На додаток, згідно нового порядку офіційної зміни (корекції) статевої належності, відповідні медичні свідоцтва тепер заповнюються лікарями загальної практики – сімейними лікарями в центрах первинної медико-санітарної допомоги, – до чого ті виявилися абсолютно не готовими. Порушень прав ЛГБТ у медичній сфері відносно небагато: кожного року Центр "Наш світ" фіксує лише одиниці таких випадків.

5.6. Надання товарів і послуг.

У цій сфері за 2016 рік Центром "Наш світ" було задокументовано 8 випадків дискримінаційного ставлення обслуговуючого персоналу або інших осіб, які надають послуги. У трьох випадках була відзначена відмова орендодавців у наданні приміщень для проведення ЛГБТ заходів, а саме Фестивалів Рівності у Львові, Дніпрі та Запоріжжі. Також спостерігалися такі види порушень як образи, відмови в обслуговуванні або поселенні до готелю, фізичне насильство.

5.7. Судочинство.

Очевидну дискримінацію та порушення права на вільне вираження своїх поглядів складають судові рішення про заборону проведення публічних ЛГБТ акцій (наприклад, Маршу Рівності в Одесі та пішохідного ЛГБТ квесту в рамках Фестивалю Рівності у Львові у 2016 році). У таких випадках, як правило, якісь гомофобні угруповання заявляють про намір провести свої акції в тому самому місці і в той самий час, де і коли призначений якийсь ЛГБТ захід – тоді місцеве управління поліції заявляє про неможливість гарантувати збереження громадського порядку, а місцева влада звертається до суду за заборонаю всіх заявлених публічних заходів. Однак, слід відзначити, що у 2017 році, на відміну від попередніх, українськими судами не було винесено жодної заборони такого роду. Переважна більшість органів місцевого самоврядування тих міст, де планувалися ЛГБТ акції, не намагалася обмежити їх проведення, а у єдиному випадку, коли міська рада Конотопа звернулася до суду по заборону проведення (вигаданого) Маршу Рівності у місті, Сумській окружний адміністративний суд відмовив позивачеві у задовільненні його вимог.

5.8. Ситуація на окупованих територіях.

Інтернет-опитування української гей-спільноти, проведене Центром "Наш світ" у серпні-вересні 2016 року, виявило 15 випадків злочинів або інцидентів ненависті проти ЛГБТ, які сталися на окупованій території України за останні три роки. Вони принципово не відрізняються від проблем, з якими стикаються ЛГБТІ на території, підконтрольній українському уряду: наприклад, у Донецьку був зафіксований випадок звільнення чоловіка з роботи через те, що начальство дізналося про його гомосексуальність. Головна відмінність від ситуації на вільній території України полягає лише у відсутності взагалі будь-яких ефективних способів захисту прав жертв насильства і дискримінації в умовах російської окупації.

Навесні 2016 року керівник окупаційної влади Криму Сергій Аксьонов вчергове пообіцяв не допустити будь-які "акції, направлені на гей-пропаганду".¹³⁶ В умовах жорсткого придушення будь-якої громадсько-політичної активності, не санкціонованої владою, тема кримської ЛГБТ спільноти взагалі зникла з громадського життя півострова.

¹³⁶ ТАСС, Аксенов выступил против гей-парадов в Крыму, 25.04.2016, tass.ru.

6. Життя ЛГБТ людей в Україні.

6.1. Усвідомлення ЛГБТ людьми своєї сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності.

У нашому опитуванні від 2017 року взяли участь 1501 цисгендерний чоловік, 773 цисгендерні жінки, 85 трансгендерних чоловіків, 116 трансгендерних жінок і 141 особа з небінарною гендерною ідентичністю. Для останньої групи – людей, чиє самовідчуття не можна описати у бінарних термінах "чоловік" або "жінка" – в анкеті був варіант відповіді "інше", куди дозволялося вписати власне визначення гендерної ідентичності. Таких було запропоновано багато, але жоден запропонований варіант не набрав переконливої більшості голосів (найбільш популярним був термін "агендер", але і його обрали лише 14 осіб). Для позначення цієї групи ми обрали термін "гендерквір". У цьому розділі ми також використовуємо скорочені терміни "цис-чоловік / цис-жінка" для цисгендерних осіб, і "транс-чоловік / транс-жінка" для трансгендерних осіб.

У нашому попередньому опитуванні від 2000 року на тему "Становлення гомосексуальної особистості" поділу респондентів за статтю або гендером не було, але переважну більшість (приблизно 90%) із 141 особи, які відповіли на питання анкети, складали чоловіки. У дослідженні "Становище геїв та лесбійок в сучасній Україні" від 2000 року взяли участь 400 чоловіків та 48 жінок. Питання про гендерну ідентичність тоді не ставилось.

Низка питань в опитуваннях 2000 та 2017 року стосувалися віку, в якому респонденти проходили той чи інший етап становлення своєї сексуальної орієнтації. Як можна побачити на ілюстрації (рис. 29), серед учасників дослідження 2017 року виявилось найбільше тих, хто почав відчувати перший еротичний інтерес до представників своєї статі у віці 13-14 років, тобто під час сексуального дозрівання. Загалом, це збігається з результатами дослідження 2000 року, але дослідження 2017 року дозволило виявити певні відмінності між групами за ознакою гендеру респондентів. У транс-чоловіків пік самоусвідомлення у

віці 13-14 років найбільш виражений: більше ніж третина респондентів з числа транс-чоловіків зазначили, що мали перший усвідомлений гомоеротичний інтерес саме у цьому віці.

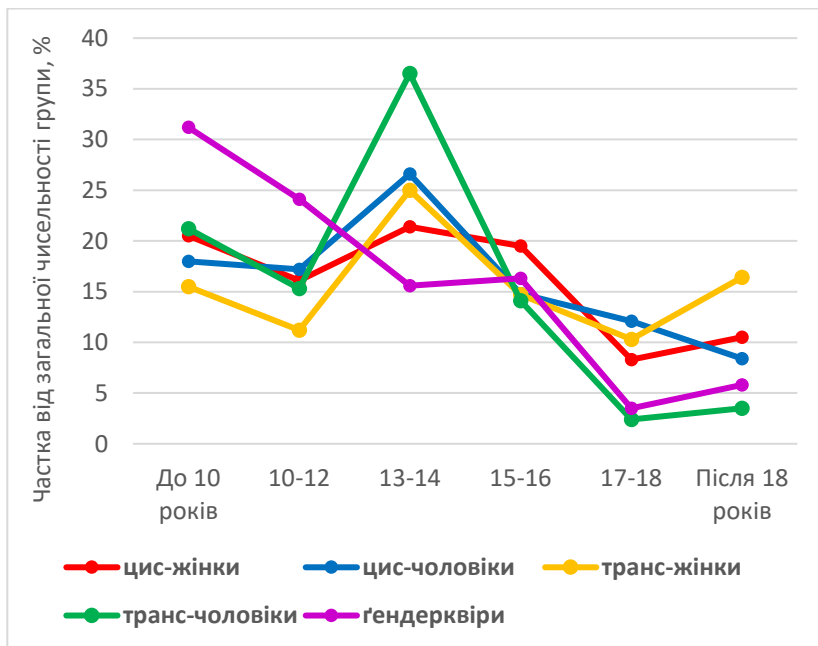

Рисунок 29. Вік, в якому, як пригадують респонденти, вони відчували перший еротичний інтерес до людей своєї статі.

Натомість, для ґендерквірів графік взагалі має зовсім інший вигляд: більше половини представників цієї групи пригадали, що мали подібний інтерес ще до досягнення 12 років. Можна припустити, що для ґендерквірів є характерним ранній сексуальний розвиток.

Ще більш помітні відмінності на графіках, які відображають той вік, коли респонденти, як вони пригадують, почали замислюватись про власну сексуальну орієнтацію та/або ґендерну ідентичність (рис. 30). Легко можна побачити, що за цією характеристикою цисґендерні чоловіки та жінки майже не відрізняються, тоді як транс-чоловіки починають замислюватись

над своєю особливістю раніше, а транс-жінки – пізніше за цисгендерів. Гендерквіри і в цьому сенсі ні на кого не схожі, демонструючи дуже раннє самоусвідомлення.

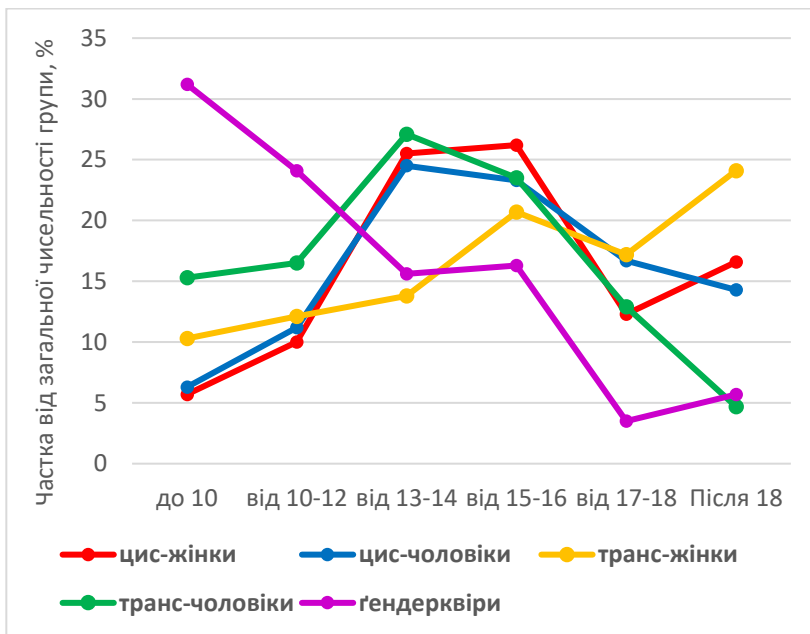

Рисунок 30. Вік, в якому, як пригадують респонденти, вони почали замислюватися про власну сексуальну орієнтацію або гендерну ідентичність.

Серед тих чинників, які називалися респондентами як такі, що найбільше вплинули на процес усвідомлення ними своєї сексуальної орієнтації, лідує власний сексуальний досвід (рис. 31). В цілому, другим за важливістю стало "спілкування з іншими ЛГБТ", хоча для транс-чоловіків цей чинник виявився дещо більш значущим.

За роки, що минули між двома дослідженнями, сталося багато змін у житті українських ЛГБТ: зокрема, з'явилася можливість шукати потрібну інформацію в інтернеті (найбільш важливим це джерело виявилось для транс-жінок), натомість

суттєво знизилося значення спеціальної літератури з питань сексології, яка в радянські часи була чи не єдиним джерелом інформації про гомосексуальність і транссексуальність. Зростання значення фактору спілкування з іншими ЛГБТ, серед іншого, говорить про ріст видимості ЛГБТ спільноти.

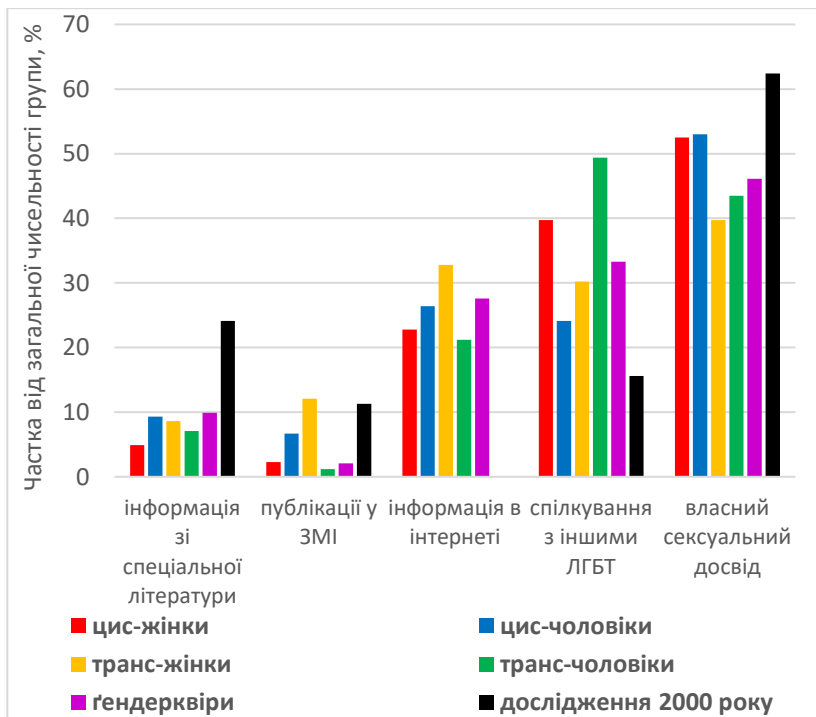

Рисунок 31. Що на думку респондентів найбільше вплинуло на усвідомлення їхньої сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності.

Сучасна молода людина отримує інформацію про те, що її хвилює – зокрема, питання сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності – переважно саме тоді, коли їй це потрібно. Дуже красномовно показує різницю між поколіннями наступна ілюстрація (рис. 32).

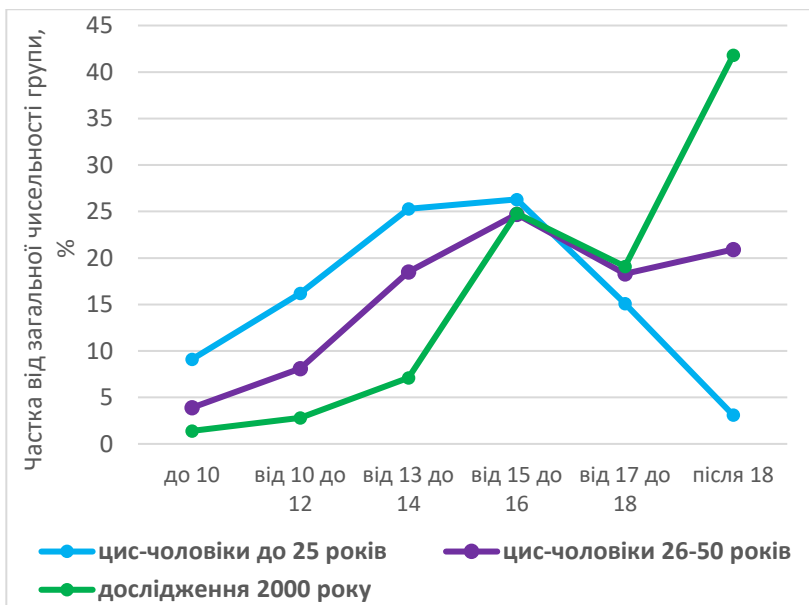

Рисунок 32. Вік, у якому респонденти (цис-чоловіки) вперше отримали інформацію про гомосексуальну орієнтацію.

Дуже багато (41,8%) учасників опитування 2000 року отримали інформацію про сексуальну орієнтацію вже у дорослому віці (після 18 років), тоді як у 2017 році серед молодих чоловіків віком до 25 років половина (50,6%) отримали потрібну інформацію ще до досягнення 14 років.

Процес усвідомлення власної сексуальної орієнтації для гомосексуалів і бісексуалів або гендерної ідентичності для трансгендерів у нашому, досі недружньому до ЛГБТ, суспільстві, вочевидь, є не надто простим. Шлях до прийняття власної індивідуальності часто супроводжується різноманітними психологічними травмами, депресіями, переживаннями тощо. Проте, лише 7,6% цисгендерних жінок і чоловіків з числа тих, хто брав участь у дослідженні 2017 року, звертались через це по психологічну або психіатричну допомогу з власної ініціативи. Для трансгендерів цей відсоток є трохи вищим (від 11,3% у гендерквірів до 17,5% у трансчоловіків). Серед них також було

більше тих осіб, які намагалися якимось чином позбутися власної гомосексуальності або трансгендерності (див. рис. 33), а найменш схильними до такого сценарію поведінки виявилися цис-жінки (лише трохи більше 15% представниць цієї групи).

Для порівняння, у 2000 році 40,4% респондентів заявили про те, що намагалися подолати свої почуття. Якщо пригадати, що це були переважно цис-чоловіки, та подивитись, як відповідали на це запитання представники цієї групи у 2017 році (було лише 23,8% таких, хто якимось намагався позбутися "неправильної" орієнтації), то можна оцінити зміни у цьому питанні, що сталися за час між двома дослідженнями.

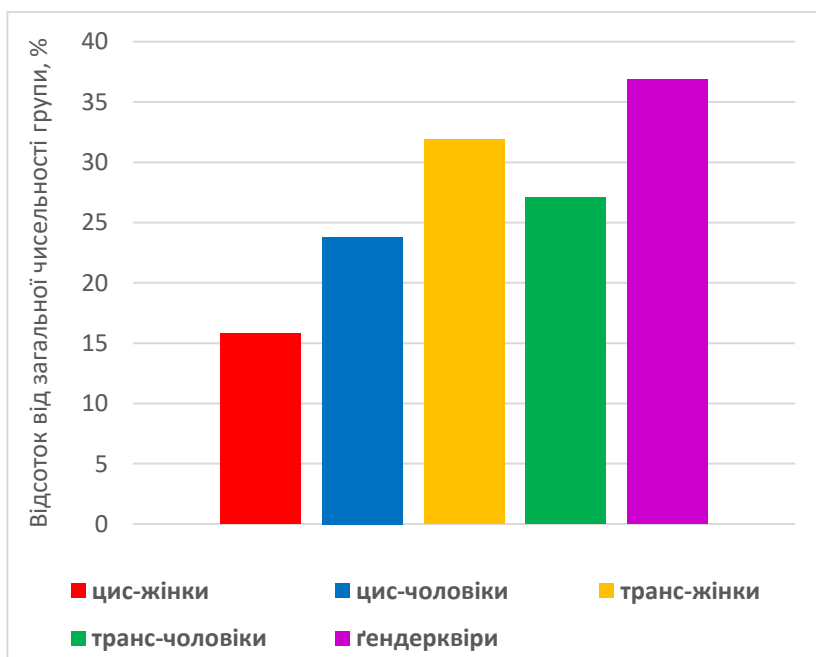

Рисунок 33. Кількість респондентів, які якимось чином намагались позбутися власної гомосексуальності або трансгендерності.

Роль психотерапевтів-аматорів часто виконують родичи, друзі чи просто знайомі. На рисунку 34 можна побачити, з ким

респонденти ділилися сумнівами та переживаннями з приводу своєї сексуальної орієнтації або ґендерної ідентичності.

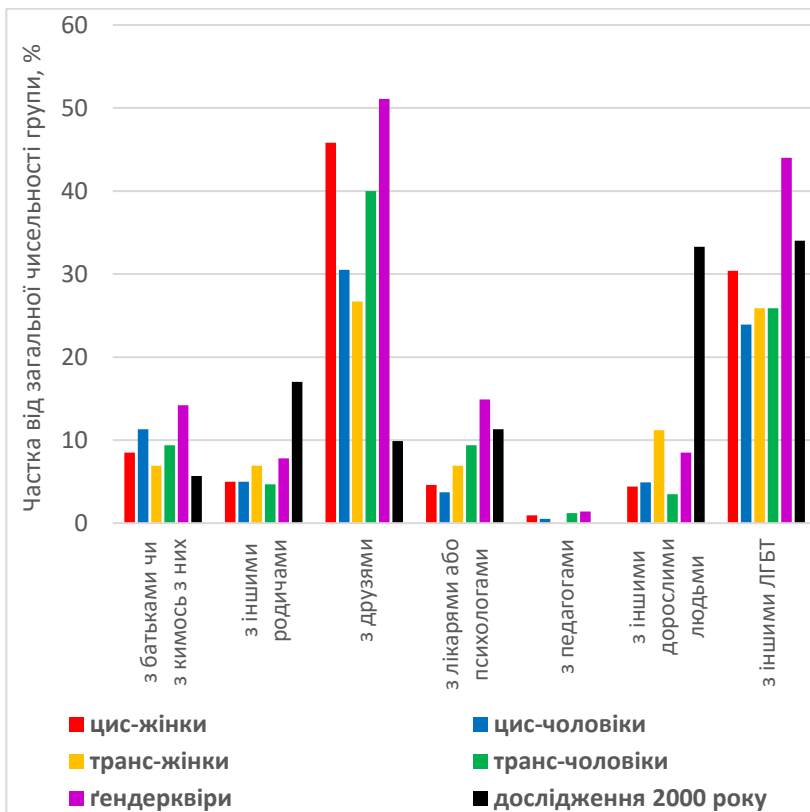

Рисунок 34. З ким респонденти ділилися сумнівами, переживаннями з приводу своєї сексуальної орієнтації або ґендерної ідентичності.

Сьогодні в якості порадиників у всіх групах з помітною перевагою лідирують друзі. Найбільш закритими у цьому сенсі виявилися транс-жінки, вони взагалі мало з ким ділилися власними сумнівами та переживаннями. Другими за значенням як порадиники є інші ЛГБТ люди. Близько 10% респондентів довіряли свої сумніви батькам, приблизно стільки ж – лікарям або психологам. Найчастіше серед всіх досліджуваних груп

шукали поради ґендерквіри. Довіра до педагогів, як порадників у цьому питанні, в усіх групах виявилася у межах статистичної похибки.

Якщо подивитися на те, що було 17 років тому, можна побачити, що тоді у молодих людей довірою користувалися, крім власне представників спільноти, просто знайомі люди старшого віку та інші родичі (не батьки). Скоріш за все, це були брати або сестри, з якими у респондентів склалися довірливі стосунки.

Найбільш вражаючі зміни можна побачити щодо довіри друзям. У 2000 році лише 3,4% респондентів віком понад 25 років (тобто тих, хто виріс у радянські часи) ділились з ними своїми сумнівами щодо власної сексуальної орієнтації, а серед всіх опитуваних цей показник складав 10%. У 2017 році частка тих, хто обговорювали свою сексуальну орієнтацію або ґендерну ідентичність з друзями, коливалася від 26,7% у транс-жінок до 51,1% у ґендерквірів.

6.2. ЛГБТ і зовнішнє оточення.

6.2.1. Відкритість ЛГБТ зовнішньому оточенню.

В умовах переважно негативного ставлення українського суспільства до гомосексуальності та трансґендерності, більшість ЛГБТ людей в Україні і в наш час живуть подвійним життям: про їхню сексуальну орієнтацію та/або ґендерну ідентичність не знає ніхто з їхнього оточення або знає дуже невелика кількість людей. Як свідчать результати нашого останнього дослідження, така поведінка є більш характерною для цис-чоловіків і транс-жінок (рис. 35): лише близько третини серед них є більш-менш відкритими для оточення і приблизно стільки ж є закритими від усіх, крім інших ЛГБТ. Цікаво, що найбільш відкритими виявилися цис-жінки, серед них варіанти "не приховую і можу розповісти малознайомим людям" і "не приховую, але й не говорю без потреби" обрали загалом 72,5%. Вочевидь, цисґендерні лесбійки та бісексуалки почуваються в українському суспільстві вільніше за решту ЛГБТ.

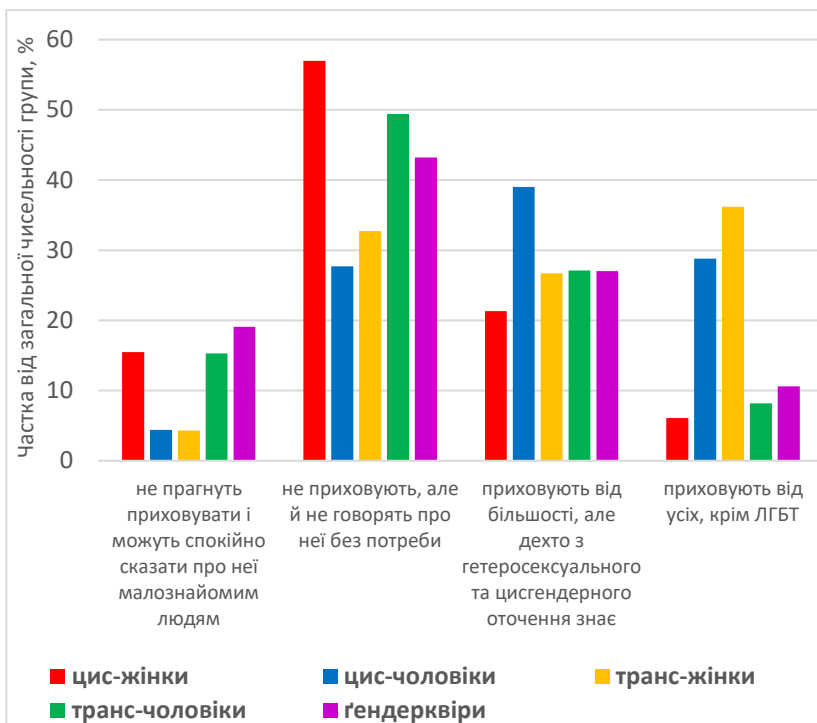

Рисунок 35. Наскільки респонденти відкриті щодо їхньої сексуальної орієнтації та/або гендерної ідентичності.

Для порівняння, у 2000 році серед опитуваних чоловіків більш-менш відкритих було лише 10,8%, а частка тих, про орієнтацію яких знали лише інші ЛГБТ або взагалі ніхто не знав, складала 45,5%; серед жінок було 40,4% відкритих і 21,9% закритих.

Виходячи з цього, можна було очікувати, що чим молодша людина, тим відкритіша вона для оточення. На рисунку 36 показано, як відповідали у 2017 році на питання про те, чи приховують вони свою сексуальну орієнтацію від оточення, цис-чоловіки різного віку – ця група у дослідженні була найчисленнішою, тому статистична похибка для неї є найменшою порівняно з іншими групами. Дійсно, серед цис-чоловіків віком

понад 50 років взагалі не виявилось повністю відкритих геїв та бісексуалів, а частка повністю закритих (про орієнтацію яких знають тільки люди з ЛГБТ спільноти) є найбільшою з усіх вікових груп (37,9%). Серед молоді до 18 років такі варіанти відповіді обрали, відповідно, 7% та 16,3% респондентів.

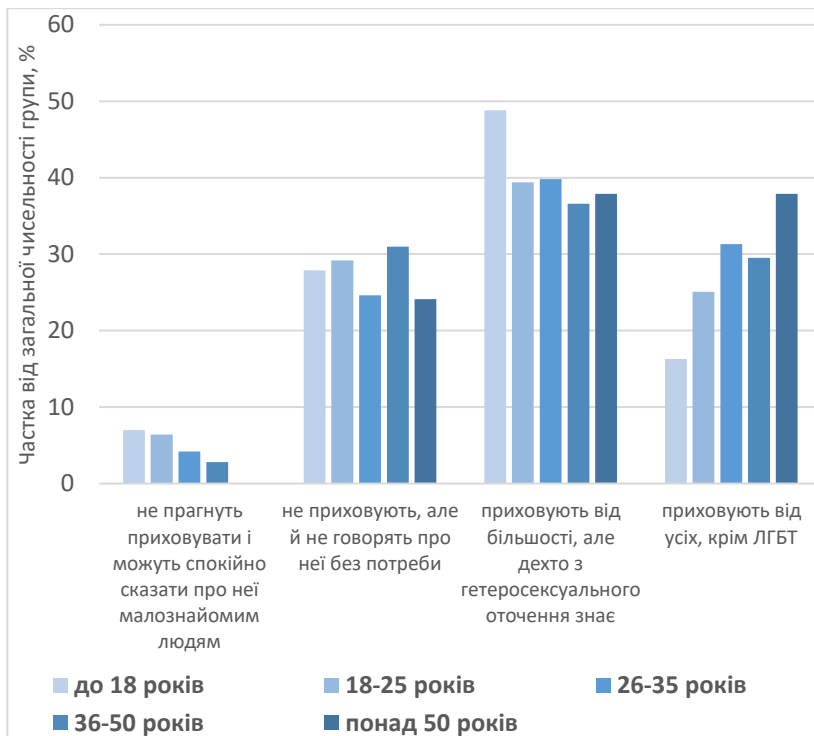

Рисунок 36. Наскільки респонденти (цис-чоловіки) відкриті щодо їхньої сексуальної орієнтації у залежності від віку.

Учасників опитування 2017 року також запитали, через яку причину вони скривають свою орієнтацію від оточення. Як ми бачимо на діаграмі (рис. 37), для цисгендерних чоловіків і жінок найбільш поширеною є відповідь: "не вважаю за потрібне, ця тема не є важливою", тоді як серед трансгендерних осіб така відповідь зустрічається приблизно у півтора-два рази рідше, а

переважають варіанти щодо дискримінації, стигматизації та насильства.

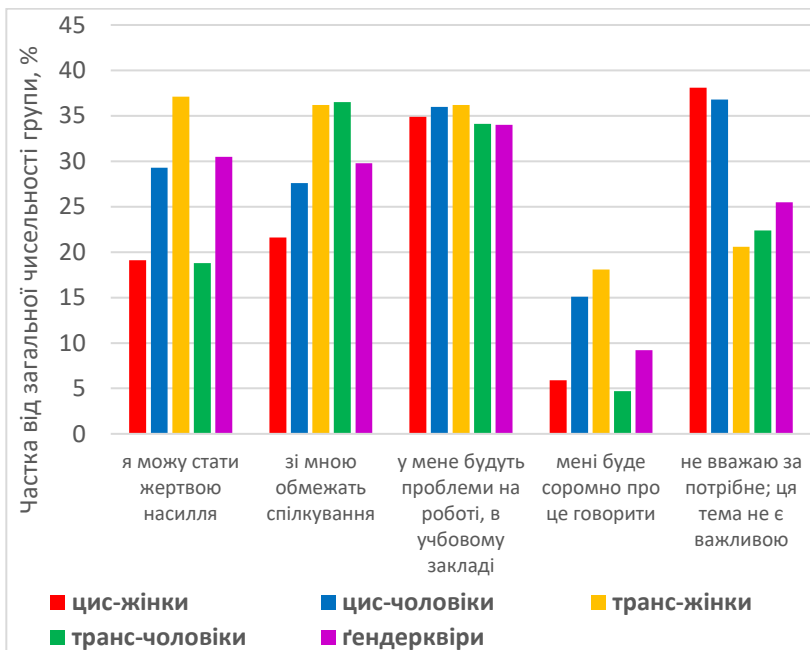

Рисунок 37. Причини, чому респонденти приховують власну орієнтацію та/або гендерну ідентичність.

Приблизно однаково часто серед всіх груп (дещо більше, ніж у третини опитуваних) зустрічалось пояснення "у мене можуть бути проблеми на роботі / в учбовому закладі". Більше інших побоюються насильства з боку оточення транс-жінки (37,1% опитаних), найменше подібних відповідей серед транс-чоловіків та цис-жінок (менше 20%). Найбільше соромляться своєї відмінності від більшості транс-жінки та цис-чоловіки (відповідно 18,1% та 15,1%).

На наступній діаграмі (рис. 38) для порівняння наведені відповіді на те ж саме питання цисгендерних жінок і чоловіків у 2017 році та жінок і чоловіків у 2000. Можна побачити, що 17 років тому частка тих, хто відповів "не вважаю за потрібне про це

говорити" була помітно більшою, а частка тих, хто соромиться власної орієнтації, за ці роки суттєво не змінилася – вона не набагато перевищує 10% у чоловіків і вдвічі менша у жінок.

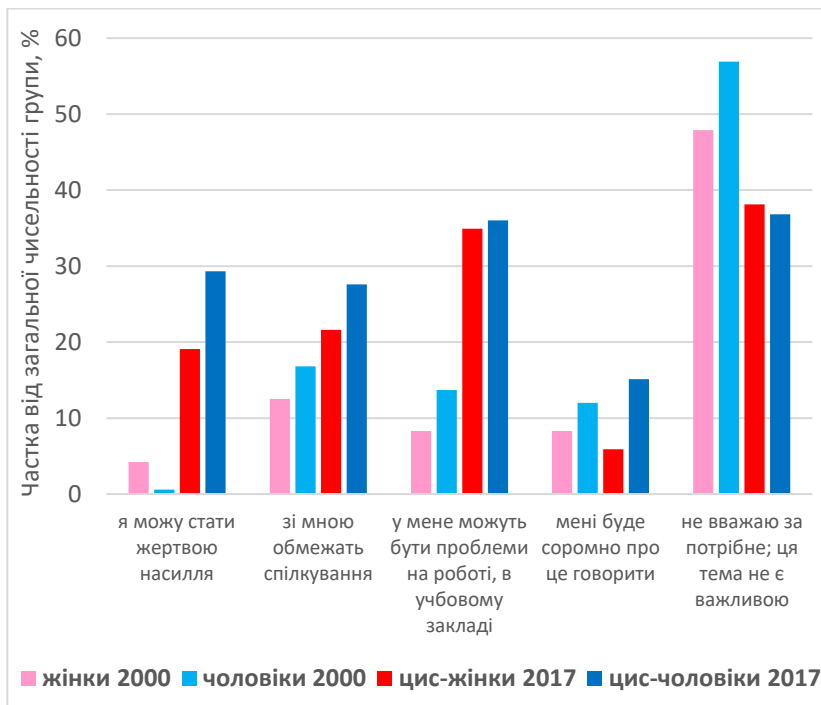

Рисунок 38. Чому респонденти приховують власну орієнтацію.

Найцікавіші зміни сталися щодо інших варіантів відповідей. У 2000 році майже ніхто з респондентів не вірив у те, що вони можуть стати жертвами насильства через їхню сексуальну орієнтацію – сьогодні цього побоюються 29,4% цис-чоловіків та 19,1% цис-жінок. У два з половиною разів стало більше переконаних у тому, що в них можуть бути проблеми у трудовому чи учбовому колективі. Суттєво збільшилась і частка тих, хто побоюється, що через їхню орієнтацію з ними обмежать спілкування. Можна припустити, що на зміну настроїв суттєво вплинуло реальне зростання рівня гомофобного і трансфобного

наси́льства та більша обізнаність з фактичним станом речей завдяки інформації, яку тепер можна легко отримати зі ЗМІ, у соціальних мережах та безпосередньо від знайомих ЛГБТ людей.

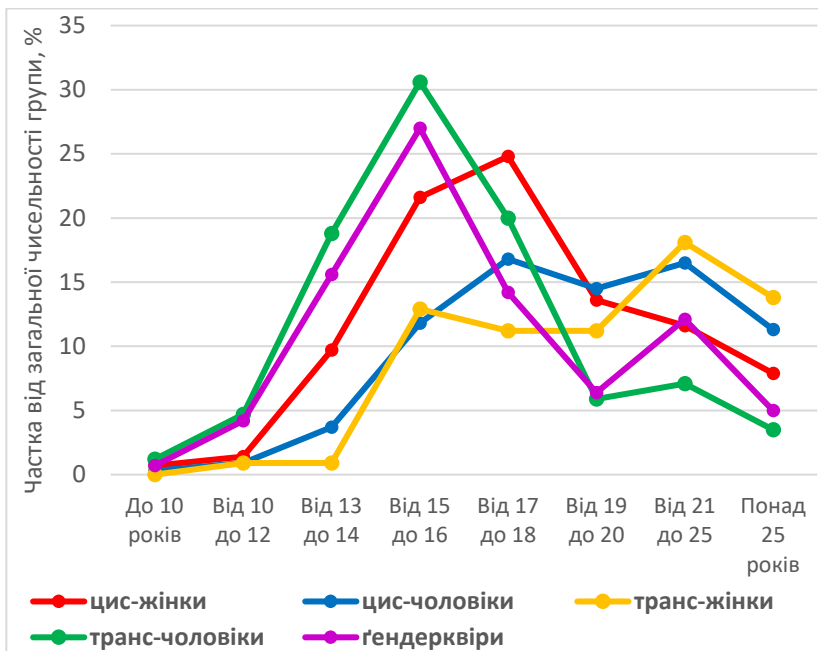

Рисунок 39. Вік, в якому респонденти вперше розповіли комусь із оточення про свою сексуальну орієнтацію або гендерну ідентичність.

6.2.2. Камінаут.

Камінаут, тобто добровільне публічне визнання ЛГБТ своєї сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності, зазвичай є дуже важливим етапом життя будь-якої ЛГБТ людини. Як виявило дослідження, молоді гендерквіри і транс-чоловіки є найбільш "відважними" – вони раніше інших (дуже часто, у віці 15-16 років) розповідали комусь зі свого оточення про свою відмінність (рис. 39). Трохи поступають їм у цьому цис-жінки – вони частіше робили камін аут у віці 17-18 років. Серед цис-чоловіків та транс-жінок багато хто зробив це лише після 20 років.

Якщо подивитись на те, хто нині знає про сексуальну орієнтацію наших респондентів, то найбільш популярною моделлю є ситуація, коли про неї відомо лише декому з оточення (рис. 40). Такий варіант відповіді обрали приблизно половина респондентів в усіх групах, за винятком ґендерквірів (менше 40%). Приблизно у третини цис-жінок, транс-чоловіків і ґендерквірів про їхню сексуальну орієнтацію або ґендерну ідентичність відомо як батькам і близьким родичам, так і друзям і просто знайомим – вони складають найбільш відкриту частину ЛГБТ спільноти. Найбільш закритими групами є транс-жінки (для 26,7% у цій групі ніхто не знає про їхню ґендерну орієнтацію), цис-чоловіки (15,1%) та ґендерквіри (11,3%).

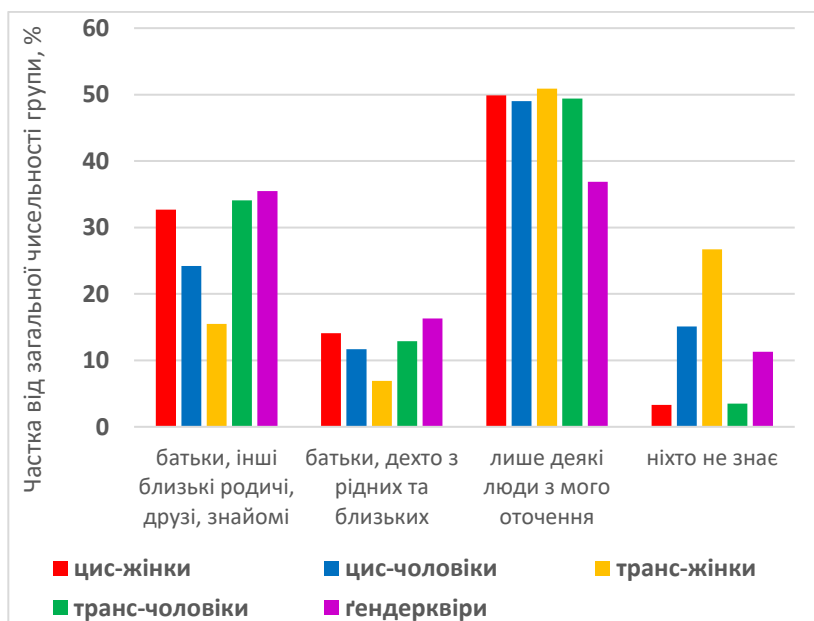

Рисунок 40. Хто з оточення респондентів знає про їхню сексуальну орієнтацію або ґендерну ідентичність.

Як свідчать результати, трохи більше ніж у 30% опитуваних цисґендерних чоловіків і жінок рідні відразу поставилися з

розумінням до особливості своєї дитини або родича/родички (рис. 41), тоді як для трансгендерів рівень прийняття своїми близькими виявився помітно нижчим.

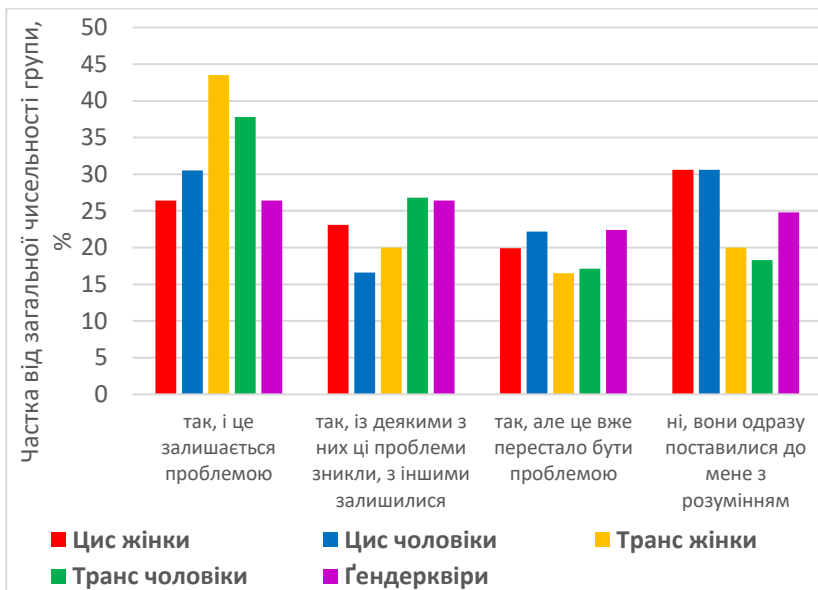

Рисунок 41. Чи виникали у респондентів проблеми у стосунках з рідними та близькими через їхню сексуальну орієнтацію або гендерну ідентичність.

Серед тих, у кого проблеми з близькими навіть з часом не змогли вирішитись, лідирують транс-жінки: майже 45% з респондентів з цієї групи розповіли про таке. У транс-чоловіків ситуація не набагато краща. Цікаво, що у 2000 році про наявність проблем з оточенням розповіла майже така сама кількість опитаних чоловіків (33,0%), а ось одразу поставилися з розумінням лише до 23,4% з них.

Камінаут у ЛГБТ людей відбувається по-різному і може тягти за собою дуже різні наслідки, зовсім не завжди позитивні. Не всім щастить порозумітися зі своїми близькими так, як про це розповіла одна з активісток батьківського руху "Терго": "Для мене

це теж було важко, я довго плакала. Але потім подумала: "Боже мій, я зараз плачу, шкодую себе, думаю, як мені жити далі і чи будуть у мене онуки, а йому взагалі-то всього 14 років і його не приймає суспільство, як же боляче зараз йому!" Я зрозуміла, що взагалі не маю права думати про себе і жаліти себе. Я прийшла в кімнату, обняла його і сказала: "Я тебе дуже люблю і завжди буду на твоєму боці, мені взагалі все одно, кого ти любиш і кого ти обираєш". Перший час він мені підсовував різні книги на тему ЛГБТ, але я не хотіла їх читати. Мені було просто все одно, що про це говорять, що пишуть, які знаходять причини, я знала, що все одно його люблю таким, який він є".¹³⁷

Багато історій камінаутів українських трансгендерів можна знайти у публікаціях громадської організації "Інсайт". Ось як про це розповідає транс-хлопець Матвій: "Напевно, мій найзначущий камінг-аут був перед моїми однокурсниками на другому році навчання у Києво-Могилянській Академії. Я на той час вже майже рік жив у соціальній ролі хлопця, однак на моєму факультеті мене знали за паспортним іменем і у відповідному гендері. Якось ввечері я написав однокурсникам та викладачам, що я трансгендер і вважаю за краще, щоб до мене зверталися відповідним чином. Я очікував купу неадекватних питань, неприйняття і грубості в мій бік. Насправді, дурних питань виявилось по мінімуму і ніяких негативних ремарок з боку викладачів я не почув. Більш того, деяких моїх одногрупників обурила наявна процедура корекції статевих ознак і юридичної зміни статі, коли я розповів про неї. Камінг-аут батькам у мене проходив у кілька етапів. Спочатку мій батько зааутив мене, зламавши сторінку ВКонтакте. Цьому наслідували роки спроб батьків виправити мене, "вигнати тарганів з голови". Після переїзду до Києва я швидко зробив соціальний перехід завдяки андрогінній зовнішності і прийняття в університеті. Наступного разу мій камінг-аут проходив приблизно так: "Я вже два роки живу, як хлопець, ваш цирк на виїзді мене дістав, до побачення".

¹³⁷ 061.ua – Сайт міста Запорозжя, *Коли твій син – гей: відкритий розмова з запорозжанкою Ольгою Сторчай*, 14.04.2017, 061.ua.

Я швидко обрізав шляхи комунікації, оскільки знав, що раніше вони реагували неадекватно, і боявся, що мене силою повезуть додому до Чернівців. Півтора дня після цього повідомлення, і батьки приїхали до Києва, подзвонили менеджеру на моїй роботі та попросили мене з ними поговорити. Замість бажання промити мені мізки і тому подібного – "ти доросла людина, і це твоє рішення". Батько навіть вибачився за його поведінку в минулому. Мабуть, люди змінюються".¹³⁸

У деяких випадках батьки, які випадково чи з ініціативи сина або дочки дізналися про їхню "нетрадиційну" сексуальну орієнтацію або ґендерну ідентичність, мають сподівання, що "це можна вилікувати". Серед респондентів з числа тих, про орієнтацію яких знали їхні рідні, 36,0% цис-чоловіків та 40,7% цис-жінок повідомили, що їх тим чи іншим шляхом намагалися "вилікувати" від небажаної сексуальної орієнтації; у 55,2% транс-чоловіків батьки сподівались на те, що їхню дитину можна змінити. Часто батьки ЛГБТ людей бажають, щоб їхній дитині допоміг психолог, але чесний сучасний фахівець відразу розуміє, що насамперед допомоги потребують самі батьки. Ось у якості ілюстрації свідчення ще однієї мами: "Я ще плекала слабку надію, що можуть допомогти психологи. Довго шукала достатньо кваліфікованого та досвідченого спеціаліста. Врешті знайшла жінку-психолога з гарними рекомендаціями та прийшла до неї з проханням змінити сина... Вона чесно відповіла, що гомосексуальність моєї дитини вона не змінить, але... може допомогти змінити моє ставлення до реального стану речей. Спершу я просто пішла, вважаючи, що зі мною якраз все гаразд. Але після тривалих роздумів, певні життєві обставини все-таки допомогли мені переглянути таке рішення і повернутися до психолога за допомогою... Власне так я почала довгу дорогу

¹³⁸ Інсайт, *Трансгендерный каминг-аут: проявляя реальность*, insight-ukraine.org.

розуміння та прийняття, яка привела мене, зрештою, і до активізму".¹³⁹

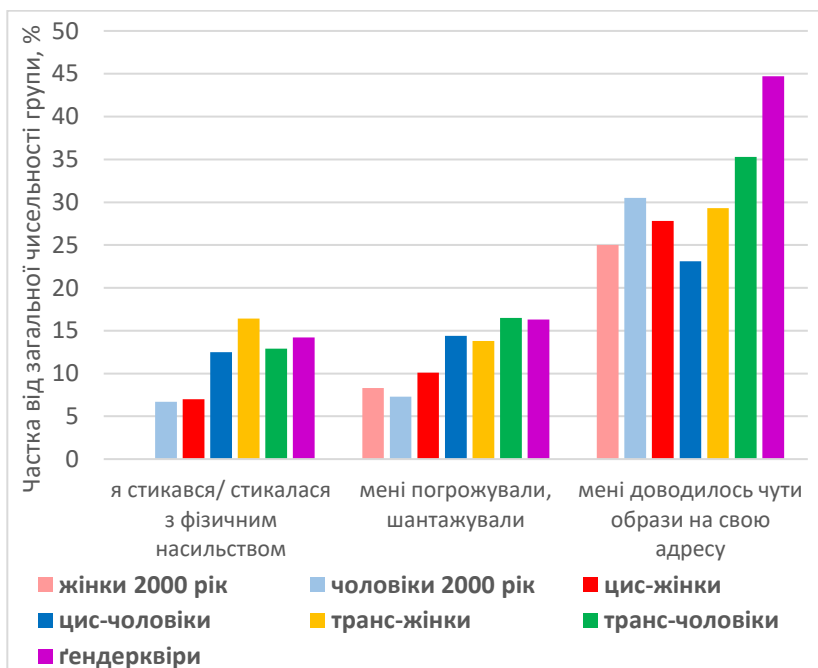

Рисунок 42. Чи стикалися респонденти за останні 5 років з випадками насильства або грубого поводження з боку інших громадян через свою сексуальну орієнтацію або гендерну ідентичність.

6.2.3. Основні проблеми із зовнішнім оточенням, оцінка ситуації.

Гомофобні/трансфобні насильство, погрози, шантаж та образи є поширеним явищем у житті українських ЛГБТ. Розподіл відповідей на питання, чи стикалися респонденти з такими проблемами в останні 5 років показаний на рисунку 42. З нього видно, що найчастіше жертвами насильства стають транс-жінки (16,4% з цієї групи опитуваних), а гендерквіри суттєво частіше за

¹³⁹ Bad Mama, *Особливе інтерв'ю: шлях прийняття. Або: мама попри все*, 16.08.2016, badmama.com.ua.

решту досліджуваних ґендерних груп чують образи на свою адресу (45%).

Для порівняння, на цій же діаграмі наведені аналогічні дані з дослідження 2000 року щодо (цисґендерних) жінок і чоловіків. Якщо подивитись на зміни за 17 років, то можна побачити, що негативних явищ стало більше: наприклад, якщо жодна респондентка у 2000 році не повідомила, що стикалася з фізичним насильством через свою сексуальну орієнтацію, то більше ніж 5% цис-жінок у 2017 році стверджували, що мали такий негативний досвід; також приблизно вдвічі більше стало за ці роки випадків погроз і шантажу. На нашу думку, одна з очевидних причин цього полягає у зростанні видимості ЛГБТ спільноти.

Під час дослідження становища одностатевих пар, яке проводилося нашою організацією у 2016 – на початку 2017 року, був визначений ще один важливий аспект повсякденного життя ЛГБТ в Україні: 88,9% тих, хто взяв участь в опитуванні, зазначили як проблему "Необхідність при спілкуванні зі сторонніми людьми видавати себе за тих, ким ви не є". У цьому питанні були цілком солідарні між собою чоловіки (89,2%) та жінки (87,2%). Ось як про це розповіла учасниця фокус-групового дослідження, що було частиною цього проекту, Олена з Харкова: "Мені здається, що наше суспільство потребує дестигматизації гомосексуальних стосунків. Ми постійно вимушені при спілкуванні зі сторонніми видавати себе не за партнерів, подружжя, а якимись близькими друзями, родичами тощо. Якщо у нас є діти, то проблема виникає у поясненні, який стосунок має партнер до цієї дитини. В лікарні, дитсадку та школі – кругом виникає питання: "Хто ця людина? Ким він для вас є?" Це дуже пригнічує".

Одностатевим парам доводиться приховувати свої стосунки, зокрема, через проблеми з орендою житла. Наприклад, учасник фокус-групового дослідження Іван з Києва поділився своєю історією: "Проблеми при пошуку квартири. Якщо хазяйка дізнається, що ми живемо вдвох в її квартирі і спимо на одному дивані, то, скоріш за все, з цієї квартири нам доведеться з'їхати.

Сусідам ми говоримо, що ми брати. Власне, нам доводиться це говорити всюди, де виникає проблема. Ми раніше жили за містом у селищі. Сусіди дізнались, що ми пара, і почали погрожувати побиттям, кидали каміння в шибки. Нам довелося кинути хазяйство, худобу та поїхати звідтіля".

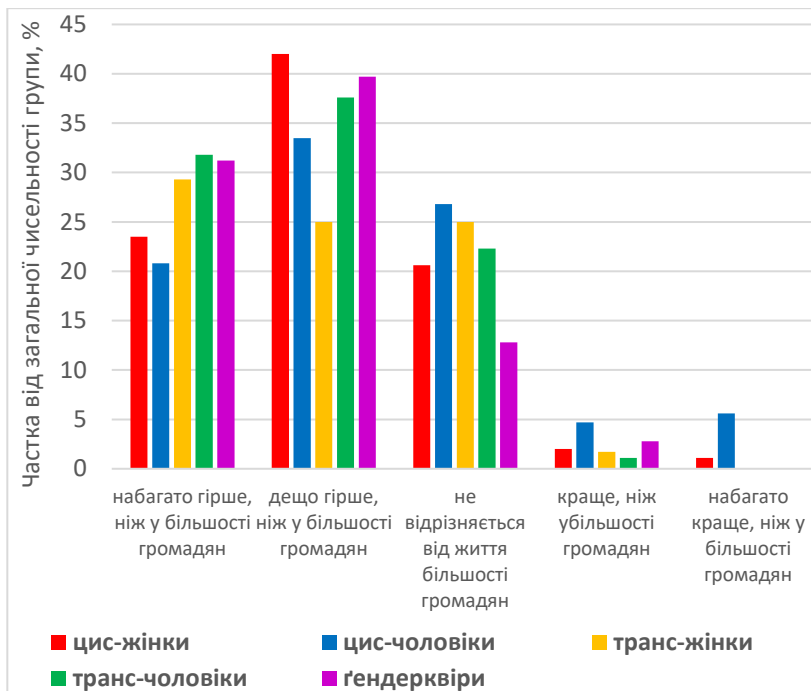

Рисунок 43. Як оцінюють респонденти життя українських ЛГБТ.

Крім іншого, в учасників дослідження 2017 року запитали, як вони оцінюють життя ЛГБТ у порівнянні з іншими громадянами нашої країни. Звісно, оціночні судження важко вважати точним індикатором стану справ, але вони дають уявлення про те, як почувають себе ЛГБТ люди у нашому суспільстві (рис. 43). Переважають відповіді "набагато гірше..." та "дещо гірше, ніж у більшості громадян" – сумарно вони дають від 65% до 70% у групах цис-жінок, транс-чоловіків і ґендерквірів, та трохи більше

50% для транс-жінок і цис-чоловіків. За винятком ґендерквірів, серед яких лише 12,8% вважали, що їхнє життя "не відрізняється від життя більшості громадян", цей варіант відповіді обрали близько чверті опитуваних. Найбільш оптимістичними виявилися цис-чоловіки, серед яких трохи більше 10% вважали, що їхнє життя краще або набагато краще, ніж у більшості громадян.

Зміни в Україні після Революції Гідності викликають стриманий оптимізм у ЛГБТ спільноти: від 37,1% (транс-жінки) до 51,0% (цис-жінки) респондентів вважають, що ситуація змінилась на краще, і лише від 2,4% (транс-чоловіки) до 9,5% (транс-жінки) вважають, що стало гірше. Решта учасників дослідження або висловили думку, що у їхньому становищі нічого не змінилось, або не знали, як відповісти на це питання.

Для того, щоб дізнатись, яким чином, на думку учасників дослідження, можна покращити ситуацію, ми запитали їх про те, що може зробити їхнє життя щасливішим (рис. 44). Трійка найбільш популярних відповідей виглядає так: "дружнє до ЛГБТ законодавство", "толерантна до ЛГБТ суспільна думка", "наявність постійного партнера з гармонійними стосунками". Як бачимо, лише одна з цих відповідей стосується особистого життя, тоді як інші мають суспільно-політичний характер. Треба відзначити, що респонденти з різною ґендерною ідентичністю, відповідаючи на це питання, по-різному розставляли пріоритети – наприклад, для цис-чоловіків наявність постійного партнера (43%) виявилася важливішою за дружнє законодавство (35,2%). У 2000 році серед чоловіків проблема самотності була ще більш гнітючою: 74,5% респондентів тоді відповіли, що для щастя їм потрібно мати саме постійного партнера. Для порівняння, про дружні закони тоді згадали 23,0%, а про толерантність суспільства – 32,8% респондентів. Для решти ґендерних груп у 2017 році найважливішим виявилось визнання з боку держави через дружнє законодавство – цей варіант обрали близько 60% цис-жінок, транс-чоловіків і ґендерквірів та 45,7% транс-жінок.

Решта запропонованих варіантів – наявність розважальних закладів для ЛГБТ, місць для спілкування або консультації,

збільшення достовірної інформації з ЛГБТ-тематики у ЗМІ, вільний доступ до еротичної продукції, легалізація сексуальних послуг за гроші – не виявилися суттєво значущими для щасливого життя ЛГБТ.

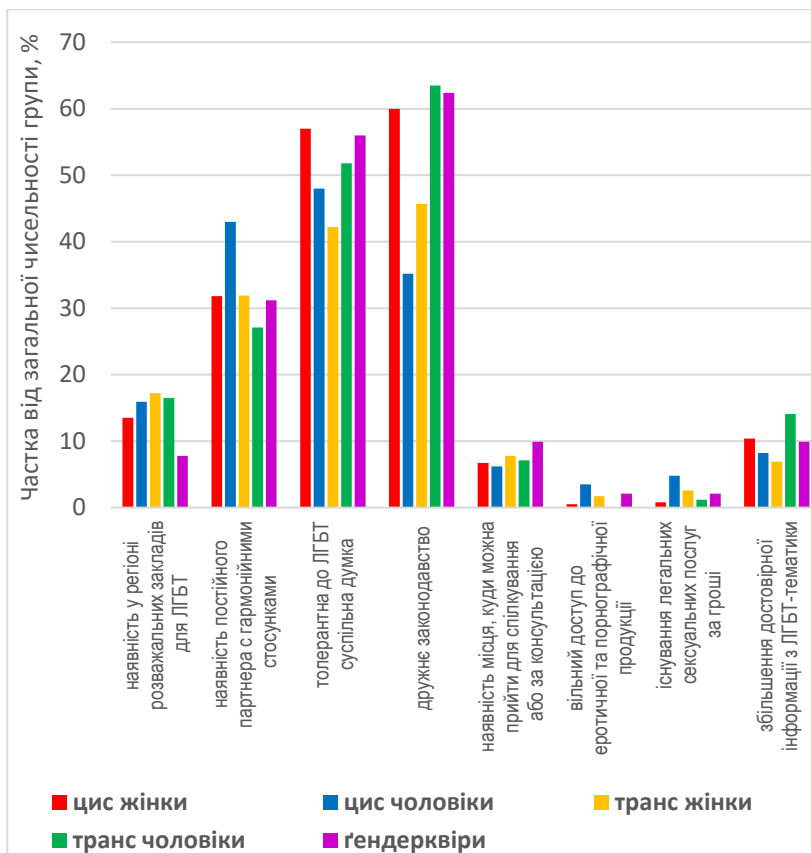

Рисунок 44. Що може зробити життя респондентів щасливішим.

Аналогічну картину ми спостерігали й 17 років тому, за єдиним винятком: у 2000 році 26,8% чоловіків для щастя були потрібні розважальні заклади геївського спрямування, тоді як зараз частка подібних відповідей серед цис-чоловіків виявилася майже вдвічі меншою.

6.3. ЛГБТ люди у гетеросексуальних стосунках.

6.3.1. ЛГБТ люди і різностатевий шлюб.

Опитування 2017 року виявило (див. рис. 45), що більше чверті транс-жінок були або перебувають у шлюбних стосунках, а ось серед транс-чоловіків 87,1% ніколи не перебували у шлюбі.

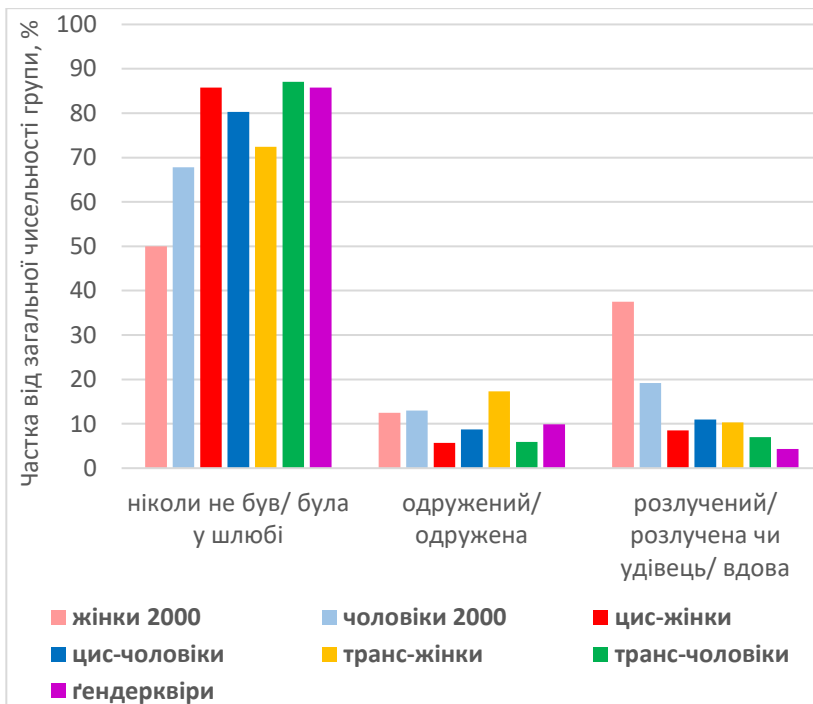

Рисунок 45. Офіційний сімейний стан респондентів.

На цій же діаграмі для порівняння наведені результати дослідження 2000 року. Найбільш помітні зміни відбулись щодо ставлення до різностатевих шлюбних стосунків серед цис-жінок: 17 років тому половина жінок, які брали участь в опитуванні, перебували у шлюбі або були розлучені, тоді як сьогодні таких виявилось лише 14,2%. Серед цис-чоловіків також поменшало тих, хто з тієї чи іншою причини одружувався, хоча зміни у цій

гендерній групі не настільки вражаючі: 19,7% у 2017 проти 32,2% у 2000 році.

6.3.2. Діти у ЛГБТ людей.

На діаграмі (рис. 46) представлені результати дослідження 2017 року щодо наявності дітей у ЛГБТ: як бачимо, найчастіше власних дітей мають транс-жінки та цис-чоловіки (22,4% та 15,1%, відповідно), дещо поступаються їм цис-жінки та транс-чоловіки. Серед гендерквірів мали дітей лише 4,3%.

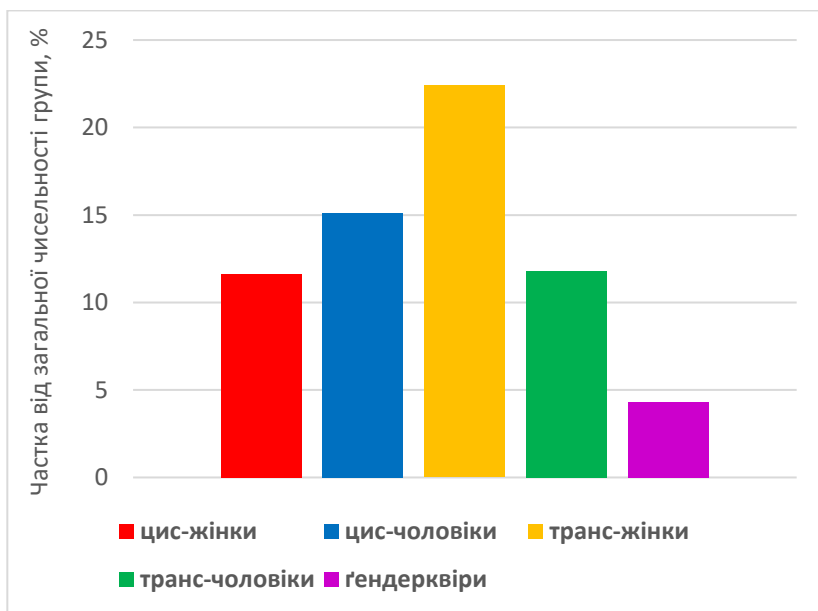

Рисунок 46. Наявність дітей у респондентів.

У 2000 році мали дітей помітно більше учасників опитування – вони були у 21,3% чоловіків та 29,2% жінок, що корелюється з тим фактом, що тоді серед респондентів було значно більше одружених. Треба відзначити, що у 18,8% тих цис-жінок, які у 2017 році вказали, що мають дітей, їхня дитина з'явилася внаслідок штучного запліднення, а у 8,2% – як наслідок

договірних стосунків (сексуальний контакт лише заради запліднення). Серед невеликої кількості респондентів з групи гендерквірів, які мали дітей (усього 6 осіб), в одному випадку використовувалось штучне запліднення, в іншому – договірні стосунки. Схожа ситуація і серед транс-чоловіків.

Наслідком гетеросексуальних стосунків діти були у транс-жінок (100% від тих, хто має дітей) та цис-чоловіків (92,6%). Три цисгендерних чоловіки (1,3% з тих, в кого є діти) брали участь у штучному заплідненні в якості донорів сперми, а шестеро (2,6%) – у договірних стосунках зі сторонніми жінками.

6.4. Відносини між ЛГБ людьми.

У цьому розділі розглядаються лише стосунки гомосексуальних і бісексуальних цисгендерних жінок і чоловіків: партнерські стосунки у випадку трансгендерних осіб, а надто гендерквірів, неможливо адекватно описати у звичних термінах "одностатеві / різностатеві". Також це дозволяє зробити порівняння з результатами опитування 2000 року, в якому про гендерну ідентичність взагалі не йшлося. Отже, для простоти сприйняття у тексті та на діаграмах в рамках цього розділу скрізь вживаються терміни "чоловік" і "жінка" без уточнення про гендерну ідентичність респондентів.

6.4.1. Пошук нових знайомств, партнерів.

За минулі після попереднього дослідження роки сталися кардинальні зміни щодо того, де і як гомо- та бісексуальні чоловіки та жінки знаходять знайомства для спілкування та/або сексу (рис. 47). Традиційний для радянських часів засіб знайомств гомо- та бісексуальних чоловіків у крузінгових місцях (так звані "плешки"), в якості яких зазвичай виступали відомі тільки "своїм" місця у парках, на вокзалах, у лазнях тощо, який вже у 2000 році був не надто популярним, у 2017 році ще більше втратив своє значення (лише 5,5%).

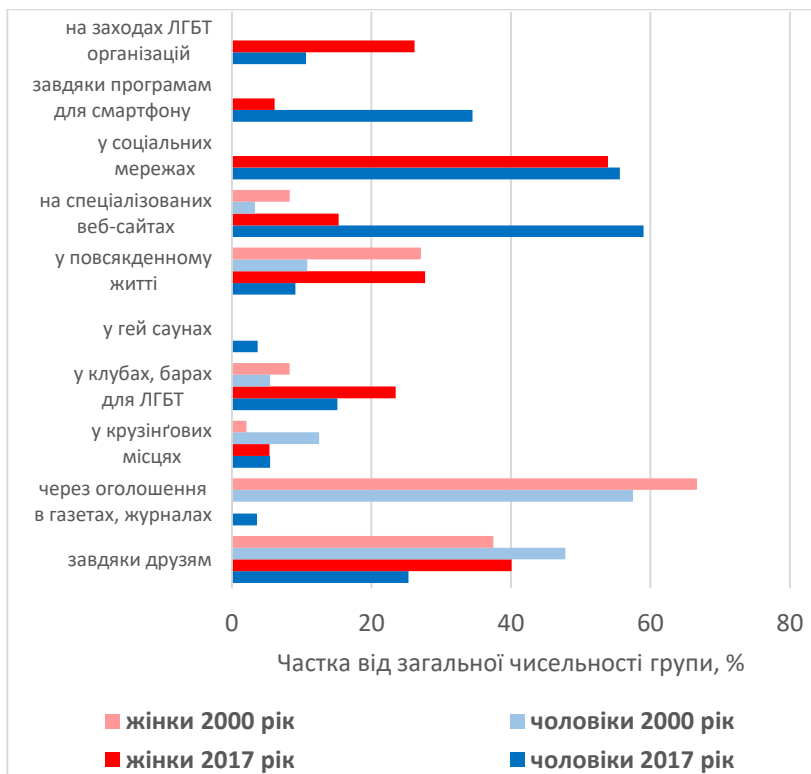

Рисунок 47. Де респонденти знаходять нові знайомства для спілкування або сексу.

Значимість "знайомства через друзів" для жінок залишилась практично незмінною – приблизно 40% лесбійок і бісексуалок, – а ось для чоловіків такий шлях знайомств став майже вдвічі менш поширеним (чверть респондентів замість половини 17 років тому).

У 2000 році найбільш популярним засобом знайомств для гомо- та бісексуальних людей були тематичні оголошення в газетах і журналах. Такі оголошення друкували як спеціалізовані еротичні видання (існувала навіть газета "Флірт", де, крім оголошень про знайомства, взагалі нічого більше не було), так і звичайні регіональні газети, де крім новин та інформаційних

матеріалів публікувалися різного роду оголошення, в тому числі щодо знайомств. Сьогодні цей спосіб майже зник: у 2017 році таким чином знаходили нові знайомства лише дуже невелика частка (3,6%) респондентів-чоловіків.

У зв'язку з розвитком бізнесу, орієнтованого на ЛГБТ спільноту, стало більше тих, хто знайомиться у клубах, барах для ЛГБТ. Для жінок цей шлях пошуку знайомств є важливішим, ніж для чоловіків (23,5% і 15,1%, відповідно), хоча ЛГБТ-орієнтований бізнес очевидним чином розрахований більше на чоловіків: суто лесбі-закладів в Україні немає, і лише деінде існують "жіночі дні". Місцем, де зустрічаються тільки чоловіки, є гей-сауни, але там заводи нові знайомства лише 3,7% респондентів.

У повсякденному житті – в робочих чи учбових колективах, просто на вулиці, у загальнодоступних кафе та ресторанах тощо, як і раніше, легше знаходять нові знайомства жінки. У жіночій групі так знайомилися майже третина учасниць опитування, тоді як серед чоловіків лише близько 10%. За 17 років у цьому плані практично нічого не змінилось.

Великі зміни відбулися за ці роки завдяки розвитку та поширенню інтернету. Серед чоловіків знайомства на спеціалізованих інтернет ресурсах є значно популярнішими (59,0%), ніж серед жінок (15,3% опитуваних). Водночас, соціальні мережі як шлях для отримання нових знайомств популярні серед чоловіків і жінок однаковою мірою (55,6% і 53,9%, відповідно). Найновіший метод інтернет-знайомств – спеціальні додатки для смартфонів і планшетів – більшою мірою освоїли чоловіки, серед яких користувалися такими програмами (найбільш популярною в Україні є *Hornet*) 34,5% опитаних, а у віковій групі 18-25 років – 40,3%. Серед жінок такими програмами користувалися лише 6,1%.

Ще одним доступним способом знайомства для ЛГБ людей стала участь у заходах ЛГБТ організацій. Деякі такі організації роками підтримують роботу центрів для спільноти, де на регулярній основі проходять тематичні зустрічі, тренінги тощо, в інших подібні заходи організовуються час від часу в рамках

виконання певних проектів. Для жінок цей шлях знаходження нових знайомств є значно більш важливим, ніж для чоловіків (26,2% і 10,6%, відповідно).

6.4.2. Коло спілкування ЛГБ людей.

На графіку (рис. 48) показано, як багато інших ЛГБТ знали учасники опитувань 2000 та 2017 року.

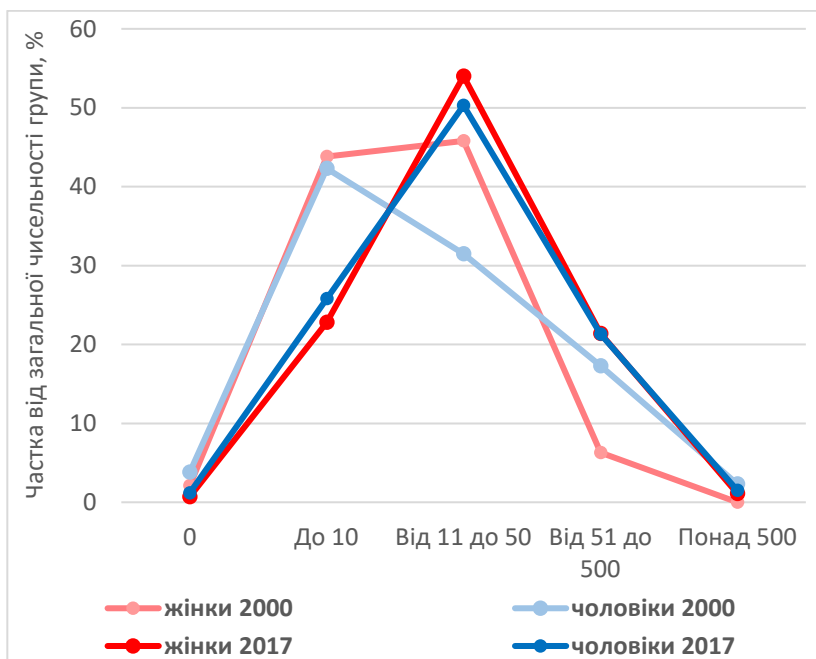

Рисунок 48. Як багато ЛГБТ людей знають респонденти.

Сьогодні гомосексуальні та бісексуальні чоловіки і жінки мають приблизно однаково широке коло знайомств серед ЛГБТ (переважно, від 10 до 50 осіб). Це значення трохи виросло порівняно з 2000 роком, коли більше ніж 40% як чоловіків, так і жінок, були знайомі менш ніж з десятьма людьми з гомосексуальною чи бісексуальною орієнтацією. Зараз частка таких людей скоротилась практично вдвічі, причому всередині

цієї групи 40,6% складають чоловіки та жінки віком понад 50 років, які є найбільш закритими, а 46,8% – молоді люди до 25 років, які, ймовірно, просто ще не встигли познайомитися з великим числом ЛГБТ.

У наш час велика частина життя багатьох людей проходить у, так би мовити, віртуальному світі – в інтернеті; спілкування розділилось на фізичне – безпосередні зустрічі – та віртуальне. Наступний графік ілюструє, як співвідносяться ці дві складові життя представників ЛГБТ спільноти (рис. 49).

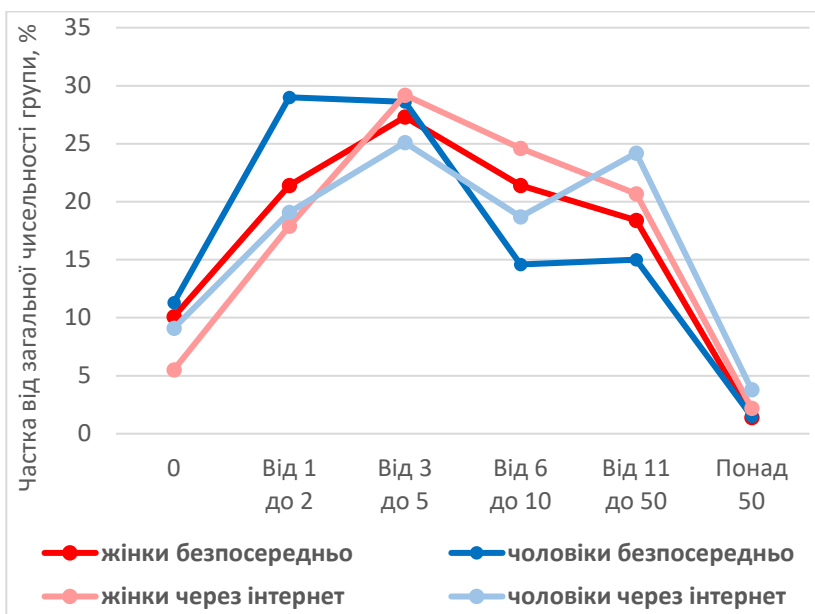

Рисунок 49. З якою кількістю ЛГБТ респонденти спілкувались у реальному житті або через інтернет протягом місяця.

Легко можна побачити, що обидва графіки у жінок дуже подібні, хоча через інтернет респондентки спілкувалися з дещо більшою кількістю знайомих, ніж у реальному житті. А ось у чоловіків різниця дуже помітна: майже чверть із них за останній місяць спілкувалися через інтернет з 11-50 ЛГБТ, тоді як "у реалі" таких було лише 15%. Ми схильні пояснити це значно більшою

поширеністю та популярністю сайтів для знайомств гомо- та бісексуальних чоловіків порівняно з аналогічними ресурсами для лесбійок і бісексуалок.

Варто зауважити, що та невелика група чоловіків і жінок, які мають понад 500 знайомих серед ЛГБТ спільноти та постійно спілкуються з більше ніж 50 ЛГБТ людьми, скоріш за все, є ЛГБТ активістами – членами чи співробітниками ЛГБТ організацій або регулярними учасниками їхніх заходів.

6.4.3. Одностатеві партнерства.

У цьому розділі, крім результатів вже згадуваних опитувань 2000 та 2017 років, використовуються матеріали досліджень одностатевих партнерств, проведених Центром "Наш світ" у 2009 та 2016 роках. Докладніше ця тема висвітлена у звіті, який можна знайти на сайті нашої організації.¹⁴⁰

Оцінка кількості одностатевих пар в Україні

За результатами опитування Центру "Наш світ" від 2000 року, 57,5% жінок і 35,4% чоловіків заявили, що перебувають у стабільних стосунках за своїм одностатевим партнеркою / партнером. Результати дослідження Центру "Наш світ" у 2009 році були дещо відмінними: про наявність постійного партнера/партнерки заявили вже 69,0% жінок і 59,0% чоловіків. Безумовно, соціальні зміни в українському суспільстві сприяли збільшенню кількості одностатевих сімейних пар. Населення, особливо молодь, стало мобільнішим; все більше молодих чоловіків і жінок в Україні живуть не з батьками, а в орендованій чи власній квартирі, нерідко в іншому місті, тому мають змогу налагоджувати особисте життя без огляду на думки старшого покоління.

Зважаючи на отримані дані, для загальної грубої оцінки ситуації можна стверджувати, що близько половини українських ЛГБТ мають постійного партнера/партнерку. За дуже

¹⁴⁰ Центр "Наш світ", *Право на пошуки щастя*, 2017, gay.org.ua.

приблизною оцінкою, наведеною у дослідженні Центру "Наш світ" від 2009 року, кількість стабільних одностатевих пар в Україні зараз може складати принаймні 100-200 тисяч.¹⁴¹

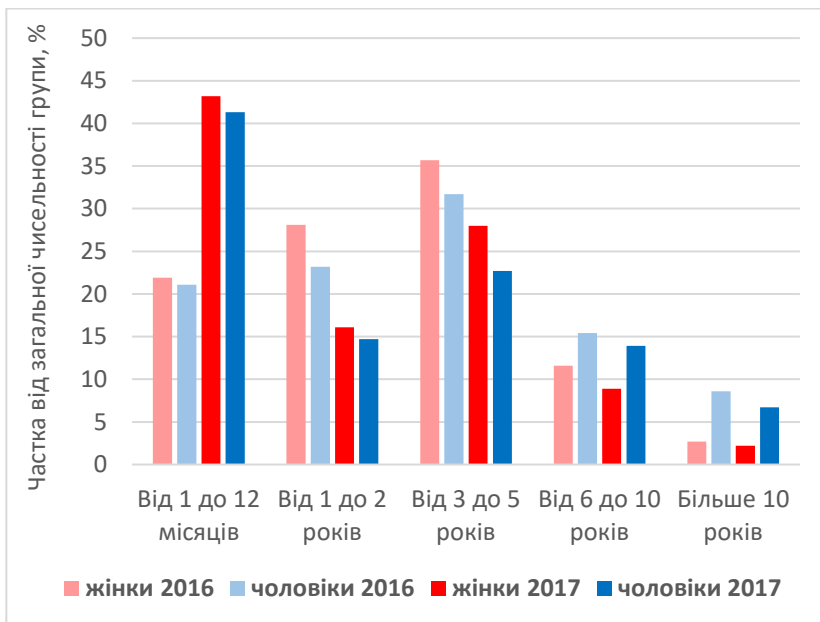

Рисунок 50. Найбільша тривалість стосунків в одностатевому партнерстві.

Тривалість стосунків в одностатевому партнерстві

На діаграмі (рис. 50) порівнюються результати двох недавніх досліджень – 2016 та 2017 років. Треба зауважити, що відбір учасників опитування в цих випадках був різний. У 2016 році предметом дослідження були саме одностатеві партнерства, і до участі в опитуванні запрошувались тільки лесбійки, геї, бісексуали та бісексуалки, які вже мали досвід таких стосунків. Опитування 2017 року стосувалося ширшого кола питань, і до його респондентів не висувалося жодних умов, тому серед них,

¹⁴¹ Маймулахин А.Ю., Касянчук М.Г., Лещинский Е.Б., *Однополое партнёрство в Украине: отчёт о проведённом исследовании*, 2009, с. 22, gay.org.ua.

вочевидь, було більше тих, у кого ніколи не було сталих стосунків з партнером чи партнеркою, що тривали би більше року. Можна припустити, що ці приблизно 20% учасників опитування 2017 року, які зробили різницю у відповідях помітною, відносяться до категорії людей, які не брали участь у дослідженні щодо одностатевого партнерства якраз через те, що не мали довготривалих стосунків. А втім, загальні тенденції в обох дослідженнях співпадають: коли йдеться про стосунки, що тривають від 1 до 5 років, то серед жінок частка таких партнерств більше, ніж у чоловіків, тоді як партнерства тривалістю понад 6 років характерніші для чоловіків.

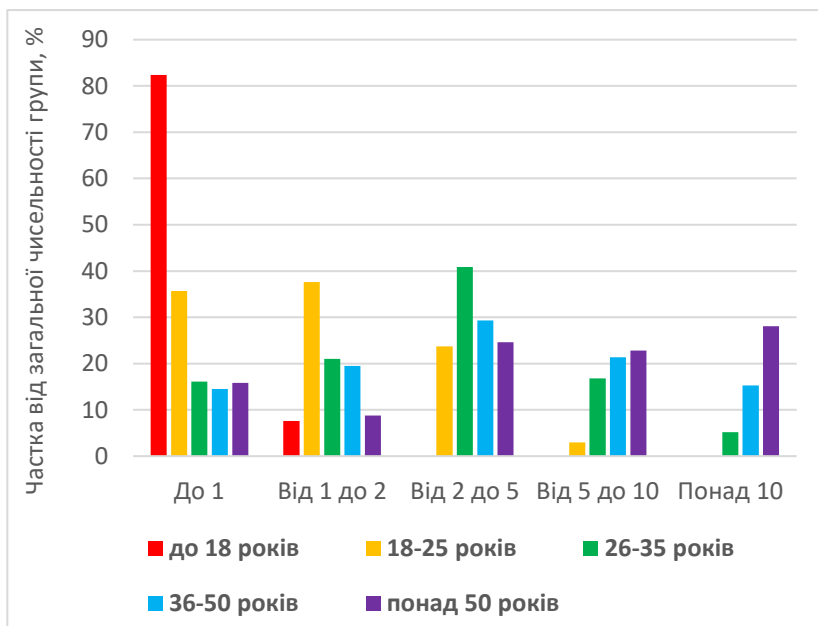

Рисунок 51. Тривалість стосунків (у роках) у залежності від віку респондентів.

Варто зауважити, що можлива тривалість партнерських стосунків природним чином залежить від віку людини – зокрема, учасники опитування віком не більше 20 років зі зрозумілих

причин навряд чи могли перебувати в одностатевому партнерстві більше, ніж пару років. За результатами спеціалізованого дослідження 2016 року можна побачити, як розподіляється цей показник у залежності від віку респондентів (рис. 51).

Як і слід було очікувати, чим вище вік респондентів, тим більше ймовірність наявності у них довготривалих стосунків (більше 5 років). У групі респондентів віком понад 50 років, 22,8% мали одностатеві партнерства, що тривали 5-10 років, 28,1% – понад 10 років. Однак, навіть у цій віковій групі є помітна частка (15,8%) тих, хто за все життя не мав стосунків, які тривали би більше року.

Моделі партнерських стосунків серед ЛГБ людей.

Одне з питань анкети під час дослідження як у 2000, так і у 2017 році було щодо того, яку модель стосунків респонденти вважають найкращою. Порівняння відповідей учасників опитувань можна подивитися на наступній діаграмі (рис. 52).

На тлі суттєвого розширення кола знайомств ЛГБТ з можливими партнерами, сталися певні зміни популярності різних моделей побудування партнерських відносин. За минулі роки виросла частка жінок (з 62,5% до 76,4%), але зменшилася частка чоловіків (з 52,8% до 46,4%), які віддають перевагу моногамним стосункам. Другою за популярністю залишилася модель "відкритих стосунків" (є постійний партнер, але бувають контакти з іншими партнерами): 11,6% серед жінок і 31,8% серед чоловіків. У 2017 цей варіант побудови стосунків обрали значно менше респондентів, ніж у 2000 році, що особливо помітно у випадку жінок (втричі менше за попередні 37,5%). Серед чоловіків помітно зросла популярність постійної зміни сексуальних партнерів (з 3,2% до 7%), а серед ЛГБТ спільноти в цілому сформувалася нова стандартна форма партнерських стосунків – поліамурія, тобто ситуація, коли у певної особи одночасно є два або більше постійних партнерів (будь-якої статі).

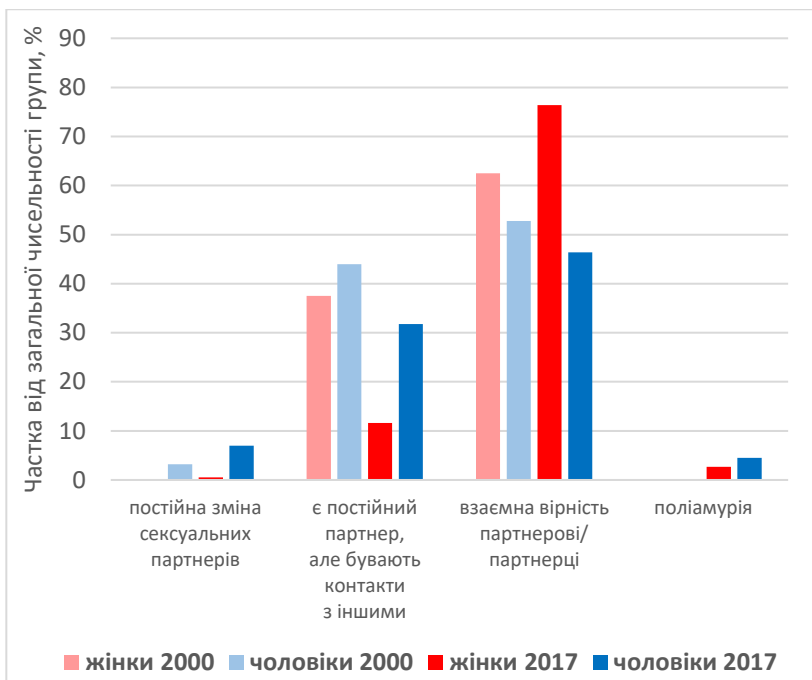

Рисунок 52. Найкраща, на думку ЛГБ респондентів, модель стосунків.

Якщо говорити про те, який характер можуть мати стосунки двох партнерок / партнерів однієї статі, то найбільш докладно відповідь на це питання надали результати дослідження 2016 року (див. рис. 53). Серед жінок було помітно більше (59,8%), ніж серед чоловіків (44,6%), тих, хто мав тісні, економічно обумовлені стосунки (жили і вели господарство разом з партнеркою / партнером, робили спільні витрати). Натомість, серед чоловіків було набагато більше тих, у кого партнерство зводилось лише до стабільних сексуальних стосунків і періодичної ночівлі під одним дахом (54,3% проти 29,9% у жінок).

Очікувано відстежується певна залежність характеру партнерських стосунків від віку опитуваних. Наприклад, "Просто зустрічалися, ночували разом" – таким чином охарактеризували свої стосунки 70,6% учасників опитування віком до 18 років, і лише 52,8% віком 26-35 років; "Жили і вели господарство разом":

до 18 років – 11,8%, 36-50 років – 55,4%, понад 50 років – 57,9%;
 "Спільно володіли нерухомістю або іншими коштовними речами": молодь до 18 років – 0%; 36-50 років – 12,9%.

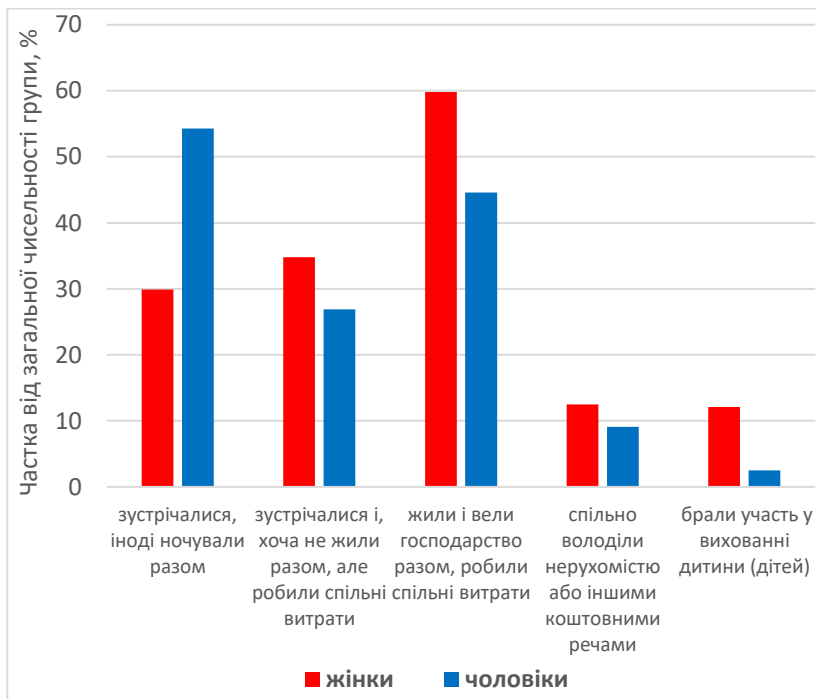

Рисунок 53. Характер стосунків в одностатевому партнерстві.

На рисунку 54 можна побачити зміни, що сталися за останні 17 років у поширеності моделі спільного проживання і витрат, яку ми умовно взяли у якості "зразкового" одностатевого партнерства (зауважимо, що на цій діаграмі використані дані опитування від 2017 року, в якому брали участь не тільки ті, хто мав досвід партнерства, як це було у дослідженні 2016 року). Отже, за ці роки кількість одностатевих пар, які живуть разом і мають спільне господарство, суттєво збільшилася – приблизно, у півтора рази для жінок і вдвічі для чоловіків.

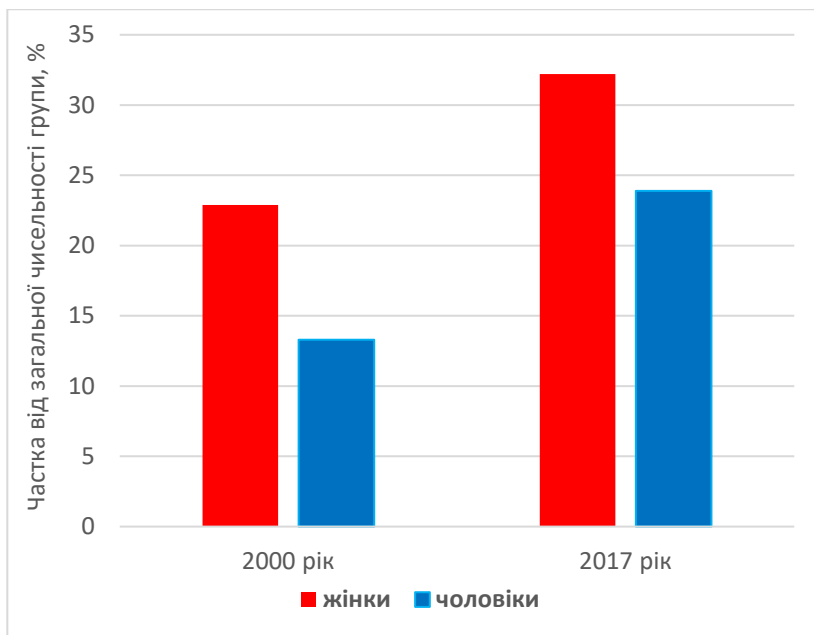

Рисунок 54. Кількість респондентів/респонденток, які жили та вели господарство разом з одностатевим партнером/партнеркою.

Примітно, що у дослідженні 2009 року показник спільного проживання для респондентів, які мешкали у містах з населенням понад 1 млн, склав 57,0%, а для тих, хто жив у містах та селищах з меншою кількістю населення – 40,0%.¹⁴² Зрозуміло, що у великому місті населення більш звичне до різноманітності стилів життя, а одностатевій парі легше "загубитися", знайти собі житло, не привертаючи надмірної уваги оточення. Під час дослідження 2009 року респондентів також запитували про те, як партнери вирішують фінансові питання. Серед тих, хто жили разом, 65,0% мали спільні фінанси (отримані доходи витрачались за спільною згодою); ще 8,0% обрали таку модель стосунків, коли кожен партнер витрачає свої гроші за власним розсудом. У 23,0%

¹⁴² Див. виноску 141, с. 30.

випадків один з партнерів матеріально підтримував іншого (через безробіття або низькі доходи останнього).¹⁴³

Щодо роботи по дому, то чіткого ролевого розподілу домашніх обов'язків дотримувалися 19% від загальної кількості тих, хто взяв участь в цьому опитуванні, тоді як для 76% це не мало принципового значення – у кожному окремому випадку рішення, хто і що буде робити, у цих парах приймалося за спільною згодою.¹⁴⁴

Діти в одностатевих парах

В опитуванні 2017 року відповіли, що мають дітей, 11,6% жінок і 15,1% чоловіків – однак, треба мати на увазі, що не завжди ці діти виховуються одностатевими парами. Під час опитування 2016 року, лише 4,2% респондентів з числа тих, хто мали одностатевих партнерів, відповіли ствердно на питання про спільне виховання дітей у цьому партнерстві. Серед жінок мали такий досвід 12,1%, серед чоловіків – лише 2,5% (див. рис. 53). Таким чином, ми бачимо, що хоча геї та бісексуали в Україні досить часто мають власних дітей, вони дуже рідко виховують їх спільно зі своїми одностатевими партнерами – вочевидь, у переважній більшості випадків ці діти залишаються зі своїми матерями. Найбільша частка тих, хто мали досвід виховання дітей в одностатевому партнерстві, спостерігалась у віковій групі від 36 до 50 років і склала 6,6% (без розподілу респондентів за статтю).

Активістки українського ЛГБТ руху Альона Шведкова та Марія Усманова (ГО "Інша") здійснили у 2017 році дослідження ЛГБТ сімей з дітьми,¹⁴⁵ завдяки якому ми отримали можливість почути думки самих дітей про досвід виховання у таких сім'ях. Ось лише два свідчення з тих інтерв'ю, що зібрали дослідниці (ми цитуємо за робочими матеріалами, наданими Альоною Шведковою Центру "Наш світ"):

¹⁴³ Див. виноску 141, с. 31.

¹⁴⁴ Там само, с. 77.

¹⁴⁵ Шведкова А., Усманова М., *Социальный и правовой статус ЛГБТ семей с детьми в Украине. Краткое изложение результатов операционного исследования*, 2017, issuu.com.

Олександра, Дніпро: "Моя мама познайомилася з моїм батьком і сказала, що хоче дитину, але відразу попередила, що між ними не може бути відносин. Так я народилася в одностатевій родині. Мої мами заздалегідь обговорювали моє народження. [...] Я приховувала десь до 8 класу, потім розповіла двом близьким подругам. Зараз можу розповісти тим, кому довіряю. [...] Були ситуації в школі, коли усі спокійно розповідають усім про свої сім'ї, а я багато розповісти не можу. Прикро, але не смертельно. [...] На даний момент, я гетеро – тобто, поки що тільки хлопці подобались. Але я не знаю, хто мені в майбутньому сподобається".

Раміль, Херсон: "Про маму я дізнався років у 7, мабуть. Не те, щоб вона спеціально говорила, але й не приховувала. До неї дівчата ходили, я чув розмови. [...] Деякі друзі говорили: "Круто!" З гомофобами я не товаришую. Ну, мені деякі друзі навіть заздять – у мене дуже вільно все вдома. Менше усіляких порядків. Не знаю, чи через те, що мати з жінками живе, але деякі друзі думають, що так. [...] Усі шукають дівчину, щоб мамі подобалась, а я – ні (жарт!). Не знаю, як це на мене вплинуло, але дівчина в мене гарна. Так що, якщо і вплинуло, то добре".¹⁴⁶

6.4.5. Бісексуали.

Під час дослідження 2017 року лише 46,2% жінок і 57,5% чоловіків визначили свою сексуальну орієнтацію як гомосексуальну; близько п'ятої частини респондентів вважали себе бісексуалами (чоловіки помітно частіше, ніж жінки), близько 17% назвали себе переважно гомосексуальними, і близько 5% – переважно гетеросексуальними (рис. 55).

¹⁴⁶ Центр "Наш світ", *Право на пошуки щастя*, 2017, с. 34, 35, gay.org.ua.

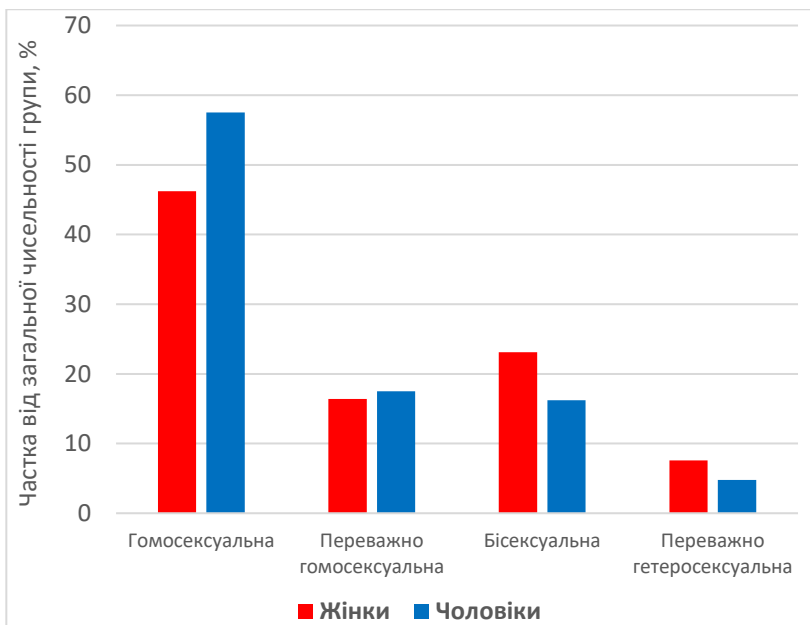

Рисунок 55. Сексуальна орієнтація респондентів.

Ми співставили відповіді представників груп, які чітко визначили свою орієнтацію як гомосексуальну або бісексуальну. На першому графіку (рис. 56) представлені дані щодо віку першого гомосексуального та гетеросексуального контакту серед жінок. Як бачимо, серед опитаних гомосексуальних жінок досить багато тих, хто хоч би раз за життя мали гетеросексуальний контакт, причому, в середньому трохи раніше, ніж гомосексуальний. Серед бісексуалок переважають ті, у кого ранішим був гомосексуальний контакт.

Для чоловіків (рис. 57) різниця між гомосексуалами та бісексуалами помітніша: гомосексуальні чоловіки значно рідше, ніж жінки, відповідали, що хоча б один раз у житті мали сексуальний контакт з протилежною статтю (синя лінія). До того ж, серед геїв багато хто (17,8% від цієї групи) мали такі контакти вже у дорослому віці (19 років і старше).

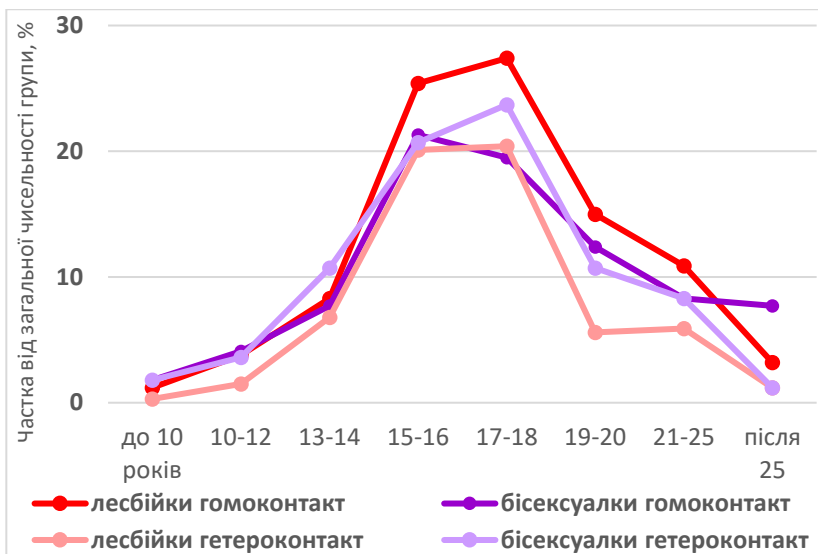

Рисунок 56. Вік, у якому жінки вперше мали гомо- або гетеросексуальний контакт.

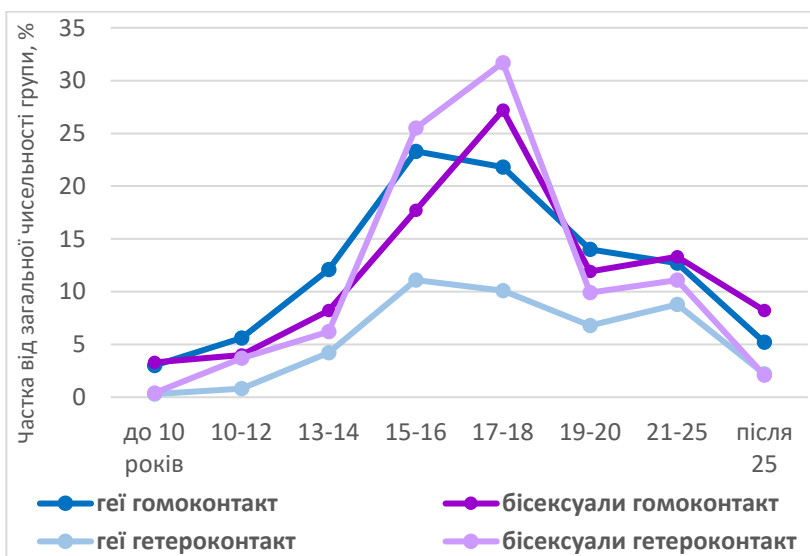

Рисунок 57. Вік, у якому чоловіки вперше мали гомо- або гетеросексуальний контакт.

Як виявилось, гомосексуали, в середньому, починають статеве життя трохи раніше за бісексуалів: пікове значення для віку першого сексуального контакту (як одно-, так і різностатевого) припадає для геїв на 15-16 років, тоді як для бісексуалів цей вік складає 17-18 років.

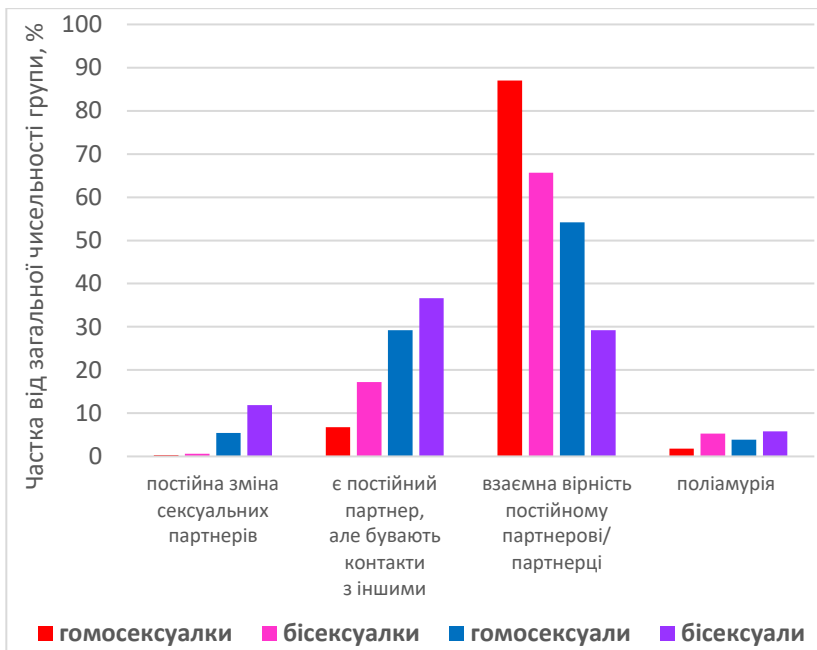

Рисунок 58. Найкраща модель стосунків у залежності від сексуальної орієнтації респонденток/респондентів.

Рисунок 58 показує розподіл бажаної моделі партнерських стосунків у залежності від сексуальної орієнтації та статі респондентів. Як бачимо, як лесбійки (87,0%), так і геї (54,2%) віддають перевагу моногамії. Частка бісексуалок і бісексуалів, яким подобається така модель стосунків, помітно менша (65,7% і 29,2%, відповідно). На відміну від решти описуваних у цьому розділі груп, серед бісексуалів відносна більшість (36,6%) обрали у якості найкращого варіант "є постійний партнер, але бувають контакти з іншими"; також серед них найбільша частка тих

(11,9%), хто віддає перевагу постійній зміні сексуальних партнерів.

Природно, що серед бісексуальних людей значно більше одружених, ніж серед гомосексуальних; цікаво, що серед бісексуальних чоловіків таких (23,1%) майже втричі більше, ніж серед жінок (8,3%) (рис. 59). Втім, більше ніж 10% чоловіків, які вважають себе гомосексуалами, мали досвід (різностатевого) шлюбу чи наразі перебувають у ньому. Жінки, які брали участь в опитуванні, одружувалися рідше за чоловіків тієї ж сексуальної орієнтації.

Про наявність у них дітей повідомили 32,9% бісексуальних чоловіків, 15,4% бісексуальних жінок, 9,7% лесбійок і 6,8% геїв.

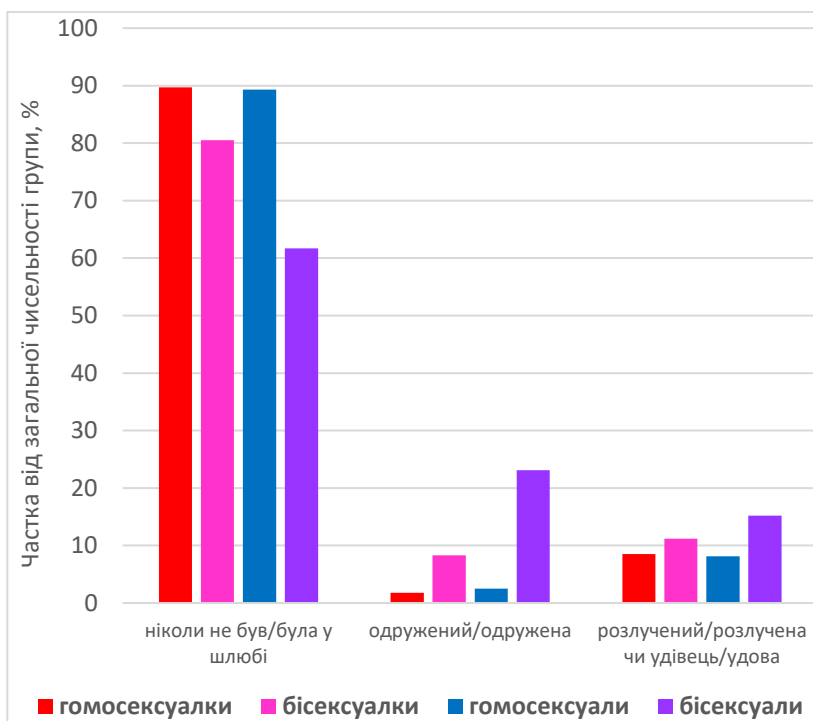

Рисунок 59. Офіційний сімейний стан респонденток / респондентів різної сексуальної орієнтації.

Серед гомосексуалок переважають (45,4%) ті жінки, які живуть разом з партнеркою (рис. 60); трохи менше серед них тих, хто мешкає людьми, які не є їхніми сексуальними партнерами (наприклад, з батьками, або сусідами по кімнаті). Більше половини бісексуалок також мешкають з людьми, які не є їхніми сексуальними партнерами; лише 17,8% представниць цієї групи живе разом з партнеркою, і 12,4% – з партнером. Гомосексуальних жінок, які живуть з партнером чоловічої статі, під час опитування не виявилось.

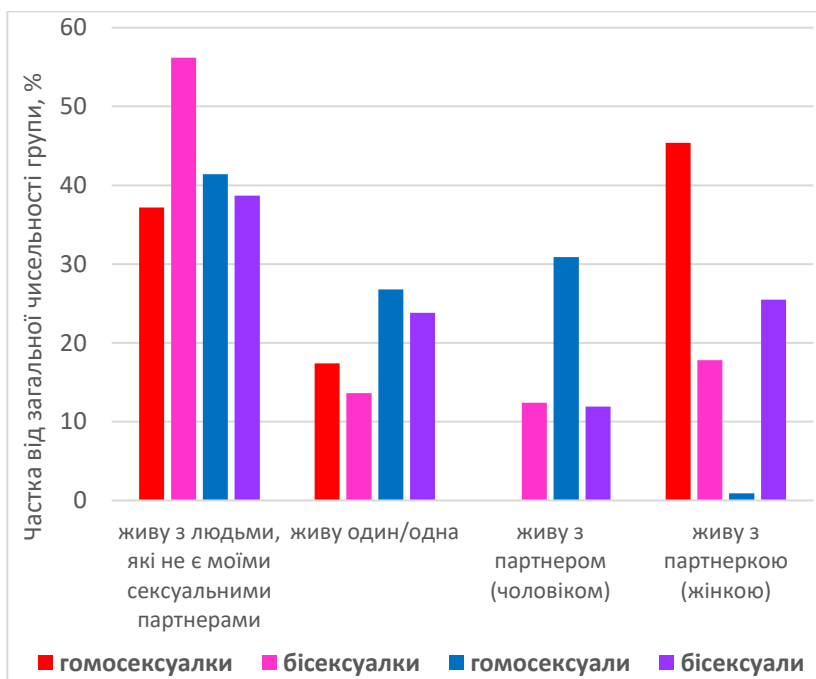

Рисунок 60. З ким респондентки/респонденти спільно ведуть господарство.

Серед опитуваних чоловіків було помітно більше однаків, ніж серед жінок, – біля чверті. Більше 30% гомосексуалів жили в одностатевому партнерстві, серед бісексуалів таких налічувалося

лише 11,9%. З партнерками спільно жили і вели господарство 25,5% бісексуалів і навіть декілька гомосексуальних чоловіків.

Як виявилось, гомосексуальні чоловіки та жінки більш схильні підтримувати довготривалі стосунки з одностатевим партнером/партнеркою (рис. 61), ніж бісексуали/бісексуалки; особливо це помітно для жінок.

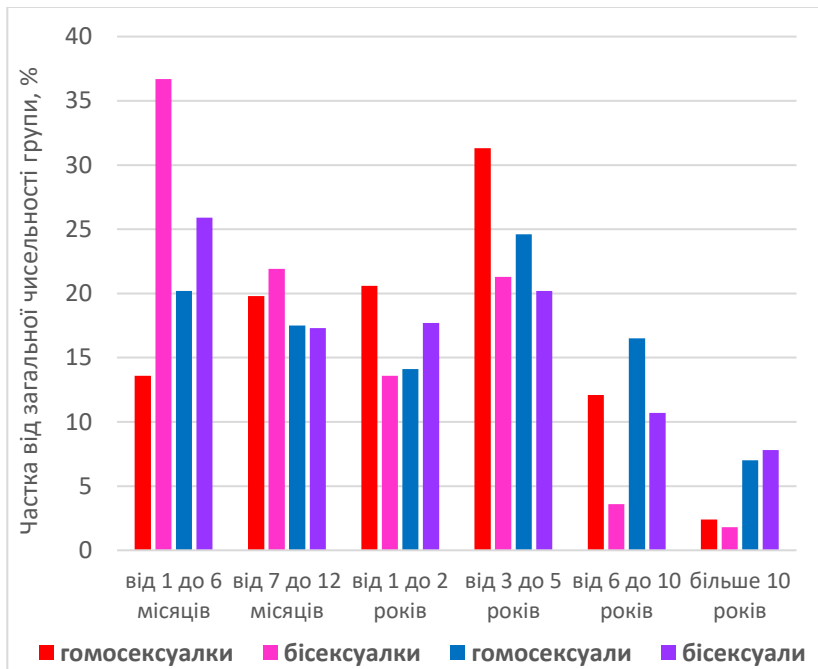

Рисунок 61. Максимальна тривалість стосунків з одностатевим партнером/ партнеркою для гомо- та бісексуальних людей.

6.4.6. Гомосексуальна проституція.

Згідно з результатами дослідження, здійсненого у 2011 році Центром соціальних експертиз Інституту соціології НАН України на замовлення МБФ “Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні”, зафіксовані такі показники поширеності комерційного сексу серед ЧСЧ: серед 5950 опитаних чоловіків лише 5% отримували

плату за секс, а 3% повідомили, що протягом місяця, який передував опитуванню, вони в той чи інший спосіб платили за секс іншому чоловікові.¹⁴⁷

Середній вік клієнтів працівників комерційного сексу становив 34 роки. 21% цієї групи опитаних перебували в офіційному шлюбі (проти 5% одружених серед решти респондентів), 62% належали до заможних людей. Дещо менше від половини (48%) клієнтів чоловіків-повій характеризували свою сексуальну орієнтацію терміном "бісексуал", а 8% – терміном "гетеросексуал".¹⁴⁸

Біоведінкове дослідження 2013 року менш детально розглядало ситуацію з комерційним сексом серед ЧСЧ, але загальна кількість чоловіків, які надавали послуги сексуального характеру, і тих, хто користався ними, суттєво не змінилася: "Протягом останніх 30 днів лише 5% опитаних мали анальний секс з одним (в середньому) партнером, якому респонденти платили за секс. 16% опитаних повідомили, що мають досвід (принаймні однократний за життя) продажу сексу іншому чоловікові, серед цих респондентів третина (36%, а серед усієї вибірки – 5%) отримувала плату за секс протягом останніх 30 днів. Для половини ЧСЧ, які отримували протягом останніх 6-ти місяців винагороду за секс, це був одиничний або принаймні нерегулярний досвід".¹⁴⁹

Ось як розповів про будні працівників комерційного сексу анонімний оперативний співробітник міліції: "Ця публіка

¹⁴⁷ МБФ "Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні", *Моніторинг поведінки та поширеності ВІЛ-інфекції серед чоловіків, які практикують секс із чоловіками, як компонент епіднагляду за ВІЛ другого покоління (аналітичний звіт за результатами біоповедінкового дослідження 2011 року)*, 2012, с. 40, aidsalliance.org.ua.

¹⁴⁸ Там само, с. 41.

¹⁴⁹ МБФ "Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні", *Моніторинг поведінки та поширеності ВІЛ-інфекції серед чоловіків, які практикують секс із чоловіками, як компонент епіднагляду за ВІЛ другого покоління: аналітичний звіт за результатами біоповедінкового дослідження 2013 року*, 2014, с. 38, aidsalliance.org.ua.

традиційно знаходиться у глибокому підпіллі і свою діяльність вони не афішують. Втім, саме вони найчастіше потрапляють у сумні історії, згадайте, ще недавно у Києві було скоєно не одне вбивство геїв своїми партнерами або ж тими, кого вони випадково зняли. У принципі, геї-проститутки працюють на свій страх і ризик. Дуже часто вони стають жертвами пограбувань і побиття, при тому, що в міліцію з заявами звертаються тільки у найсерйозніших випадках, найчастіше воліють мовчати. Але цей шлях вони обирають самі".¹⁵⁰ Зосереджена геївська проституція у її класичному вигляді, здебільшого, у Києві та Одесі, в інших містах вона носить спорадичний характер.

Жіночої проституції, розрахованої на жінок, в Україні взагалі не помітно.

6.5. Трансгендерні та інтерсекс люди.

Відразу треба зауважити, що переважна більшість проблем, з якими стикаються у своєму повсякденному житті українські трансгендерні та інтерсекс люди, принципово не відрізняється від проблем гомо- та бісексуальних людей: це стигматизоване та маргіналізоване становище у суспільстві, дискримінація у різних сферах життя (в тому числі, узаконена), злочини ненависті та інші порушення прав людини за трансфобними мотивами тощо. Разом з тим, деякі загальні проблеми ЛГБТ спільноти у випадку трансгендерних та інтерсекс осіб мають свою специфіку, а деякі проблеми характерні винятково для трансгендерів або інтерсексів.

У цьому розділі ми розглядаємо ті особливості життя українських трансгендерів, які відрізняють їх від решти ЛГБТ спільноти, а також дуже коротко згадуємо про проблеми інтерсекс людей в Україні. Дуже невеликий обсяг інформації щодо цього пов'язаний з нечисленністю цих меншин і з ще більшою закритістю їх від суспільства, ніж у випадку ЛГБ.

¹⁵⁰ РІА Новости Украина, *Гей-проституция в Украине: подполье и VIP-клиенты*, 18.08.2015, rian.com.ua.

Загально визнаних оцінок кількості трансгендерів у суспільстві немає; як орієнтовні дані в Уніфікованому клінічному протоколі медичної допомоги (УКПМД) "Гендерна дисфорія" згадуються дані опитування Комісії з прав людини та рівності у Великій Британії від 2012 року, за якими "1% від населення самоідентифікує себе в деякій мірі в різних гендерних варіантах".¹⁵¹ Разом з тим, транссексуалів – тобто, осіб, які прагнуть "змінити свої первинні та/або вторинні статеві ознаки за допомогою фемінізуючих або маскулінізуючих медичних втручань (гормонів та/або операцій)",¹⁵² – налічується значно (в рази та на порядки) менше. Ми не станемо наводити конкретні оцінки, тому що вони самі різняться між собою інколи на порядки, але всі дослідники сходяться на тому, що переважну більшість трансгендерів складають кросдресери та особи з небінарною статевою ідентифікацією, які не потребують будь-якої корекції своєї статевої належності (гендерквіри), – таким чином, їх не торкаються проблеми, пов'язані з такою корекцією. Що стосується інтерсекс осіб, то оцінки їхньої кількості у населенні не менш суперечливі, ніж для трансгендерів, а на практиці вони у суспільстві практично непомітні. Нам відомо про існування інтерсекс осіб в Україні, але, незважаючи на наш багаторічний досвід роботи з української ЛГБТ спільнотою, ми жодного разу не стикалися з ними безпосередньо.

Будь-яка докладна статистика по українській транс-спільноті взагалі відсутня, але дослідження громадської організації "Інсайт" від 2010 року виявило, що з проблемами дискримінації з приводу своєї гендерної ідентичності зіткнулися всі, без винятку, опитані українські трансгендери.¹⁵³ Дуже часто приводом для дискримінації трансгендерів є невідповідність

¹⁵¹ Міністерство охорони здоров'я України, *Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги (УКПМД) «Гендерна дисфорія»*, с. 8, mtd.dec.gov.ua.

¹⁵² Там само, с. 10.

¹⁵³ Иванченко С. и др., *Ситуация трансгендеров в Украине. Отчет по исследованию*, ОО "Инсайт", Киев, 2010.

їхнього зовнішнього вигляду статі, вказаній у їхніх документах (точніше, загальноприйнятим уявленням про те, як має виглядати жінка або чоловік). Це може трапитися у будь-якій ситуації, коли від трансґендерної особи вимагається пред'явити документи – наприклад, при пошуку роботи або при проходженні паспортного контролю на кордоні. Були відзначені випадки затримань прикордонниками трансґендерних осіб, зовнішність яких "не відповідає" статі та фото у паспорті. Дискримінація за ознакою ґендерної ідентичності в Україні явним чином заборонена тільки у сфері зайнятості (після ухвалення у листопаді 2015 року поправки до статті 21 Кодексу законів про працю), проте моніторинг ситуації показує, що така дискримінація у нашій країні є радше правилом, ніж винятком.

Особливо вразливими до дискримінації є транссексуали у період ґендерного переходу – тобто, процесу адаптації до життя у бажаній статі та проходження відповідних медичних і адміністративних процедур, які офіційно іменуються "змінюю (корекцією) статевої належності". Навіть за наявності коштів на медичні процедури, транссексуальна особа починає свій перехід ще до офіційного визнання своєї бажаної статі, і тому вимушена роками жити за документами, в яких вказана її попередня стать і відповідне ім'я. Весь цей час ці люди примушені потрапляти у складні ситуації у будь-якому випадку, який передбачає подання особистих документів. На додаток, українське законодавство не передбачає вимоги до всіх державних і недержавних закладів, які видають певні персональні документи, перевидавати ці документи у відповідності до зміни статі трансґендерної особи у свідоцтві про народження та паспорті, що може призвести до небажаного розкриття її ґендерної історії. За досвідом своєї роботи ми знаємо, що великі проблеми можуть виникнути, наприклад, при намаганні такої особи отримати дублікат диплому або новий диплом про закінчення вищого навчального закладу з позначенням нової статі – кожен ВНЗ вирішує це питання окремо, на розсуд свого керівництва.

Вкрай актуальною проблемою для більшості українських транссексуалів є дуже велика вартість потрібних медичних процедур та ліків, які кожен пацієнт фактично мусить оплачувати власним коштом, та відсутність механізмів державної чи страхової компенсації цих витрат. Як зауважується у нещодавньому дослідженні ГО "Інсайт", "[...] існує замкнене коло: щоб отримати гідну роботу, необхідно мати відповідні документи; щоб отримати документи, відмітка про стать/гендер у яких буде змінена на відповідну до зовнішності/ідентичності, треба пройти операції; щоб пройти операції, треба заплатити за них гроші, які можливо заробити, тільки якщо ти маєш гідну роботу".¹⁵⁴ Ця проблема значно ускладнюється відсутністю потрібних кваліфікованих спеціалістів-медиків на місцях, особливо поза межами Києва. Наприклад, у вищезгаданому дослідженні відзначається: "Тільки 2 учасниць(-ків) з 25, що проходять ЗГТ [замісну гормональну терапію], мали кілька успішних консультацій з ендокринологом. В обох випадках ендокринологи були родичами їхніх близьких друзів".¹⁵⁵ На додачу до того, що медичні спеціалісти на місцях, як правило, просто не мають професійної підготовки, потрібної для вирішення специфічних для трансгендерів проблем (це стосується як лікарів загальної практики, так і фахівців, що здійснюють спеціалізовану та високоспеціалізовану медичну допомогу – ендокринологів, психіатрів, хірургів), часто трансгендерні пацієнти натикаються на відверто дискримінаційне, образливе, а інколи просто вороже ставлення з боку тих, хто повинен, у принципі, їм допомагати.

Важко переоцінити важливість нещодавніх змін до порядку корекції статі – вони зняли переважну більшість попередніх, невинуватих жорстких, вимог до трансгендерних осіб, які

¹⁵⁴ ГО "Інсайт", *Документування випадків дискримінації трансгендерних людей у сфері охорони здоров'я в Україні: процедура «зміни/корекції статевої належності» та доступ до медичної допомоги*, 2015, с. 50, insight-ukraine.org.

¹⁵⁵ Там само, с. 43.

бажають змінити свою офіційно визнану стать (докладніше див. розділ 4.5 "Законодавство з питань корекції статі"). За наявності фінансових можливостей у трансгендерного пацієнта та оперативного юридичного і медичного супроводу, з моменту першого звернення до лікаря до моменту отримання документів процес триває не більше 4 місяців. Процес вдосконалення нового порядку, втім, триває, і є надія, що з нього будуть прибрані або вточнені ще деякі положення, які викликають заперечення з боку транс-активістів – зокрема, щодо обсягу медичних процедур, потрібних для визнання зміни статі (пацієнт зможе взагалі від них відмовитися), обстеження у психіатричному стаціонарі (воно стане потрібним тільки у випадку наявності симптомів тяжких психічних розладів і триватиме не більше 2 тижнів) тощо. Проте, наразі процес реформ у цій сфері уповільнився: зокрема, Міністерство охорони здоров'я так досі й не прибрало транссексуалізм з переліку захворювань, за наявності яких особі заборонено всиновлення дітей – незважаючи на те, що цей крок передбачений Планом дій у сфері прав людини, а відповідний проект наказу вже навіть був розроблений (але отримав негативні відгуки від трансфобної аудиторії при громадському обговоренні).

Інтерсекс особи в Україні, як і будь-де, потерпають від тих самих проблем, які характерні для трансгендерів з небінарною гендерною ідентичністю і впливають з неготовності держави та суспільства до відмови від поділення людей на жорсткі бінарні гендерні категорії. Як вже було відзначено вище, життя та проблеми інтерсекс осіб в Україні взагалі абсолютно непомітні для широкого загалу. Незважаючи на те, що План дій у сфері прав людини передбачає низку кроків щодо "забезпечення доступу до одержання медичної допомоги особам, яким встановлено діагноз інтерсексуальність" (ідентичні між собою п. 60.8 і 62.1), за два роки у цьому напрямку не було зроблено абсолютно нічого; ба більше, з інформації, наданої Міністерством охорони здоров'я щодо виконання Плану дій, впливає, що його працівники, здається, взагалі не розуміють різниці між інтерсексуальністю і

транссексуальністю, видаючи створення робочої групи та розробку документів за темою "Транссексуалізм" за виконання пунктів, що стосуються інтерсексуальності.¹⁵⁶

Актуальними кроками у напрямку вирішення проблем інтерсекс людей, які рекомендуються ЛГБТ, правозахисними, медичними і психологічними організаціями та вже апробовані у деяких країнах світу, є відмова від примусового визначення статі та здійснення незворотного медичного втручання для інтерсекс немовлят, а також можливість позначати в офіційних документах "іншу" стать, відмінну від чоловічої або жіночої. Обидва ці питання в Україні поки що не вирішені. В Україні є усталеною практикою нав'язування ґендерної ідентичності інтерсекс дітям якомога раніше, включаючи хірургічні процедури. Рішення приймаються батьками дитини відповідно до рекомендацій лікарів, а вони завжди рекомендують не зволікати з хірургічним втручанням. У своїй відповіді від 02.08.2012 р. на інформаційний запит Центру "Наш світ", головний сексопатолог МОЗ повідомив, що рішення про перевагу певної статі у немовляти приймають лікарі пологових відділень з урахуванням розвитку статевих ознак та результатів генетичної експертизи. Представник МОЗ також стверджував, що, вирішуючи питання про необхідність хірургічної корекції, враховується психосексуальна орієнтація дитини, хоча незрозуміло, яким чином можна визначити таку орієнтацію у немовляти.

В опитуванні української ЛГБТ спільноти, яке було проведене Центром "Наш світ" у 2017 році, взяли участь 116 трансґендерних жінок, 85 трансґендерних чоловіків і 141 особа з небінарною ґендерною ідентичністю (ґендерквіри). Їхні відповіді на більшість питань не виявили принципових відмінностей від цисґендерної аудиторії, особливо зважаючи на менше охоплення транс-спільноти (назагал, 342 особи) порівняно з цисґендерними ЛГБ (назагал, 2234 особи) і, відповідно, більшу статистичну похибку у

¹⁵⁶ Міністерство юстиції України, *Звіт щодо стану виконання Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини за 2017 рік*, п. 60 захід 8, п. 62 захід 1, minjust.gov.ua.

першому випадку. Разом з тим, виявилося, що досить часто транс-жінки відповідали радше подібно до цис-чоловіків, а транс-чоловіки – подібно до цис-жінок; наприклад, це помітно у відповідях на питання щодо ступеню своєї відкритості перед оточенням (див. рис. 35) і на питання щодо бажаної моделі стосунків з партнерами (див. рис. 62).

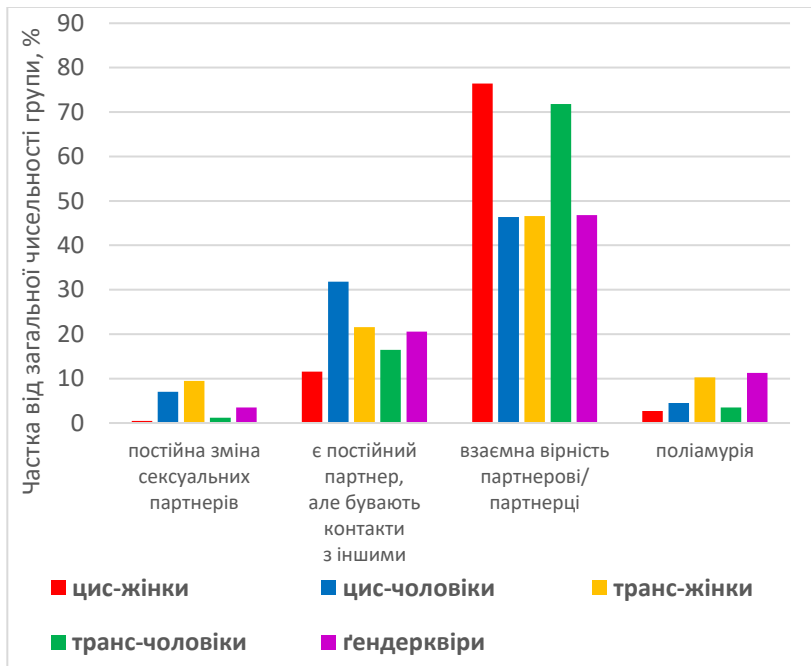

Рисунок 62. Найкраща, з точки зору всіх респондентів, модель стосунків.

6.6. Регіональні відмінності, ситуація на окупованих територіях.

Регіональне охоплення

У дослідженні 2017 року брали участь ЛГБТ з усіх регіонів України, в тому числі з окупованих територій – Криму та ОРДЛО

(окуповані райони Донецької та Луганської областей). Регіональне представництво респондентів – число опитаних та відсоток від загальної кількості учасників дослідження – показане на мапі (див. рис. 63).

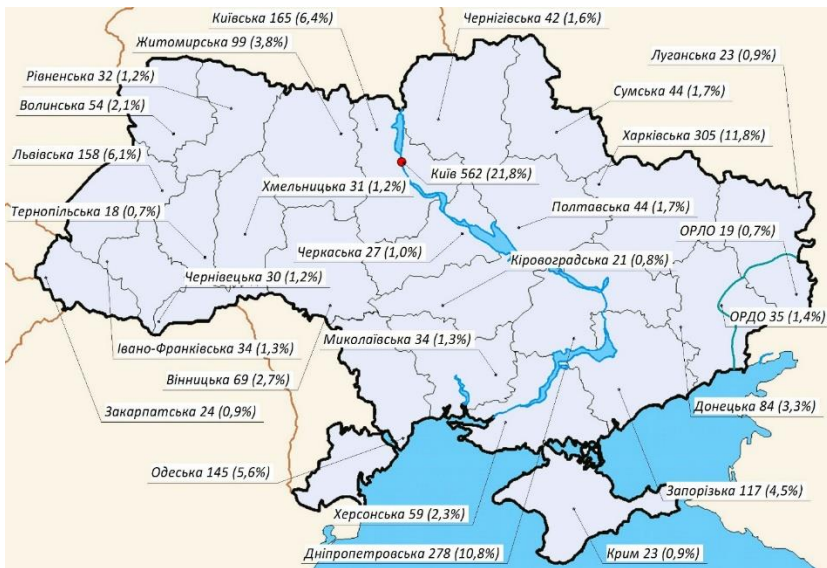

Рисунок 63. Кількість учасників дослідження по регіонах.

Під час аналізу результатів опитування ми умовно поділили територію України на такі регіони:

- Західний регіон: Волинська, Рівненська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Хмельницька, Закарпатська та Чернівецька області;
- Центральний регіон: Житомирська, Вінницька, Кіровоградська, Черкаська, Полтавська, Сумська, Чернігівська та Київська області;
- місто Київ;
- Південний регіон: Дніпропетровська, Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька області, Крим і Севастополь;
- Східний регіон: Харківська, Донецька і Луганська області.

У деяких випадках відповіді респонденток та респондентів з окупованих територій підраховувались та аналізувались окремо.

Серед 2576 опитаних, 281 ЛГБТ (10,9%) змінили місце проживання протягом останніх трьох років у зв'язку з окупацією Криму та Донбасу військами Російської Федерації. Найбільше таких людей (15,3%) зараз мешкає на сході – у Харківський області та контрольованих Україною районах Донецької та Луганської областей; у Києві їх трохи менше (12,1%); найменше – на заході країни (6,3%).

Відмінності стилю життя ЛГБТ у залежності від місця проживання

Є певні закономірності щодо того, як учасниці та учасники дослідження відповідали на деякі питання у залежності від місця їх проживання (мається на увазі як регіон, так і розміри міста, в якому проживали респонденти). Наприклад, ось як відповідали респонденти на питання, наскільки релігійними вони себе вважають (див. рис. 64).

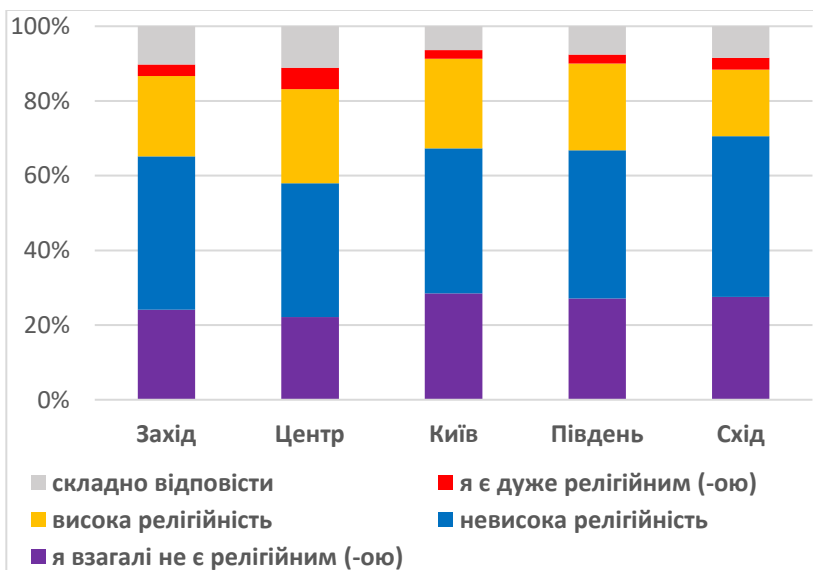

Рисунок 64. Релігійність учасниць та учасників дослідження.

Найбільше ЛГБТ людей, які вважають себе зовсім не релігійними, мешкало у столиці країни (28,5%), трохи менше їх було на сході країни та півдні. Більш усього релігійних ЛГБТ (незалежно від конкретних вірувань) мешкало у центральних областях (5,7%).

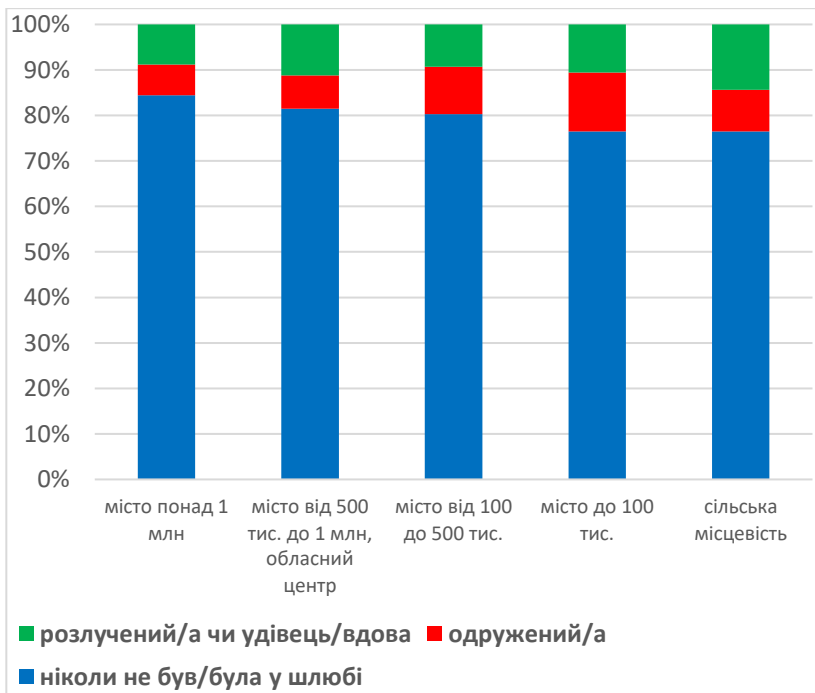

Рисунок 65. Сімейний стан учасниць і учасників дослідження – розмір населеного пункту проживання.

Якщо проаналізувати відповіді респондентів про їхній сімейний стан в залежності від розмірів міста, в якому вони мешкають останні роки (рис. 65), то можна побачити, що чим менший розмір міста, тим більше учасниць та учасників опитування, які там мешкають, вимушено чи з власної волі перебували або перебувають у шлюбі. Лідирують у цьому плані міста з населенням до 100 тис. та сільська місцевість. Причому

серед селян більше розлучених та удівців / вдів, а серед мешканців невеликих містечок найбільший відсоток тих, хто досі одружений. Втім, відмінності у цих показниках не надто суттєві.

Що стосується наявності дітей у опитаних, то найбільший відсоток респондентів з дітьми мешкає у західному регіоні (15,7%); майже не поступається йому південь (15,5%); менше всього опитаних, у яких є діти, у Києві (10,9%).

Важливою характеристикою життя ЛГБТ людей є кількість знайомих всередині спільноти. Як і можна було очікувати, найбільші показники демонструють мешканці Києва: чверть киян – учасників дослідження – знає більше 50 ЛГБТ людей. На заході країни таких помітно менше і, навпаки, багато тих, хто знає не більше 10 осіб з числа ЛГБТ. Але в цілому, різниця між регіонами не є суттєвою (див. рис. 66).

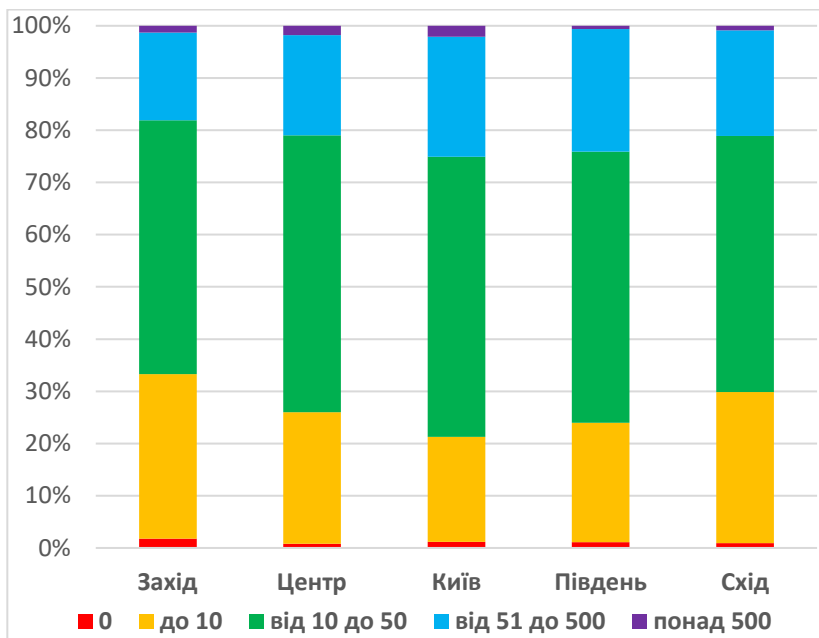

Рисунок 66. Коло знайомих всередині спільноти – регіон проживання.

Дещо по-іншому виглядають відповіді респондентів щодо кола особистого спілкування зі знайомими з числа ЛГБТ (див. рис. 67). Знов очікувано, найширше коло спілкування у киян: серед них найменша частка тих, хто за останній місяць не спілкувався з жодною представницею або представником спільноти, і найбільша частка (майже 20%) тих, чиє коло спілкування складало кілька десятків ЛГБТ людей. Цікаво, що південний регіон у цьому аспекті мало поступається столиці. Серед учасниць та учасників опитування із західного регіону, 46,2% протягом місяця спілкувалися не більше, ніж з двох особами з числа ЛГБТ спільноти – менші показники спостерігалися лише для окупованих територій. На діаграмі наочно видно, наскільки обмеженим є зараз коло спілкування ЛГБТ у Криму та ОРДЛО: майже 80% учасниць та учасників опитування бачились протягом місяця лише з п'ятьма або менше ЛГБТ.

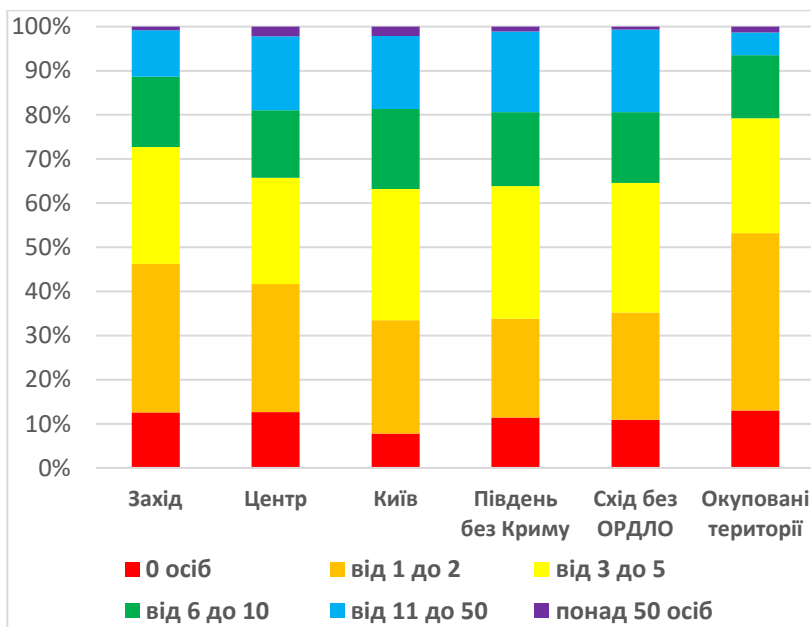

Рисунок 67. Коло спілкування всередині спільноти – регіон проживання.

Учасниці та учасники опитування з різних регіонів по-різному ставляться до того, коли і як повідомляти стороннім людям про свою сексуальну орієнтацію та/або гендерну ідентичність (див. рис. 68). Передбачувано, найбільш відкритою є ЛГБТ спільнота столиці, а найбільш закритою – на окупованих територіях.

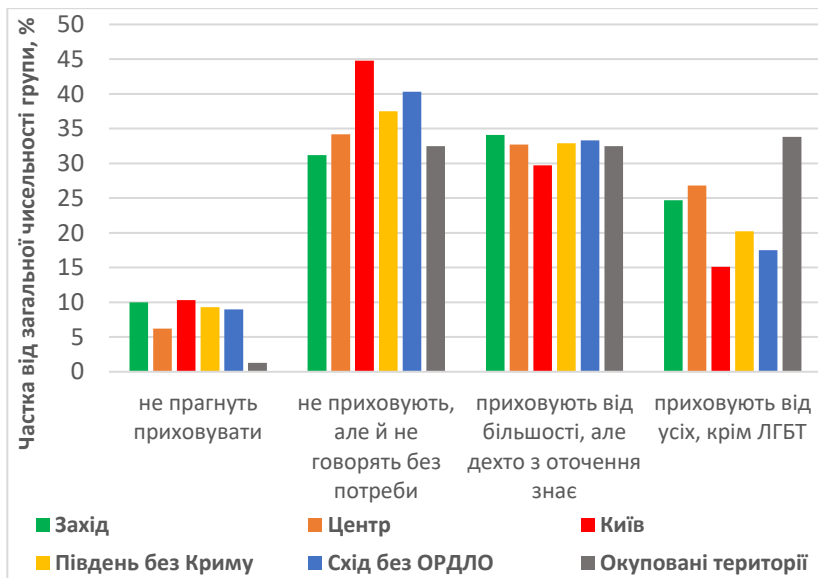

Рисунок 68. Відкритість учасників опитування щодо власної сексуальної орієнтації та/або гендерної ідентичності – регіон проживання.

Очікувано, відкритість ЛГБТ людей істотно залежить від розміру міста (рис. 69). Найбільша частка (приблизно третина) тих, хто приховує свою орієнтацію та гендерну ідентичність від усіх, крім інших ЛГБТ, мешкає у містах до 100 тис. жителів та у сільській місцевості.

Проблеми з оточенням, випадки дискримінації та насильства – регіональні відмінності

Серед іншого, частина питань нашого дослідження стосувалися порушення прав ЛГБТ. Виявилися деякі особливості,

пов'язані як з регіоном, так і з місцем проживання респонденток і респондентів.

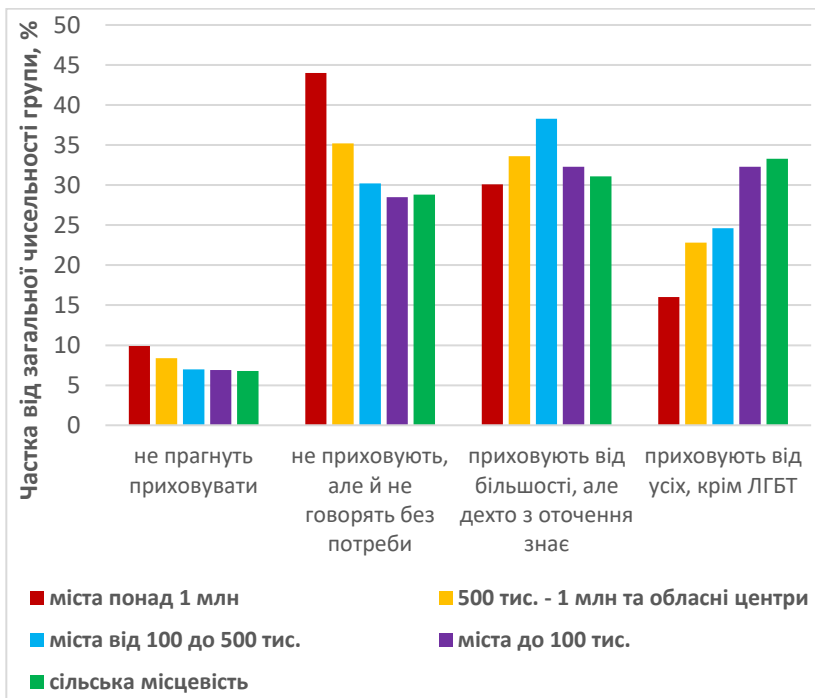

Рисунок 69. Відкритість учасників опитування щодо власної сексуальної орієнтації та/або гендерної ідентичності – розмір населеного пункту проживання.

Як можна побачити на діаграмі (див. рис. 69), поширеність фізичного насильства щодо ЛГБТ є практично однаковою для всіх регіонів України. Винятком є лише окуповані території, де відсоток респондентів, які зазначили, що були жертвами насильства (18,2%), приблизно у півтора рази перевищує показники для інших регіонів України. Ці території є також лідерами і серед інших злочинів та інцидентів ненависті. В іншому різниця між регіонами не є занадто помітною.

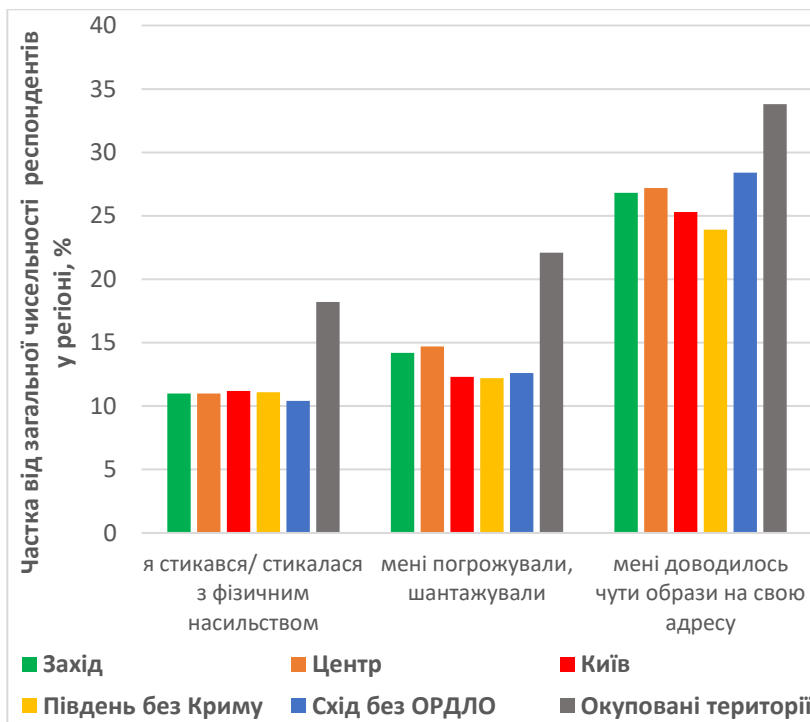

Рисунок 70. Злочини та інциденти на ґрунті гомофобії та трансфобії – регіони України.

Помітні певні особливості у поширеності злочинів та інцидентів ненависті у залежності від розміру населеного пункту проживання респондентів (рис. 71). Як бачимо, більша ймовірність зіткнутися з насильством спостерігалася у сільській місцевості та у містах з населенням більше 1 млн; крім того, ЛГБТ з числа селян частіше чули погрози у свій бік та ставали жертвами шантажу. У сільській місцевості також найгірша ситуація щодо образ на адресу ЛГБТ. Порівняно кращою є ситуація у невеликих містах.

Як виявилось, дискримінація ЛГБТ практично однаковою мірою поширена по всіх регіонах України, крім окупованих територій, де вона зустрічається приблизно вдвічі частіше (див. рис. 72).

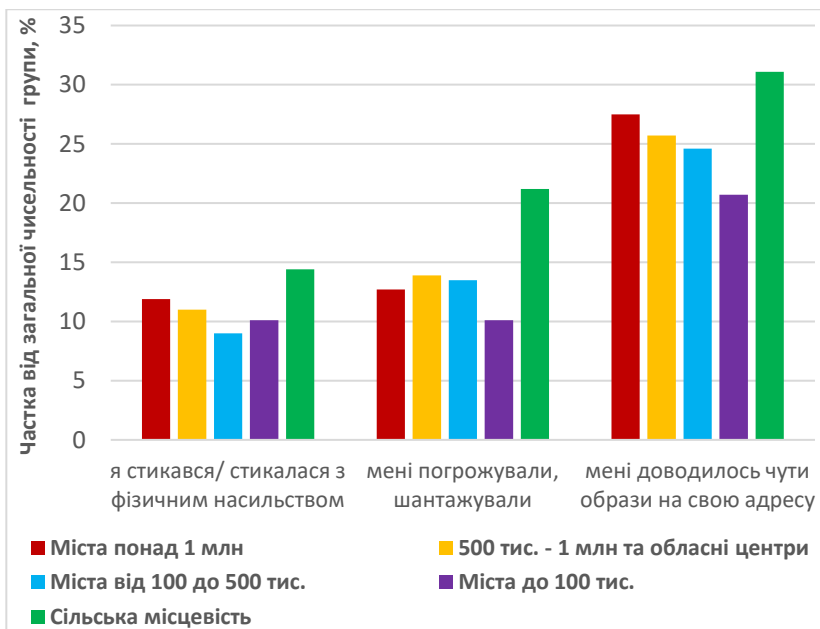

Рисунок 71. Злочини та інциденти на ґрунті гомофобії та трансфобії – розмір населеного пункту проживання.

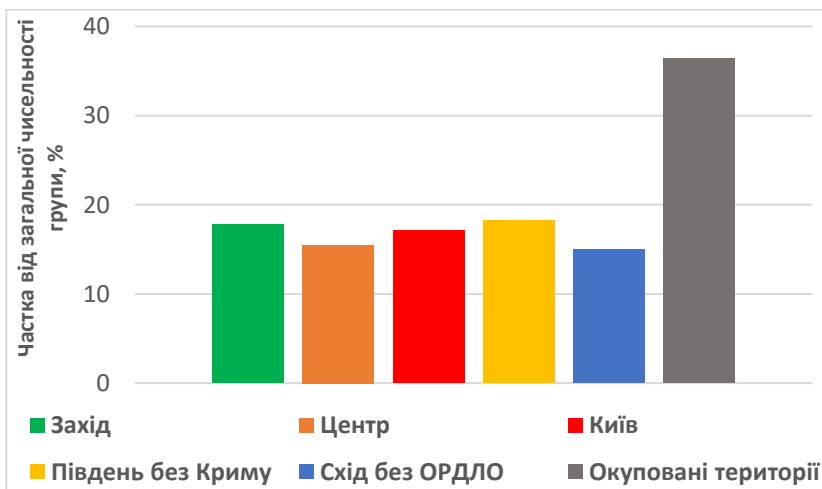

Рисунок 72. Випадки дискримінації – регіони України.

Регіональні відмінності в оцінці ситуації та потреб ЛГБТ спільноти

На останній у цьому розділі діаграмі показано, як оцінювали зміни в країні після Революції Гідності ЛГБТ спільноти різних регіонів України (див. рис. 73).

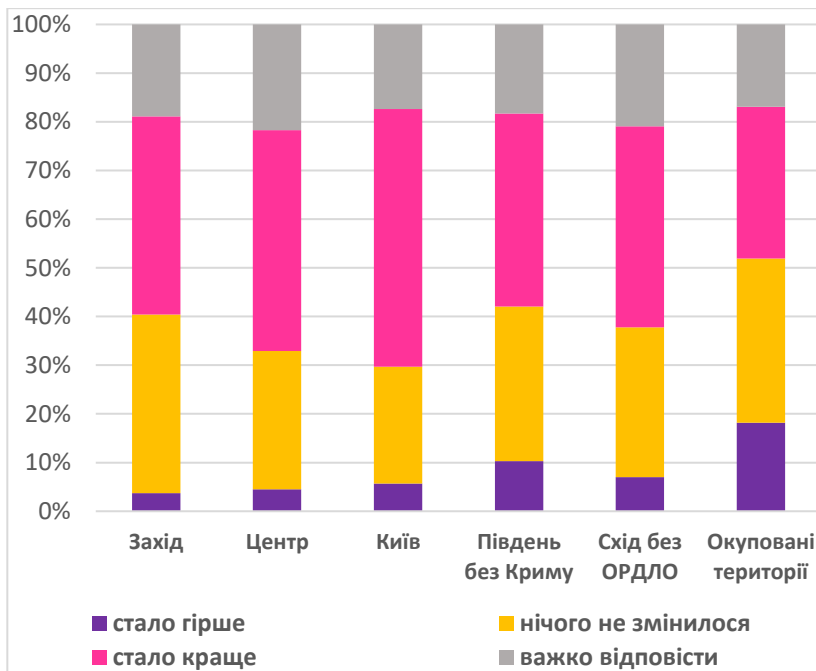

Рисунок 73. Як змінилось становище ЛГБТ в суспільстві за останні 5 років – регіони України.

Найбільш оптимістично були налаштовані мешканці Києва – вважали, що ситуація змінилась на краще, 52,9% респонденток та респондентів з цього регіону. Лише трохи у цьому сенсі поступалися столиці центральні області. Оптимісти також склали відносну більшість серед ЛГБТ, які мешкають на півдні, заході та сході України, хоча їхня кількість лише незначно перевищила частку тих, хто вважав, що нічого не змінилося. Лише на окупованих територіях більшість опитуваних вважали, що за

останні роки ситуація погіршилась або не зазнала принципових змін.

На потребі дружнього до ЛГБТ законодавства наголошували в усіх регіонах (від 38,6% у центрі до 50,0% у Києві). Так само, практично однаково в усіх регіонах відзначали необхідність толерантної до ЛГБТ суспільної думки (від 45,8% у центрі до 54,1% у Києві); певний виняток склали окуповані території, де про це згадали лише третина опитуваних (33,8%). Найбільш актуальними проблемами для ЛГБТ мешканців Криму та ОРДЛО виявилася наявність місця, куди можна прийти для спілкування або за консультацією (13%) та збільшення достовірної інформації з ЛГБТ тематики у ЗМІ (13%) – це майже у півтора рази більше, ніж в інших регіонах.

7. ЛГБТ спільнота України.

Як вже було зазначено вище, взагалі про появу в Україні ЛГБТ спільноти можна говорити лише після проголошення державної незалежності нашої країни, коли було припинене переслідування за одностатеві сексуальні стосунки з боку держави та почався процес модернізації українського суспільства. Будь-яка спільнота ґрунтується на усвідомленні її членами своєї окремої групової ідентичності, а також спільних інтересів і цілей даної соціальної групи. Хоча ЛГБТ люди існували завжди і скрізь, не можна говорити про існування ЛГБТ спільноти у суспільствах, де люди не характеризують себе за ознаками СОГІ та не відчують своєї належності до окремої соціальної групи. У цій книзі ми не вдаємося до тонкощів самоідентифікації та свідомо не розширюємо абревіатуру ЛГБТ (за винятком випадків, коли йдеться про окремі специфічні інтереси інтерсекс людей), а використовуємо її для умовного позначення всіх осіб, які відчують свою відмінність від гетеронормативної більшості та належність до певної соціальної групи, яку ми іменуємо ЛГБТ спільнотою. Вона не дорівнюється всій сукупності гомо- / бісексуальних, трансґендерних та інтерсекс людей у суспільстві, тому що сексуальна орієнтація та ґендерна ідентичність є об'єктивними характеристиками будь-якої особи, але не всі особи, які мають певні об'єктивні характеристики, взагалі усвідомлюють їх наявність у себе, а тим паче вважають їх суттєво важливими. Українська ЛГБТ спільнота виникла та почала свій розвиток у нас на очах і за нашого сприяння, і ми бачимо, що цей процес ще далеко не завершений.

7.1. ЛГБТ організації, групи, ініціативи.

Хоча на момент написання цієї книги в Україні налічувалося вже близько чотирьох десятків легалізованих (шляхом реєстрації або повідомлення) ЛГБТ організацій, з різних причин переважна більшість із них існували лише на папері: за деякими з них з самого початку фактично стояли лише їхні лідерка або лідер;

деякі припинили свою роботу через відсутність фінансування або втрату членів; ЛГБТ активісти на окупованих Росією територіях (Крим і південна частина Донбасу) припинили свою діяльність або переїхали на вільну територію України та включилися в інші проекти. У короткому нарисі ЛГБТ історії України ми перелічили організації, що досі існують і ведуть активну роботу, але відразу треба зауважити, що постійно з'являються також і нові проекти. У цьому розділі ми докладніше описуємо діяльність провідних вітчизняних ЛГБТ організацій (в алфавітному порядку) та згадуємо про ініціативи, які нам здаються характерними та перспективними з точки зору розвитку ЛГБТ руху в Україні.

Всеукраїнська благодійна організація "Точка опори" була створена у Києві 9 червня 2009 року як ЧСЧ-сервісна організація. Своїм головним пріоритетом у той час вона визначала питання здоров'я гомосексуальних і бісексуальних чоловіків, боротьбу з епідемією ВІЛ серед чоловіків. У січні 2016 року "Точка опори" опублікувала стратегію організації до 2020 року. Згідно цього документу, організація визначила такі пріоритетні напрямки руху: адвокація прав ЛГБТ спільноти; боротьба з неприйняттям та дискримінацією ЛГБТ в суспільстві; навчання та просвіта ЛГБТ і професійних ком'юніті; доступ до дружніх медичних послуг та боротьба з ВІЛ/СНІД. На початку 2016 року організація об'єднувала 9 регіональних відділень. Одним із співзасновників та виконавчим директором "Точки опори" у 2012-2016 роках був відомий український ЛГБТ активіст Богдан Глоба.

Його мати Олена Глоба, за підтримки та на матеріальній базі "Точки опори", у 2013 році заснувала та очолила Батьківську ініціативу "Терго" – перше в Україні об'єднання батьків ЛГБТ дітей. Головними методами роботи "Терго" є проведення зустрічей і тренінгів для батьків та близьких ЛГБТ, а також тренінгів для спеціалістів, які працюють з ЛГБТ дітьми. Серед інших проектів ВБО "Точка опори" варто згадати "Френдлі доктор" – створення мережі медичних спеціалістів, дружніх до ЛГБТ; Український індекс корпоративної рівності – перше національне дослідження корпоративної політики українського

бізнесу щодо заборони дискримінації і підтримки рівності та розмаїття на робочому місці; а також інформаційне агентство "Національний ЛГБТ-портал України".

Всеукраїнська громадська організація "Гей-Альянс Україна" була створена 12 червня 2009 року. Зараз вона має регіональні представництва у багатьох областях України та деякий час підтримувала функціонування центрів для ЛГБТ спільноти ("квір-хоумів") у Вінниці, Житомирі, Запоріжжі, Києві, Кривому Розі, Одесі та Харкові, що мало велике значення для формування та розвитку спільноти в цих регіонах; однак, у зв'язку з нестачею фінансування, останнім часом більшість з них була вимушена закритися. Основними напрямками роботи "Гей-Альянсу Україна" є сприяння реалізації основних прав і свобод людини, протидія гомофобії, розвиток ЛГБТ спільноти, інформаційна діяльність, підтримка жіночих ініціатив, психологічна допомога. Крім того, веб-сайт організації *upogau.org* зараз є одним з найбільш помітних і насичених джерел інформації з ЛГБТ життя в Україні.

Всеукраїнська громадська організація "Гей-Форум України" була створена 22 вересня 2004 року. Основними напрямками її роботи є адвокація, мобілізація спільноти, PR і робота зі ЗМІ, наукові дослідження, антидискримінаційні ініціативи. Левова частка активності організації припадає на її беззмінного лідера Святослава Шеремета, який наразі є, вочевидь, найвідомішим за межами спільноти українським ЛГБТ активістом, бере участь у багатьох проектах інших організацій та часто презентує всю ЛГБТ спільноту перед широким загалом.

Громадська організація Асоціація ЛГБТ "ЛІГА" була заснована ще 26 грудня 1996 року у місті Миколаєві та згодом відкрила свої філії в Одесі, Херсоні та Києві. Головними напрямками діяльності цієї найбільш помітної на півдні країни ЛГБТ організації є інформування суспільства про сексуальну орієнтацію, лобіювання інтересів спільноти лесбійок, геїв, бісексуалів у державних структурах і в європейських та міжнародних організаціях, проведення соціальних і культурних

заходів, надання психологічних та юридичних консультацій для спільноти, організація роботи Громадського центру для ЧСЧ/ЛГБТ. ЛІГА є унікальним прикладом серед ЛГБТ організацій України у своїй тривалій та успішній діяльності в регіонах, поза межами столиці.

Рисунок 74. Лідерка ГО "Інсайт" Олена Шевченко (справа) тренує учасниць "Жіночої сотні" під час Революції Гідності.

Громадська організація "Інсайт" була заснована 14 травня 2008 року. Вона дуже вирізняється на фоні решти провідних ЛГБТ організацій України: в її складі та діяльності майже відсутній гей-компонент, проте широко представлені лесбійська і трансгендерна спільноти; великий наголос робиться на досягненні ефективної рівності та представленні інтересів недорепрезентованих та особливо вразливих груп всередині ЛГБТ спільноти; у її публічному дискурсі помітна певна ідеологізація з ухилом вліво. Основні напрямки її діяльності: адвокація, інформування та освіта, послуги та заходи для ЛГБТ спільноти, розвиток регіональних ініціатив, підтримка шелтеру у

Києві (тимчасового притулку для ЛГБТ людей, які є вимушеними переселенцями, а також опинилися в складних життєвих ситуаціях), проведення Фестивалів Рівності – щорічних заходів, які поєднують мистецтво і соціальний активізм. Чинна лідерка організації Олена Шевченко є однією з найбільш помітних активісток лесбійсько-феміністичного руху в Україні, активно займається адвокацією прав та інтересів жінок і ЛГБТ на національному та міжнародному рівнях.

Громадська організація ЛГБТ-Центр "Донбас-СоцПроект", яку було засновано у 2007 році, має головними напрямками своєї діяльності проведення соціологічних досліджень з ЛГБТ проблематики; аналітичні розробки, наукові публікації, адвокацію інтересів ЛГБТ; формування мережі дружніх до ЧСЧ медичних фахівців, психологів, юристів; адвокацію ЛГБТ проблематики на місцевому та всеукраїнському рівні. Фактично, організація складається з нечисленної групи дослідників на чолі з Максимом Касянчуком, але саме результати її роботи вперше представили вірогідний соціологічний портрет української ЛГБТ спільноти для зацікавлених фахівців та широкого загалу. Зокрема, у 2016 році "Донбас-СоцПроект", разом із БФ "Інтелектуальна перспектива" і за фінансової підтримки Представництва Фонду Рози Люксембург, провів опитування серед дорослого населення України щодо поширеності гомофобних поглядів.

Громадська Організація Харківське Жіноче Об'єднання "Сфера" була заснована 6 червня 2008 року. Напрямки її діяльності: організація та проведення інформаційно-освітніх заходів (конференцій, семінарів, лекцій, тренінгів), надання жінкам безкоштовних інтернет-консультацій з психологічних і професійних питань, підтримка жінок і жіночих організацій, проведення досліджень, створення та поширення інформаційних матеріалів, що стосуються питань гомосексуальності та ґендера. Хоча її діяльність не надто помітна у сучасному ЛГБТ русі України, на сьогодні вона залишається єдиною суто лесбійсько-феміністичною організацією у його складі (не рахуючи

неформальних груп). У громадському просторі "Сфера" представлена переважно в особі Анни Шаригіної, співзасновниці та незмінної президентки організації. Зараз вона також є програмною директоркою громадської організації "КиївПрайд", яка проводить щорічний однойменний ЛГБТ фестиваль у Києві.

Запорізький обласний благодійний фонд "Гендер Зед" є правозахисною організацією, яка працює в сфері дотримання прав і свобод людини і громадянина, гендерної рівності в суспільстві, профілактики ВІЛ/ІПСШ/гепатитів, сприяння в подоланні всіх форм стигми та дискримінації щодо людей гомосексуальної, бісексуальної орієнтації та трансгендерів, а також поліпшення якості життя представників ЛГБТ спільноти. Він був формально заснований 3 лютого 2011 року, але як неформальна група активістів існував з 2008. Після миколаївської "ЛІГА", "Гендер Зед" є другим прикладом активної та вочевидь успішної ЛГБТ організації, діяльність якої відбувається, насамперед, на місцевому рівні поза межами Києва.

Правозахисний ЛГБТ Центр "Наш світ" був створений у Луганську в 1998 році та зареєстрований майже за рік по тому, хоча у якості ініціативної групи існував ще з середини 1990-х років; зокрема, у 1997-1999 роках ця група видавала і поширювала по Україні журнал "Наш мир". Поточну діяльність Центру складають: моніторинг дотримання прав людини стосовно ЛГБТ, підготовка звітів у цій сфері; правова просвіта ЛГБТ спільноти (видання літератури, проведення тренінгів); адвокація поліпшення українського антидискримінаційного законодавства і практик; первинна правова допомога та консультування жертв дискримінації та дій на ґрунті ненависті. Організація підтримує моніторингову мережу та проводить свої заходи по всій Україні, а її офіс знаходиться у Києві.

Крім вищезгаданих, у різних регіонах України діє багато менш помітних і потужних ЛГБТ груп і організацій. Серед них, на нашу думку, варто згадати такі як Чернівецька обласна громадська організація "Люди Буковини", Громадська організація "Тема" (Ужгород), Херсонська феміністична ЛГБТ

інклюзивна організація "Інша", Громадська організація "Джерела Права" (Одеса), ГО Громадянська ініціатива "Т-ема" (трансгендерна організація, Київ). Безумовно, цей перелік не є вичерпним, а український ЛГБТ рух не є статичним: діяльність деяких організацій чи груп з плином часу стає більш чи менш помітною або вони взагалі можуть зникнути з публічного простору; з'являються нові активісти, які утворюють нові організації. Особливістю поточного моменту є наявність великої кількості індивідуальних активістів, тобто таких представників спільноти, які досить помітні у соціальних мережах, беруть участь в ЛГБТ заходах, але разом з тим не є офіційно членами якоїсь організації. Українська ЛГБТ спільнота, вочевидь, переживає у цей момент нову хвилю активізму, і важко прогнозувати, якою буде доля численних ініціатив, що постійно виникають у нас на очах.

7.2. ЧСЧ-сервісні організації.

Багато українських ЛГБТ організацій брали та беруть участь у проектах з охорони здоров'я, профілактики ВІЛ/СНІД, однак у ЛГБТ активістів немає монополії на роботу серед представників спільноти. В Україні є певна кількість інших НУО, які в своїй поточній діяльності працюють з окремими групами ЛГБТ спільноти – насамперед, це ЧСЧ-сервісні та інші організації, які працюють у сфері охорони здоров'я, профілактики та лікування ВІЛ/СНІДу, інших інфекцій, що передаються статевим шляхом (ІПСШ).

Громадська організація "АЛЬЯНС.ГЛОБАЛ" була офіційно зареєстрована у 2002 році (під попередньої назвою "Гей-альянс") і наразі є провідною організацією, яка представляє інтереси української гей-спільноти та надає послуги у сфері профілактики ВІЛ/СНІДу та інших інфекцій, що передаються статевим шляхом (ІПСШ), серед чоловіків, які практикують секс з чоловіками (ЧСЧ). На сьогодні основна активність "АЛЬЯНС.ГЛОБАЛ" зосереджена на аутріч/соціальній роботі, тестуванні на ВІЛ/ІПСШ, розвитку

ком'юніті-центру для ЧСЧ, а також регіональній адвокації доступу вразливих груп до медико-соціальних послуг.

Благодійна організація "Допоможи життю" заснована 25 березня 2009 року. Вона працює у Києві як служба супроводу (анти-кризовий і консультаційний центр) для чоловіків і хлопців з ВІЛ-позитивним статусом: надає безкоштовні тести, направляє і супроводжує до дружніх лікарів, допомагає в отриманні лікарських препаратів, забезпечує допомогу кваліфікованого психолога, збирає групи самодопомоги тощо.

Благодійний Фонд "Аванте" було засновано у 2001 році у Львові. На сьогодні фонд здійснює програми з профілактики ВІЛ та інфекцій, що передаються статевим шляхом; здійснює догляд та підтримку людей, які живуть з ВІЛ; займається адвокаційною діяльністю, що пов'язана з доступом до діагностики та лікування вірусних гепатитів В і С; проводить роботу з формуванні толерантного ставлення до ризикових щодо інфікування ВІЛ груп населення (зокрема, ЧСЧ) серед правоохоронців і журналістів; проводить тренінги, які допомагають сформувати навички профілактики та попередження інфікування ВІЛ/ІПСШ.

Всеукраїнська Благодійна Організація "Час Життя Плюс" існує з 5 березня 2001 року. Її цільова група – ВІЛ-позитивні люди, в тому числі ЧСЧ. Робота Українського національного тренінгового центру ВБО "Час Життя Плюс" здійснюється у партнерстві з Інститутом епідеміології та інфекційних хвороб НАМН України, Національною медичною Академією післядипломної освіти, багатьма національними, регіональними та міжнародними партнерами.

Миколаївський обласний громадський молодіжний рух "Пенітенціарна ініціатива" був заснований 6 липня 2001 року і з того часу досяг вражаючих успіхів у своїй роботі – соціальній реабілітації та підтримці осіб, засуджених до ув'язнення за скоєння злочинів. Зокрема, він займається профілактикою та лікуванням ВІЛ/СНІДу та інших ІПСШ у місцях позбавлення волі, в тому числі серед тих ув'язнених, хто належать до вкрай дискримінованої та стигматизованої групи ЧСЧ. Основу

персоналу організації складають психологи, соціальні та медичні працівники.

Громадська організація Молодіжний громадський рух "Партнер" був заснований 9 серпня 2006 року і зараз діє в Одесі та області. Напрямки його діяльності включають профілактику інфікування ВІЛ серед ЧСЧ. Свого часу "Партнер" був організатором громадського центру для ЧСЧ і ЛГБТ "Вавилон" (після закінчення проекту в 2013 році не діє).

Харківський міський благодійний Фонд "Благо" працює з 1 листопада 2005 року та, серед іншого, реалізує проекти з профілактики ВІЛ/СНІД і туберкульозу серед ЧСЧ: роздача презервативів і лубрикантів, проведення акцій у спеціалізованих клубах, консультування через веб-сторінку тематичного сайту, надання послуг і проведення навчальних тренінгів та груп-зустрічей на базі Сервісного Центру.

До початку російської окупації півдня Донбасу, багато великих проектів для ЧСЧ реалізував Обласний благодійний фонд "Здоров'я нації" (Макіївка Донецької області). Серед іншого, фонд підтримував роботу центра для ЛГБТ спільноти, де проводилися тренінги, культурні заходи, працювали групи взаємодопомоги для ВІЛ-інфікованих ЧСЧ.

Є також інші організації, у діяльності яких ЧСЧ компонент хоч і не є пріоритетним, але помітним – як мінімум, вони займаються тестуванням на ВІЛ та ІПСШ серед своїх клієнтів з числа ЧСЧ. Серед них варто згадати такі організації як обласні та міські відділення "Всеукраїнської мережі людей, які живуть з ВІЛ/СНІД" у Кропивницькому, Кривому Розі, Сумах, Черкасах; ГО "Дорога життя Дніпро" (м. Дніпро); ГО "Істок" з Маріуполя; БФ "Нехай твоє серце б'ється" з Новоград-Волинського; ОБФ "Майбутнє без СНІДу" з Рівного; ОБФ "Мангуст" з Херсону; тернопільську ГО Центр духовної та психологічної підтримки "Джерела" тощо.

7.3. Об'єднання ЛГБТ організацій, спільні дії.

З 17 січня 2011 року в Україні існує Всеукраїнська спілка "Рада ЛГБТ-організацій України", в яку входять майже всі більш-

менш відомі ЛГБТ організації України (декілька років тому ВБО "Точка опори" вийшла з Ради ЛГБТ-організацій України через позицію свого тодішнього лідера Богдана Глоби). Це об'єднання замислювалося як платформа, в межах якої ЛГБТ організації можуть домовлятися про спільні дії, правила поведінки, представляти та захищати інтереси всієї української ЛГБТ спільноти перед державою. Серед іншого, на цей час Рада ЛГБТ-організацій України ухвалила "Етичний кодекс громадського руху за свободи та права людини для ЛГБТ+ в Україні".

Рисунок 75. Учасниці та учасники X Національної конференції ЛГБТ-руху та ЧСЧ-сервісу (Київ, 19-22 жовтня 2017 року).

Дуже важливе місце в українському ЛГБТ русі займає щорічна Національна конференція ЛГБТ-руху та ЧСЧ-сервісу України. Перша конференція відбулася у Києві 16-18 квітня 2008 року, тоді в неї взяли участь близько 70 учасників та учасниць. Вона була ініційована Всеукраїнським благодійним фондом "Коаліція ВІЛ-сервісних організацій", а безпосередню підготовку взяла на себе Благодійна організація "Фонд профілактики

хімічних залежностей та СНІДу" у співпраці з ключовими ЛГБТ активістами та активістками. Щороку на цих конференціях формується "дорожня карта" для діяльності на наступний період, що слугує орієнтиром для організацій, які опікуються захистом прав та інтересів ЛГБТ в Україні. Ще одне завдання цих заходів – сприяти розвитку ЛГБТ руху в Україні, обмінюватися досвідом та підтримувати нові ініціативи. У жовтні 2017 року відбулася ювілейна десята конференція, в якій взяли участь близько 100 учасників і гостей з безпрецедентним числом індивідуальних активістів і активісток. Захід підтримало 23 співорганізатори та партнери — найбільше за всю історію його проведення. Вперше це найбільш представницьке зібрання української ЛГБТ спільноти відвідали чинні українські політики, депутати Верховної Ради – Антон Геращенко та Світлана Заліщук, – а також колишні народні депутати Віталій Кононов і Єгор Фірсов.

Декілька українських ЛГБТ організацій є співзасновниками та входять до складу Коаліції з протидії дискримінації в Україні, що об'єднує найрізноманітніші неурядові організації та індивідуальних активістів задля спільних дій у цій сфері.

В останні роки важливою спільною справою майже всіх українських ЛГБТ організацій стало проведення щорічного ЛГБТ фестивалю-форуму "КиївПрайд", найбільш помітною частиною якого є Марш Рівності. Оргкомітет заходу став постійно працюючим органом, а сам "КиївПрайд" 15 листопада 2016 року був зареєстрований як громадська організація. Серед постійних організаторів "КиївПрайду" варто відзначити Зоряна Кіся – дуже помітну постать серед ЛГБТ активістів України, який часто представляє у публічному просторі точку зору вітчизняної ЛГБТ спільноти.

7.4. ЛГБТ преса та інтернет.

Розповідаючи про українські ЗМІ, орієнтовані на ЛГБТ аудиторію, насамперед треба згадати про журнал "Один з нас",

перший номер якого побачив світ 21 грудня 1996 року. Журнал вільно продавався у Києві, обласних центрах, великих містах України та поширювався за підпискою. Всього вийшло 79 номерів цього часопису накладом по декілька тисяч примірників. Останнім став номер за січень-квітень 2014 року, отже "Один з нас" знаходився в інформаційному просторі України протягом більш ніж сімнадцяти років. Видавцями журналу у різний час були різні приватні підприємства за підтримки кількох громадських організацій, в останні роки – "Гей-альянсу".

Рисунок 76. Обкладинки першого (грудень 1996) та наразі останнього (січень-квітень 2014) номерів журналу "Один з нас".

У 2012 році, у зв'язку з очікуваним скороченням фінансування від Глобального Фонду, було вирішено почати випуск, так би мовити, "полегшеного" варіанту журналу під назвою *Stonewall* – "Кам'яна стіна" (хоча це видання було 15.02.2013 року зареєстроване як газета, фактично воно також являє собою журнал, хоча й не такий "глянцевий", яким був "Один з нас"). Пілотний номер нового видання вийшов у грудні

2012 року, видавцем є ВГО "Гей-Альянс Україна". Ця сама організація з жовтня 2014 року видає також журнал "Gayd!", за думкою видавців – "дайджест для ЛГБТ-молоді, в якому можна прочитати про представників ЛГБТ-тусовки і руху, про цікаві місця, де можна добре провести час, про масову культуру та багато іншого".¹⁵⁷

ВБО "Точка опори" у вересні 2015 року почало видавати "PRIDE Україна", позиціонуючи його як "перший україномовний адвокаційний журнал ЛГБТ-спільноти в Україні", але після виходу п'ятого номера цього часопису (у грудні 2016 року) його випуск був припинений через брак фінансування,¹⁵⁸ що яскраво ілюструє головну проблему ЛГБТ видань в Україні: їхню фінансову збитковість. Більшість паперових ЗМІ, орієнтованих на читачів з ЛГБТ спільноти, створюються громадськими ЛГБТ організаціями або ініціативними групами та видаються на кошти донорських організацій як частина певних проектів. Коли час такого проекту минає, не завжди знаходиться інший, за рахунок якого видання може бути підтримане, тому більшість ЗМІ для ЛГБТ не можуть похвалитися регулярністю свого виходу або взагалі швидко припиняють існування. Хоча за останні два десятиліття були спроби створити і суто комерційні проекти, орієнтовані на ЛГБТ спільноту, але більш-менш успішними виявлялися лише "змішані" видання еротично-сексуального характеру, де сторінки для геїв, лесбійок та "іншого" добре почували себе поруч зі сторінками, призначеними для гетеросексуальних чоловіків і жінок – прикладом може слугувати газета "Симона", яка багато років виходила у Харкові. Загальний рівень таких видань, однак, "не тягнув" на серйозну журналістику – головною принадою, заради якої їх купували, були оголошення про знайомства, тому з поширенням інтернету потреба у такого роду пресі просто зникла.

Електронні видання, орієнтовані на українську ЛГБТ спільноту, представлені, здебільшого, вебсайтами ЛГБТ

¹⁵⁷ Гей-Альянс Украина, Журнал *Gayd!*, upogau.org.

¹⁵⁸ Точка опори, Журнал *PRIDE Україна*, t-o.org.ua.

організацій та їхніми сторінками у соціальних мережах. Серед найбільш інформативних варто згадати електронні ресурси *upogai.org* (ГО "Гей-Альянс Україна"), *lgbt.org.ua* ("Національний ЛГБТ-портал України", ГО "Точка опори"), на ЛБТ аудиторію спрямований також *update.com.ua* (феміністичний сайт, ГО "Інсайт"). Цікавим новинним ресурсом є *gays-ua.com*, який не пов'язаний з жодною організацією та не афішує свого видавця. Портал інформації для здоров'я ЧСЧ *msmua.org* (МБФ "Альянс громадського здоров'я") не можна назвати в повному сенсі електронним ЗМІ для ЛГБТ, але, крім працівників ЧСЧ-сервісних організацій, головною цільовою аудиторією цього ресурсу є чоловіки, що мають секс з чоловіками – отже, переважно, геї та бісексуали.

Українські ЛГБТ сторінки та групи широко представлені у соціальних мережах (насамперед, у Фейсбуку і ВКонтакті). Після початку російського вторгнення в Україну було ухвалене рішення про блокування ВКонтакті українськими провайдерами, тому зараз активність української ЛГБТ спільноти у цій російській соціальній мережі поступово знижується, а у Фейсбуку – зростає. Соціальні мережі використовуються як для інформування, так і для спілкування українських ЛГБТ між собою, тому багато відповідних груп мають закритий характер і недоступні для тих, хто не є їхніми членами.

7.5. Бізнес, орієнтований на ЛГБТ.

Український бізнес наразі не розглядає ЛГБТ як велику перспективну аудиторію, і тому бізнес-проектів, орієнтованих саме на неї, в Україні поки що дуже мало. "Це, скажімо, можна пояснити. Торгові центри як power-локації для абсолютно різних цільових аудиторій раді всім відвідувачам. У нас не прийнято сегментувати цільову аудиторію за ЛГБТ-належністю, тому що просто немає на це запиту від соціуму в такому обсязі, щоби той

чи інший ТЦ проводив акції і кампанії", – визнає директор з маркетингу *Arricano Real Estate plc* Наталя Дмитренко.¹⁵⁹

А втім, за останні десятиліття в Україні все ж таки реалізовувалися певні бізнес-проекти ЛГБТ спрямування, а деякі існують і зараз. Насамперед, це стосується бізнесу розваг: серед спільноти є потреба у клубах та інших закладах, в яких лесбійки, бісексуали, геї і трансгендери почувались би у безпеці, могли проводити дозвілля, спілкуватися, знайомитись зі "своїми". Клубний ЛГБТ бізнес за останні двадцять років переживав як зльоти, так і важкі часи; сучасну ситуацію можна охарактеризувати як проміжну між двома крайнощами. Звичайно, найбільш розвиненим він є у столиці. У Києві зараз працює найбільший у країні нічний ЛГБТ клуб *LIFT*, який відкритий щодня, і у найбільш популярні дні – п'ятницю, суботу та неділю – збирає до 1000 відвідувачів. Інший київський клуб – "Помада" – є найстарішим серед наявних, він менший за розмірами та кількістю відвідувачів, серед яких значну частку складають не-ЛГБТ. Час від часу у ньому проводяться закриті лесбійські вечірки, вхід на які чоловікам заборонений. У січні 2017 року почав працювати *Open Space Cruising Club & Bar*, який є закладом досить специфічного спрямування – це крузінговий гей-бар, тобто відвідувачі приходять до нього, насамперед, з метою знайти собі сексуального партнера. Аналогічно, крузінговим закладом також є "Прем'єр-гей сауна Бліндаж", що теж знаходиться у Києві. Вона містить фінське, турецьке та римське парові відділення, інфрачервону сауну, комфортні масажні кабінети.

Що стосується інших регіонів, то більш-менш помітні заклади, які працюють на регулярній основі, можна знайти лише у великих містах. У Харкові довгий час працював і був популярним серед міської ЛГБТ спільноти гей-клуб "Драйв", але кілька років тому палац культури, на території якого знаходився клуб, під тиском з боку міської влади не подовжив договір оренди з власниками клубу. Ця історія є дуже типовою для України: гей-

¹⁵⁹ Горчинская С., *Эффект радуги. Как украинский бизнес поддерживает ЛГБТ*, 30.06.2017, Charitum, charitum.com.

клуби не є настільки прибутковими, щоб їхні власники мали змогу придбати будівлю, і тому їхній бізнес дуже залежить від доброї волі власників орендованих приміщень і місцевої влади. Замість закритого "Драйву", його колишній власник відкрив у Харкові інший клуб – "Джем", який працює два дні на тиждень і зрідка збирає більше 50 відвідувачів за ніч. Схожа ситуація в Одесі, де працює клуб *Libertin*, та у Дніпрі, де є клуб *Crystal*: хоч одеський клуб відкритий майже весь тиждень, кількість відвідувачів не перевищує ста осіб навіть у найкращі дні. За словами одного з членів моніторингової мережі Центру "Наш світ", "У сучасному клубному бізнесі "продаються" ті клуби, у яких є ідея і формат, які мають відповідати сучасним тенденціям у клубній культурі. Створення такого клубу є надзвичайно витратним заходом, а з урахуванням періодичного функціонування, це матеріально дуже великі ризики". Отже, допоки ЛГБТ спільнота України не стане більш помітною не тільки у Києві, але і в інших регіонах, клубний бізнес, який орієнтується на неї, буде перебувати у сучасному стані.

В інших великих містах України (зокрема, Запоріжжі, Львові, Кривому Розі, Миколаєві) час від часу організуються вечірки для ЛГБТ спільноти. У таких випадках клуби, кафе або інші подібні заклади орендуються організаторами вечірок (це можуть бути як бізнесмени, так і представники ЛГБТ спільноти, головною метою яких не є отримання прибутку) на один вечір без якогось певного графіку – раз на місяць або навіть рідше. До окупації Криму в Україні існував невеликий курортний бізнес, орієнтований на ЛГБТ. Селище Сімеїз (частина Великої Ялти), звісно, не було винятково гей-курортом, але частка представників ЛГБТ спільноти серед його гостей була вельми помітною. Це місце було добре відоме та у курортний сезон користувалося великою популярністю, надто серед геїв. Одеса, незважаючи на наявність великої інфраструктури, що включає відомий нудистський пляж, нічний клуб тощо, поки що не змогла стати його повноцінною заміною – у великому потоку туристів струмочок ЛГБТ є ледь помітним.

Що стосується іншого бізнесу, не пов'язаного з дозволенням, то цікавим виглядає приклад суто українського бренду одягу *Who is it?*: "Бренд *Who is it?* заснований у 2013 в Києві. Ми створюємо жіночий і ґендерно нейтральний одяг. [...] Територія продажів: Київ, Мінськ, Пітер, Токіо, Варшава. У своїх колекціях і рекламних кампаніях ми завжди піднімаємо соціально значущі питання – наприклад, про дискримінацію, і намагаємося розповідати і донести до жителів країни деякі делікатні та важливі теми. І ми будемо продовжувати це робити. Ми – за любов. І не важливо, кого до кого. У своїх рекламних кампаніях ми вже піднімали питання одностатевих відносин та ґендерної рівності. Цього разу – це була наша ініціатива створити мерчендайзинг для Маршу Рівності. Ми зв'язалися з організаторами, отримали тільки позитивні коментарі і, звичайно ж, згоду на створення такого проекту. В якості головного символу ми використовували веселку і перекладене на українську мову одне зі значень слова GAY – Good As You = "Хороший/Хороша як ти".¹⁶⁰ Можна сподіватися, що у майбутньому український бізнес, орієнтований на ЛГБТ, буде розширюватися паралельно з ростом видимості ЛГБТ спільноти.

7.6. Видимість ЛГБТ спільноти.

Видимість спільноти, помітність її членів у повсякденному житті країни є важливим фактором у боротьбі будь-якої групи людей за свої права. Для ЛГБТ спільноти України це надто актуально, бо довгі роки українські геї, лесбійки, бісексуали і трансґендери знаходились у "глибокому підпіллі", а всі спроби просунути реформи, потрібні для поліпшення їхнього становища, наражалися на аргументи на кшталт "У нашій країні таких проблем немає, бо практично немає таких людей".

Згідно з нещодавнім опитуванням населення України, яке проводив KMIC на замовлення Freedom House, лише 5% українців були особисто знайомі з геєм чи лесбійкою, а 90% натомість

¹⁶⁰ Див. виноску 159.

переконані, що в їхньому оточенні не може бути гомосексуальних родичів, друзів, колег чи знайомих.¹⁶¹ Тим більш вагомою є роль тих членів спільноти, які наважуються публічно заявляти про свою сексуальну орієнтацію або ґендерну ідентичність. Піонерами цього процесу були ЛГБТ активісти, які з перших кроків існування своїх організацій спілкувалися з чиновниками, іншими громадськими активістами, журналістами, проводили прес-конференції та інші публічні заходи. Таким чином, суспільство поступово почало усвідомлювати та звикати до того, що люди з іншою сексуальною орієнтацією або ґендерною ідентичністю є його невід'ємною та неодмінною частиною, живуть поруч з іншими і мають свої законні права та інтереси.

В Україні було небагато випадків камінаутів відомих публічних фігур, чия популярність дозволяє їм мати певний вплив на громадську думку. Одним з перших визнав свою гомосексуальну орієнтацію співак і телеведучий Костянтин Гнатенко: "Я працював на телеканалі "Інтер" і виходив з програмою "Бар "Чорний кіт". Це був, здається, 1993 рік, і ситуація так склалася, що мені треба було або сказати хто я є, або піти з каналу. Не витримавши шушукання за спиною, я сказав комусь одному, і воно пішло далі. Це не був подвиг, і я не робив якогось зусилля над собою. Зараз я більш перестрашений, ніж у 1993 році. Тоді все було нормально, доки було нормальне керівництво каналу. А потім прийшли нові люди і мене "пішли".¹⁶²

У жовтні 2007 року ще один популярний телевізійний ведучий та продюсер Анатолій Єрема в інтерв'ю виданню "Бульвар Гордона" відверто розповів про свою гомосексуальну орієнтацію, наголосивши на особистій відповідальності кожного за подолання гомофобії в українському суспільстві: "Так я борюся [за права ЛГБТ] протягом багатьох років! Кожен має боротися як

¹⁶¹ Freedom House, *Рівень (с)прийняття ЛГБТ людей та їх прав в українському суспільстві (Результати дослідження, проведеного КМІС на замовлення Freedom House)*, 2017.

¹⁶² Стельмах І., *Як живеться відкритим геям, бісексуалам і трансгендерам в Україні?*, 18.05.2015, Радіо Свобода, radiosvoboda.org.

може. Ті, хто сидять у Верховній Раді, мають писати закони. Тут також важлива і робота журналістів, які формують громадську думку. Я, до речі, саме цим і займаюся. "Слово – моя ти єдина зброя", – як говорила Леся Українка".¹⁶³

Публічні камінауті робили також деякі учасники популярних телевізійних шоу. У 2010 році в першому сезоні шоу "Від пацанки до панянки" (канал "1+1") перемогла Юлія Балаєва, яка називала себе бісексуалкою. Після перемоги ЗМІ неодноразово задавали їй запитання про її орієнтацію, і в одному з інтерв'ю Юлія зізналася, що за цей час її дівчина зненавиділа телебачення. У 2016 році здійснила камінаут учасниця вокального шоу "Голос країни" Агата Вільчик: "Я прийшла на проект за новим досвідом і за тим, щоби більше людей почуло, як я співаю. Потім, коли зрозуміла, що будуть питати про моє життя, подумала: "Здорово, ще ж ніхто, здається, не говорив про свою гомосексуальність по телевізору у нас в Україні. Значить, прийшов час".¹⁶⁴

Зірка транс'гендерної співачки Урсули зійшла після участі в шоу "Україна має талант", де вона з'явилася у жіночому образі, хоч у подальшому вона виступала під своїм паспортним іменем Артем Семенов, позиціонуючи себе як чоловіка. Зрештою, Урсула заявила, що образ Артема Семенова їй було нав'язано контрактом, але вона вважає цей досвід цікавим і корисним, оскільки він допоміг їй остаточно зрозуміти, ким вона хоче бути і як бажає прожити своє життя. "Тепер я Урсула назавжди! Артем Семенов більше не повернеться!" – повідомила співачка.¹⁶⁵ Аналогічна історія відбулася з учасником телешоу "Фабрика зірок" Борисом Апрелем (Борисом Кругловим), який у 2014 році

¹⁶³ Скрипникова Е., *Лицо телеканала «1+1» Анатолий ЕРЕМА: "Когда я начал любить мужчин, поначалу не знал, как с этим жить"*, 26.10.2007, Бульвар Гордона, bulvar.com.ua.

¹⁶⁴ Гей-альянс Україна, *Агата Вильчик: Я ждала негатива, но это лишь усиливает мою потребность быть собой*, 16.03.2016, upogau.org.

¹⁶⁵ Киприянов И., *Травести-дива Урсула: "Артем Семенов больше не вернется"*, 26.02.2016, Комсомольская правда в Украине, kp.ua.

зробив операції з корекції статі та почав виступати під іменем Ейпріл.¹⁶⁶

Як вже було згадано в історичному розділі цієї книги, час від часу щодо відомих людей України робилися спроби аутінгу, тобто викриття їхньої гомо- чи бісексуальної орієнтації. Серед найбільш відомих об'єктів таких дій можна назвати політиків Олега Ляшка, Сергія Головатого, Богдана Губського, Арсена Авакова, журналіста Віталія Портникова, митрополитів УПЦ МП Володимира (Сабодана) та Олександра (Драбинка), а також низки інших єпископів УПЦ (МП). Деякі з цих осіб відчайдушно спростовували "компрометуючу" інформацію, інші вважали за краще у відповідь промовчати, але у будь-якому випадку, навіть за наявності вочевидь беззаперечних доказів, це жодним чином не позначилося на їхній громадській репутації та кар'єрі. Про причини цього явища можна сперечатися, але факт залишається фактом: "чорно-голубий піар" в Україні не діє. Водночас, примітно й те, що жодна відома жертва аутінгу так і не наважилася на публічне визнання правдивості наданих свідчень. Можна лише сподіватись, що час для справді гучних камінаутів відомих в Україні людей вже не за горами.

Іншою можливістю продемонструвати видимість ЛГБТ спільноти є проведення масових публічних акцій. Довгий час переважну більшість своїх заходів українські ЛГБТ активісти України проводили у закритому форматі – зокрема, з міркувань безпеки. Втім, час від часу проводились і відкриті заходи – наприклад, ще 21 вересня 2003 року декілька ЛГБТ організацій взяли участь у акції "Пробіг заради життя", яка був організована в центрі Києва Представництвом ООН в Україні. Частиною заходу був ярмарок громадських організацій, серед яких були Центр "Наш світ", "Твоє життя" та "Гей-альянс". Активістки Центру "Жіноча мережа" планували, що в загальній колоні бігунів буде ЛГБТ група з десятиметровим райдужним прапором. І хоча під тиском Київської міської держадміністрації цей план був

¹⁶⁶ ТСН, *Борис Апрель змінив статі і обзавівся хлопцем та жіночим ім'ям*, 15.12.2014, tsn.ua.

скасований, пробіг привернув велику увагу як пересічних громадян, так і гомофобних радикалів.

17 травня 2005 року під стінами Економіко-правового технікуму при Міжрегіональній Академії управління персоналом (МАУП) пройшло пікетування. Безпосереднім приводом для нього стала боротьба колишнього студента цього технікуму з його гомофобним керівництвом. Крім Центру "Наш світ", який був ініціатором акції, у ній взяли участь "Жіноча мережа", "Гей-альянс", "Гей-форум", "Час життя+" і Київський портал лібертарних ініціатив. Учасники пікету роздавали перехожим листівки із закликами зупинити гомофобію, расизм, ксенофобію та інші форми ненависті, а потім провели публічну акцію проти гомофобії на Хрещатику, запустивши над Майданом Незалежності повітряну кулю з відповідним слоганом.

Однак, безумовно, наймасовішими та найбільш помітними публічними ЛГБТ акціями в Україні стали щорічні Марші Рівності (які, на наш жаль, у публічному просторі часто іменуються "гей-парадами", що створює в уяві широкого загалу помилкові асоціації). Вони почали організовуватися групою ЛГБТ активістів з 2012 року, але у тому році захід не відбувся через загрози з боку численних агресивних гомофобних угруповань. Перший Марш Рівності у Києві вдалося провести лише наступного року на день міста – 25 травня. Він відбувся біля кіностудії імені Довженка, після того, як 23 травня суд заборонив проводити будь-які заходи у центральній частині міста, задовольнивши позов КМДА. У ньому взяли участь від 50 (за даними ЗМІ) до 100 (за даними ЛГБТ організацій) осіб, і він тривав менше години під охороною кількох сотень бійців МВС. Наступного 2014 року Марш Рівності знову був скасований через відмову правоохоронців убезпечити його від нападу агресивних гомофобів.

3 червня 2015 року у Києві відкрився міжнародний ЛГБТ форум КиївПрайд 2015, в рамках якого було анонсовано проведення Маршу Рівності у столиці 6 червня. Наступного дня, 4 червня, мер Києва Віталій Кличко закликав організаторів маршу відмовитися від його проведення через можливі провокації,

водночас заявивши, що у Києві не існує утисків за будь-якими ознаками, і кожній людині гарантується вільне вираження поглядів і переконань. 6 червня Марш Рівності все ж таки відбувся. З міркувань безпеки організатори акції до останнього тримали місце та точний час її проведення у секреті: лише о 8:15 ранку його учасники отримали смс: "Збір біля Гольфклубу на Оболоні, приходьте о 9:50". Пресу зібрали в окремому місці на Печерську, звідки журналісти добиралися до Оболонської набережної на автобусах, замовлених організаторами маршу. На початку десятої біля Гольфклубу зібралися учасники заходу; всього прийшло близько 250 людей. До ходи приєдналися двоє депутатів Ради – Сергій Лещенко та Світлана Заліщук, – а також посол Швеції та представники *Amnesty International*.

Рисунок 77. Міліціонер, тяжко поранений нападниками на Марш Рівності (Київ, 06.06.2015).

Безпеку заходу забезпечувало близько 2000 міліціонерів. Незважаючи на всі запобіжні заходи, про місце та час проведення акції заздалегідь дізналися її противники, і коли колона учасників уже готувалася рушити, на набережну раптово вискочили молоді люди. З криками "Слава Україні – смерть ворогам!" вони побігли

на міліцейське загородження і закидали учасників маршу фаєрами та вибуховими пакетами, в результаті чого був тяжко поранений один із молодих міліціонерів, які охороняли акцію – осколок від вибухопакета влучив йому в шию.

Постраждалому негайно надали першу допомогу фахові медики з числа учасників маршу, після чого його госпіталізували. Пізніше, за ініціативою Зоряна Кіся, українська ЛГБТ спільнота збрала 40 тисяч гривень на лікування цього правоохоронця та його колег, які отримали травми меншої тяжкості. Травму голови отримав також один з нападників. Загалом, через цей інцидент постраждали дев'ять правоохоронців і були затримані 25 нападників на Марш Рівності.¹⁶⁷

12 червня 2016 року у Києві відбувся наступний Марш Рівності. На відміну від попередніх років, у цьому організатори маршу зробили його відкритим та завчасно повідомили громадськість про точний час і місце його проведення, що дозволило взяти у ньому участь всім бажаючим. Керівництво нової Національної поліції України та міська влада не стали відмовляти організаторів маршу від його проведення, як вони це робили всі попередні роки, а заздалегідь узгодили з ними всі суперечливі моменти та потрібні заходи безпеки. В очевидній зміні ставлення до ЛГБТ питань з боку центральної та київської міської влади, цілком можливо, зіграла свою роль перемога української співачки Джамали на конкурсі Євробачення 2016: українській владі довелося думати про свій імідж в очах міжнародної аудиторії, а поліції – про демонстрацію своєї ефективності у забезпеченні проведення конкурсу Євробачення 2017, який тепер мав відбутися в Україні. Київський Марш Рівності 2016 відбувся без помітних інцидентів: поліція жорстко, але коректно, блокувала всі спроби зашкодити його проведенню з боку агресивних гомофобних груп та окремих порушників громадського порядку. У ході взяли участь близько півтори тисячі демонстрантів – зокрема, сім народних депутатів України та декілька депутатів Європарламенту, іноземні ЛГБТ активісти та

¹⁶⁷ Див. виноску 57.

дипломати. Колона учасників Маршу пройшла весь маршрут від Червоного корпусу Національного університету ім. Шевченка до входу на станцію метро "Площа Льва Толстого". Для їхньої безпеки станції метро "Площа Льва Толстого" та "Палац спорту" були закриті на вихід, поліцейські чергували біля дверей кожного вагону. Учасників вивезли спеціальним рейсом київського метрополітену на околицю Києва.

Рисунок 78. Депутати Верховної Ради на Марші Рівності (Київ, 12.06.2016).

Напередодні маршу спікер "Правого сектора" Артем Скоропадський на своїй сторінці у Фейсбуку написав: "Якщо коротко, то 12 червня в Києві буде кривава каша. У організаторів ходи ще є час відмовитися від його проведення".¹⁶⁸ Однак, реакція українського громадянського суспільства на цю заяву вочевидь не виправдала сподівань її автора: переважна більшість

¹⁶⁸ Артем Скоропадский, 29.05.2016, facebook.com/skoropadsky.

коментаторів рішуче засудили загрози та заклики до насильства проти мирного зібрання, а досить багато публічних людей, які ніколи не мали стосунку до захисту прав ЛГБТ, заявили про свою підтримку маршу.

Наймасовішим на час написання цієї книги став київський Марш Рівності 2017 року. У ньому взяли участь вже близько 2,5 тисяч осіб (за даними волонтерів, до 4 тисяч). У складі колони, вперше для подібних заходів в Україні, з'явилася мобільна платформа з групою драг-квінів (трансвеститів у яскравих костюмах), які розважали публіку і надали правозахисній по суті акції яскравого карнавального забарвлення – як ми бачимо, українські ЛГБТ прайди поступово стають більш схожими на свої західні аналоги. Як і в попередні роки, противники акції намагалися перешкодити її проведенню, перекривши вулицю Володимирську перед Червоним корпусом університету ім. Тараса Шевченка, але учасники акції просто обійшли цей пікет паралельною вулицею. Під час заходу постраждали двоє поліцейських і були затримані шість агресивно налаштованих супротивників ходи.

Свою історію вже має і менший за масштабами Марш Рівності в Одесі. Місцеве управління міліції, як і їхні київські колеги, відмовилося гарантувати безпеку учасникам маршу, натомість рекомендувавши міській владі звернутися до суду по заборону публічних акцій. Представники різних релігійних конфесій Одеси провели спільну прес-конференцію, на якій заявили, що проведення заходу в Одесі "є прямим порушенням біблійних заповідей і, безсумнівно, приведе його учасників у геєну вогненну", а суспільство – до подій, подібних до тих, що сталися 2 травня 2014 року.¹⁶⁹ 13 серпня 2015 року суд в Одесі за позовом міськради заборонив проведення цього заходу, який був запланований на 14 серпня. Організатори вирішили дотриматися рішення суду, але натомість 15 серпня понад 20 учасників фестивалю ЛГБТ культури ОдесаПрайд 2015 вийшли на пікети, протестуючи проти заборони Маршу Рівності.

¹⁶⁹ Див. виноску 57.

У 2016 році за тією самою схемою суд знову заборонив проведення Маршу Рівності в Одесі, але його організатори спромоглися обійти отриману судову заборону на публічні масові заходи у запланованому місці, вчасно подавши заявку на інші місце та час проведення, яку одеська мерія вже не змогла або не стала оспорювати в суді. В результаті, марш пройшов історичним центром міста від пам'ятника герцогу де Рішельє до сходів міської мерії. Поліція, незважаючи на погрози з боку гомофобних радикальних угруповань та попередні заяви свого керівництва, змогла ефективно забезпечити громадський порядок, затримавши близько двох десятків агресивно налаштованих супротивників мирної ходи. У 2017 році політика місцевих правоохоронців та влади змінилася, і марш відбувся без перешкод з їхнього боку (але, як і раніше, на тлі загроз та агресивних дій з боку його супротивників). На Приморському бульварі зібралося понад сотню учасників акції, яких охороняли 700 правоохоронців. Пройшовши кілька сотень метрів, мирна хода, однак, зупинилася біля пам'ятника Дюку – правоохоронці не пропустили активістів далі з міркувань безпеки.¹⁷⁰

Крім Києва та Одеси, досить масові публічні акції ЛГБТ останнім часом проходять і у багатьох інших містах України – Миколаєві, Львові, Херсоні, Харкові, Запоріжжі, Кривому Розі. Вони мають різні форми: флешмоби, культурні фестивалі, пікетування, вуличні концерти і таке інше. На підвищення видимості ЛГБТ спільноти працюють і заходи, розраховані на залучення зовнішньої аудиторії, на кшталт семінарів і тренінгів для громадських активістів, правоохоронців, журналістів, представників місцевого самоврядування тощо. Поступово ЛГБТ спільнота стає все помітнішою та звичнішою для українського суспільства. Спостерігаючи ці зміни протягом останніх двох десятків років, ми можемо констатувати що, принаймні, тепер ЛГБТ вже не асоціюються для українців винятково з богемним, кримінальним чи західним світом, не здаються якоюсь незрозумілою модою, яка нав'язується українському суспільству

¹⁷⁰ BBC, *В Одесі пройшов "Марш рівності"*, 13.08.2017, bbc.com.

з-за кордону. Врешті-решт, на нашу думку, цей процес узвичаєння, мейнстрімізації ЛГБТ питань у публічному дискурсі є найбільш важливим чинником у боротьбі з гомофобією та за рівність прав ЛГБТ у нашій країні.

8. Вплив на ситуацію в Україні зовнішніх сил і світових тенденцій. Погляд у майбутнє.

Ситуацію ЛГБТ в Україні та перспективи її розвитку неможливо розглядати та оцінювати у відриві від загального процесу емансипації ЛГБТ, який почався у західній Європі наприкінці XIX сторіччя, у другій половині XX сторіччя поширився на всю західну культуру, а на початку XXI сторіччя набув глобального масштабу. Очевидно, що цей процес не є ізольованим: по-перше, він стоїть в одному ряду з процесами емансипації інших вразливих і дискримінованих груп (жінок, етнічних і релігійних меншин, людей з інвалідністю тощо), а по-друге, він є логічним наслідком поширення ідей ліберальної та соціальної демократії як основ суспільно-політичного устрою, за якого стверджується цінність та рівноправність всіх членів суспільства.

Примітно, що перші кроки до ефективної законодавчої та соціальної рівності ЛГБТ були зроблені у скандинавських країнах і Нідерландах після довгого періоду керування лівоцентристських урядів, але надалі така політика вже стала усталеною. Хоча ініціаторами законодавчих і політичних реформ щодо поліпшення становища ЛГБТ і досі, зазвичай, є ліві та ліберальні політики, варто відзначити, що за закони про заборону дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації та про реєстровані партнерства для одностатевих пар у скандинавських країнах голосували також і депутати парламентів від правоцентристських політичних сил. Девід Кемерон, лідер Консервативної партії у 2005-2016 і прем'єр-міністр Великої Британії у 2010-2016 роках, став першим провідним консервативним політиком світу, який усвідомив незворотність зміни ставлення до ЛГБТ у західному суспільстві та, замість традиційного для консерваторів опору, очолив цей процес, підтримавши ухвалення закону про шлюб для одностатевих пар попри думку більшості своїх однопартійців. Його наступниця у якості лідера консерваторів і прем'єр-міністра Тереза Мей продовжила політику свого попередника в ЛГБТ питаннях.

Спроби Дональда Трампа, обраного президентом США від консервативної Республіканської партії, обмежити права ЛГБТ (зокрема, встановити заборону на службу трансгендерів у збройних силах) досить несподівано наштовхнулися на серйозний спротив з боку його авторитетних однопартійців. Європейська народна партія, що об'єднує правоцентристських (ліберально-консервативних і християнсько-демократичних) політиків Європи та має найбільшу політичну групу в Європейському парламенті, у 2012 році декларувала підтримку рівноправ'я для ЛГБТ у своїй партійній платформі.¹⁷¹

Зміна ставлення більшості провідних політичних сил країн Європи та Північної Америки до ЛГБТ питань відобразилася як на внутрішній, так і на зовнішній політиці їхніх урядів та міжнародних організацій, до яких вони входять. Зокрема, з 2013 року захист прав людини для ЛГБТІ офіційно став частиною зовнішньої політики Європейського Союзу,¹⁷² а Державний департамент США у 2015 році призначив спеціального посланника з питань прав людини для ЛГБТІ. Важко переоцінити вплив цих змін на політику українського уряду з ЛГБТ питань: з нашого багаторічного досвіду роботи як українських ЛГБТ активістів, ми можемо засвідчити, що лише винятково вплив (а частіше, прямий тиск) з боку західних партнерів був ефективним інструментом просування потрібних змін в українському законодавстві та політиці. Втім, далеко не весь цей вплив зводився до прямого тиску: дуже часто українські політики, які налагоджували добрі стосунки та співпрацю зі своїми західними колегами (наприклад, у рамках Парламентської асамблеї Ради Європи), змінювали своє особисте, раніше радше негативне, ставлення до ЛГБТ людей та захисту їхніх прав. Примітним є наприклад, еволюція поглядів Володимира Ар'єва, який з 2007

¹⁷¹ European People's Party, *EPP Platform (Adopted at the EPP Congress in Bucharest, 17th and 18th October 2012)*, para. 116, epp.eu.

¹⁷² Council of the European Union, *Guidelines To Promote and Protect the Enjoyment of All Human Rights by Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender and Intersex (LGBTI) Persons*, 24.06.2013, eeas.europa.eu.

року був депутатом Верховної Ради у складі парламентських фракцій різних національно-демократичних сил. У 2013 році він, тоді народний депутат від ВО "Батьківщина", голосував на сесії ПАРЕ проти Рекомендації 2021(2013) "Протидія дискримінації на підставі сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності", а у своєму Фейсбуку стверджував, що ця резолюція була ухвалена тільки завдяки підтримці європейських соціалістів, до яких він приписував також надто непопулярних в Україні комуністів.¹⁷³ Через два роки, виступаючи на Радіо Свобода як народний депутат від Блоку Петра Порошенка, він вже засуджував своїх колег по українському парламенту, які не підтримали заборону дискримінації за ознаками СОГІ у Кодексі законів про працю: "Я вважаю, що тут навіть дискутувати немає про що. Дискримінація не може бути за будь-якими ознаками. Просто дехто виділив це і намагається використати, як жупел, в якихось старих "совкових" принципах".¹⁷⁴

До початку російської агресії проти України досить суттєве значення мав політико-ідеологічний вплив з боку РФ на українське суспільство, який відбувався, насамперед, під гаслами "Русского міра", захисту "канонічного православ'я" і "традиційних цінностей". Втім, після військового вторгнення Росії цей вплив стрімко впав, а російська пропаганда гомофобії як однієї з духовних засад "Русского міра" стала викликати у патріотично налаштованих українців реакцію, протилежну задуманій. Однак, треба відзначити, що Росія та Російська православна церква не єдині у своїх зусиллях: найбільш потужними противниками рівності для ЛГБТ як в Україні, так і в усьому світі, є ортодоксальні та консервативні релігійні організації, і ми бачимо, що останніми роками вони намагаються об'єднатися в опорі процесу емансипації ЛГБТ у світі. Ця контратака йде під гаслами захисту свободи сумління (що на практиці означає дозвіл на дискримінацію проти ЛГБТ через релігійні погляди) та

¹⁷³ 27.06.2013, www.facebook.com/volodymyr.ariev.

¹⁷⁴ Дмитро Шурхало, *Проблеми утисків на роботі за сексуальною орієнтацією в Україні немає* – Чижмарь, 11.11.2015, Радіо Свобода, radiosvoboda.org.

"традиційної сім'ї" (що означає заборону шлюбів і навіть реєстрованих партнерств для одностатевих пар). І у цьому випадку Україна так само відчуває на собі вплив глобальних трендів: у той час, як адміністрація Трампа в США намагається максимально звужити заборону на дискримінацію проти ЛГБТ, народний депутат України Павло Унгурян (головний лобіст інтересів українських церков у Верховній Раді) нишком висуває поправку до закону "Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні", за якою "Не вважаються дискримінацією ситуації, які є наслідком реалізації особою та/або групою осіб своїх прав на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на свободу світогляду і віросповідання".¹⁷⁵

Рисунок 79. "Марш за життя та сімейні цінності" (Одеса, 13.08.2017).

¹⁷⁵ Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гармонізації законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації із правом Європейського Союзу), № 3501 від 20.11.2015, див. Порівняльна таблиця до другого читання 13.04.2016, rada.gov.ua.

Водночас з багатотисячними маршами противників одностатевих шлюбів у Франції, відбуваються не такі великі марші на підтримку "традиційної сім'ї" в Україні, причому в обох випадках організація та координація цих заходів здійснюється релігійними організаціями під однаковими лозунгами та символікою.

До зміни свого ставлення до ЛГБТ українців спонукає, насамперед, безпосереднє знайомство з реаліями життя у сучасному західному світі – втім, завдяки все простішому і ширшому доступу вітчизняної аудиторії до західної культури та мас-медіа, цей процес торкнувся, тією чи іншою мірою, всього українського суспільства. Зміни у західній культурі передували політичним реформам. Після краху СРСР українська аудиторія відкрила для себе світ сучасної західної культури, в якому, водночас з ростом видимості ЛГБТ у повсякденному житті, зростала присутність відповідної тематики у творах мистецтва, а надто поп-культури, та у пресі. Все це не могло не вплинути як на утворення та розвиток української ЛГБТ спільноти, так і на наше суспільство в цілому. Голлівуд, телебачення та поп-музика є найвпливовішими культуртрегерами нашого часу, і розкриття гомосексуальності Фредді Мерк'юрі та успіх "Горбатого гори" для української аудиторії значили не менше, ніж для західної. Фактично, після зникнення комуністичної цензури ми стали жити у єдиному культурному просторі вільного світу. Навіть потужний культурний вплив з боку Росії не зміг перебороти тренди, які прийшли з Заходу – частково тому, що сама російська культура є, здебільшого, вторинною щодо західних оригіналів, частково через те, що переваги західного образу життя над російським є очевидними.

Події навколо розфарбування київської Арки дружби народів у веселкові кольори під час Євробачення 2017 (радикальні націоналісти зупинили цю акцію, і арка залишилася розфарбованою тільки частково) наочно продемонстрували, що ЛГБТ символіка у переважної більшості суспільно-активних українців викликає значно менше роздратування, ніж недолюб

спроби боротьби з нею. Як зауважив відомий журналіст Павло Казарін, "Заперечення, гнів, торги, депресія, прийняття. У кожному випадку суспільство проходить через ці чотири класичні стадії адаптації до нової реальності. Так було з гендерним питанням, потім з расовим. [...] Це битва між минулим і майбутнім. Між забобонами і знанням. Між мракобіссям і логікою розвитку людства. По один бік цих барикад стоїть "партія минулого", а по іншій – "партія майбутнього". І ми всі розуміємо, який з цих двох таборів приречений перемогти".¹⁷⁶ Тодішній вигляд арки наочно символізував поточний стан як української ЛГБТ спільноти, так і нашої країни в цілому: на півшляху між радянським минулим та європейським майбутнім.

Рисунок 80. Арка Дружби народів у Києві, напіврозфарбована у веселкові кольори під час Євробачення 2017.

Так чи інакше, з моменту набуття незалежності України як наше суспільство, так і держава, прямують рівно тим самим

¹⁷⁶ Павел Казарин, 28.04.2017, www.facebook.com.

шляхом, який перед тим був пройдений розвиненими країнами вільного світу, а слідом за ними – нашими колишніми сусідами по "соціалістичному таборі". Виходячи з цього, можна зробити декілька загальних висновків і прогнозів щодо подальших змін у становищі ЛГБТ людей в Україні.

Запровадження шлюбів і реєстрованих партнерств для одностатевих пар по всьому світові, а насамперед, у найбільш розвинених країнах і Європейському Союзі, вже змінило раніше загальновизнане визначення шлюбу як сімейного союзу чоловіка та жінки (або декількох жінок). Перед національними урядами навіть найбільш консервативних країн серйозно постає питання законодавчого врегулювання визнання таких шлюбів, укладених за кордоном за законами інших держав, і юридичних колізій, що виникають через невизнання таких шлюбів або партнерств. У справі *Oliari and Others v. Italy* Європейський суд з прав людини заявив, що "за відсутності шлюбу, одностатеві пари на кшталт заявників мають особливий інтерес в отриманні можливості укласти якусь форму цивільного союзу або реєстрованого партнерства, оскільки це буде найбільш відповідним способом, яким вони могли б отримати юридичне визнання своїх відносин і гарантувати їм відповідний захист – у вигляді основних прав, що стосуються пари у стабільних і відданих відносинах – без зайвих перешкод". Хоча це та інші дотичні до одностатевих сімейних пар рішення ЄСПЛ (зокрема, *Vallianatos and Others v. Greece* та *Schalk and Kopf v. Austria*) самі по собі не створили формальних зобов'язань для українського уряду, очевидно, що при розгляді аналогічних позовів одностатевих сімейних пар проти України (які вже були подані до ЄСПЛ) суд буде виходити з таких самих міркувань. Очевидно також, що питання законодавчого визнання одностатевих сімейних партнерств вже стоїть у порядку денному українського уряду: розробка та розгляд відповідного законопроекту були включені в ухвалений Кабінетом Міністрів України План заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року (який уряд, втім, не поспішає виконувати). Зважаючи на наявний світовий досвід, у таких

умовах ухвалення відповідного закону є лише справою часу – хоча передбачити, коли саме це станеться, наразі неможливо. Проте, можливо передбачити подальший розвиток ситуації: ми бачимо, що у країнах, які свого часу запровадили реєстроване партнерство, з часом воно змінюється або доповнюється звичайним шлюбом для одностатевих пар. Суспільство звекає до одностатевого партнерства як офіційно визнаного різновиду подружніх відносин, бачить, що принципових відмінностей у житті одностатевих партнерів і різностатевого подружжя немає, і надалі вже не бачить вагомих аргументів проти вирівнювання правового статусу одностатевих і т.зв. "традиційних" сімейних пар.

Окремою важливою проблемою одностатевих сімейних партнерів, яка вимагає швидкого вирішення, є соціально-правовий статус дітей, яких вони спільно виховують. Виносячи за дужки питання спільного всиновлення одностатевими партнерами чужих дітей, українська держава та суспільство не можуть не звернути уваги на вочевидь вразливе та дискриміноване становище дітей, які виховуються їхньою біологічною матір'ю разом з її одностатевою партнеркою (рідше – біологічним батьком разом з його одностатевим партнером), порівняно з можливостями, що мають такі самі діти у різностатевих сімейних парах. Разом із запровадженням реєстрованого партнерства або шлюбу для одностатевих пар, конче потрібно передбачити для рідних дітей однієї з партнерок (партнерів) можливість їхнього всиновлення (або, принаймні, розширеного опікунства над ними) другою партнеркою або другим партнером з цієї сімейної пари. Це потрібно, насамперед, не батькам, а дітям, які ростуть в одностатевих сім'ях, незалежно від того, що думає про це суспільство – і, як показує світовий досвід, аргументи такого роду завжди спрацьовують, якщо ті люди, від яких залежить вирішення такого роду питань, взагалі бажають їх вирішувати. Так само, як і у випадку з легалізацією одностатевих партнерств, якщо такі питання не вирішуються на національному рівні, жертви порушення своїх прав і прав своїх

дітей неодмінно знаходять захист з боку ЄСПЛ – хоча цей процес і може потребувати багато зусиль та часу.

Ще однією передбачуваною та очікуваною подією є нормалізація трансгендерності. Зараз вже завершується підготовка 11-ї редакції Міжнародної статистичної класифікації хвороб та споріднених проблем здоров'я (МКХ), з якої передбачається усунути діагноз F64.0 "Транссексуалізм", що входить до категорії F64 "Розлади статевої ідентичності" у чинній 10-й редакції МКХ, натомість запровадивши нову категорію "Гендерна невідповідність", яка вводитиме до нового розділу "Стани, дотичні до сексуального здоров'я".¹⁷⁷ Зміна формулювання "розлад" на "стан" має сприяти депатологізації та дестигматизації трансгендерності як у медицині, так і в очах суспільства в цілому. Важливим кроком у цьому напрямку вже стало ухвалення нового порядку офіційного визнання зміни статі в Україні, за якого пацієнт сам визначає обсяг потрібного медичного втручання, а Уніфікований клінічний протокол медичної допомоги "Гендерна дисфорія", який "розглядає особливості проведення діагностики та лікування гендерної дисфорії в Україні", прямо вказує, що "[...] транссексуали, трансгендери і гендерно-неконформні індивіди не є по суті своїй хворими. Скоріше, дистрес від гендерної дисфорії, коли присутній, є проблемою, яку можна діагностувати і для якої доступні безліч варіантів лікування".¹⁷⁸ Важливим і дуже потрібним для гендерно-неконформних та інтерсекс людей кроком є запровадження можливості вказувати в офіційних документах "іншу" стать, відмінну від жіночої або чоловічої. Проте, наразі такі рішення були ухвалені тільки у декількох країнах світу, і хоча їхня кількість поступово зростає, зрозуміло, що навряд чи скоро надійде черга України.

¹⁷⁷ Transgender Europe, *A step in the right direction: WHO proposes to remove F64 "gender identity disorders" from the mental and behavioural disorders*, 22.08.2014, tgeu.org.

¹⁷⁸ Див. виноску 151.

Головною проблемою у поліпшенні ставлення українського суспільства до ЛГБТ (і, відповідно, зменшенні випадків дискримінації та інших порушень їхніх прав), вочевидь, є непримиренно вороже ставлення до ЛГБТ українських церков за збереження високого рівня довіри до них у суспільстві. Навряд чи чинні очільники українських церков змінять своє ставлення до ЛГБТ, однак ми бачимо, як поступово змінюють своє ставлення до ЛГБТ самі віруючі та рядові священики. На прикладі західних країн можна стверджувати, що у такій ситуації, врешті-решт, або керівники релігійних організацій беруть до уваги ці зміни та коригують своє тлумачення відповідного віровчення (як це відбувається просто зараз у багатьох протестантських деномінаціях), або суспільство просто перестає дослуховуватися до них як до духовних лідерів і чекає, поки їм на зміну не прийде наступне покоління, яке вже виросло у новій соціальній реальності (як це зараз відбувається у багатьох традиційно католицьких країнах). Так чи інакше, але церкви завжди пристосовували своє віровчення та практику до суспільств, у яких вони діють.

Спираючись на світовий досвід, варто очікувати, що видимість української ЛГБТ спільноти у найближчі роки поступово зростатиме разом із самоусвідомленням українськими ЛГБТ людьми своєї сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності – водночас зростатиме і видимість проблем ЛГБТ, а отже, і суспільний запит на їх вирішення.

Список рекомендованої літератури.

Martsenyuk T. Sexuality and Revolution in Post-Soviet Ukraine: LGBT Rights and the Euromaidan Protests of 2013–2014 // *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*. – Vol. 2. – No. 1 (Special Issue: Gender, Nationalism, and Citizenship in Anti-Authoritarian Protests in Belarus, Russia, and Ukraine). – 2016. – pp. 49-74.

Martsenyuk T. The State of the LGBT Community and Homophobia in Ukraine // *Problems of Post Communism*. – Vol. 59. – №. 2. – March–April 2012. – pp. 51-62.

Martsenyuk T. Ukrainian Societal Attitudes towards the Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Communities // *Gender, Politics, and Society in Ukraine* (ed. by O. Hankivsky and A. Salnykova). – University of Toronto Press, 2012. – pp. 385-410.

Rich A. Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence // *Sign*. – 1980. – Vol. 5. – No. 4 (Women: Sex and Sexuality). – pp. 631-660 (Переклад російською Мохира Суяркулова: Рич А., Обязательная гетеросексуальность и лесбийское существование) // *art-initiatives.org*

Shevtsova M. Conducting LGBT movements research in the post-Soviet context: bridging the gap between activism and academia and other challenges. In: *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. №2(33) 2017, pp. 27-39.

Shevtsova M. Queering Gezi and Maidan: Instrumentalization and Negotiation of Sexuality Within the Protest Movement. In: Arbatli E., Rosenberg D. (eds) *Non-Western Social Movements and Participatory Democracy. Societies and Political Orders in Transition*. Springer, Cham.

Shevtsova, M. Learning the Lessons from the Euromaidan: The ups and downs of LGBT Activism in the Ukrainian public sphere. *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*, 0(3), 157-180. DOI: 10.18523/kmlpj120123.2017-3.157-180

Батлер Дж. Гендерний клопіт. Фемінізм та підри́в тожсамості / пер. з англ. Д.Король, М. Межевікіна, Л. Куріна; ред. перекладу М. Дмитрієва. — К.: Ентис, 2003. — 223 с.

Батлер Дж. Перформативність, прекарність та сексуальна політика / З англ. пер. Олеся Бондаренко // Образ, тіло, порядок. Гендерні дослідження в міждисциплінарному спектрі. — К.: Медуза, 2014. — с. 91-101.

Бедронь Р. Веселкова абетка, або (майже) все, що ви б хотіли знати про геїв та лесбійок/ [пер. Р. Бедронь]. — К.: Центр «Наш світ», 2009. — 154 с.

Взаємодія консервативних і прорелігійних організацій та політичних партій в межах антигендерного руху в Україні // Гендерний журнал «Я». — 2013. - № 3 (34), с. 10-13.

Від розпачу до надії. Становище ЛГБТ в Україні у 2014 р. // Центр «Наш світ». — К. : Центр «Наш світ», 2015. — 32 с.

Віра в наших сім'ях / ГО Батьківська ініціатива "ТЕРГО", 2013. — 20 с.

Віталій Чернецький: Ми маємо присутність квір-тематики в нашій традиційній літературі // Гей-Альянс Україна, 5.08.2015 р. // urogai.org

Галберстам Дж. Трансфер гендерів // Часопис «Критика». — 2012. - No 1-2. // krytyka.com

Галберстам Дж./Дж. Низька теорія (передмова до книжки «Квір-мистецтво неуспіху») / переклад М. Маєрчик // Критики феміністична. — Грудень 2016. — № 1 // feminist.krytyka.com

Гендер і сексуальність: хрестоматія / пер. з англ. В. Гайденко; за ред. В. Гайденко. — Суми : Університетська книга, 2011. — 140 с.

Гендер, релігія і націоналізм в Україні / Н.Чермалих, Л. Пагуліч, Г. Ярманова, Г. Гриценко. — Київ, 2012. — 150 с.

Дискримінація за ознакою кохання. Звіт про дотримання прав геїв та лесбійок в Україні. К.: Нора-Друк, 2005. – 224 с.

Колеснік В., Марценюк Т. Дискримінація за гендерною ідентичністю в Україні на прикладі трансгендерних людей // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. праць. – Київ: ІВЦ «Політехніка», 2015. – с. 95-105.

ЛГБТ-сім'ї в Україні: соціальні практики та законодавче регулювання / За ред. Г. Ярманової. Київ: Інсайт, 2012. – 78 с. // *ua.boell.org*

Маєрчик М. Вторгнення гомосексуальності // 120 сторінок Содому: Сучасна світова лесбі/гей/бі література. Квір-антологія. – К: Критика, 2009.

Марценюк Т. Права людини для ЛГБТ спільноти і ЄвроМайдан 2013-2014 // Журнал соціальної критики «Спільне». – 15.10.2014

Марценюк Т. Страх розмаїття: національні властивості толерантності і гомофобії // Критика. – Листопад-грудень 2009. – Рік XIII, Число 11-12 (145-146). – с. 10-13.

Марценюк Т., Колеснік В. Рух батьків ЛГБТ дітей : міжнародний досвід для України // Толерантність у транзитивних суспільствах : філософський, правовий, політичний, соціологічний виміри : збірка наукових статей та есе. - 2016. - с. 146-157.

Марценюк Т., Ярманова Г. Підважуючи гетеронормативність? (Від)творення гендеру в ЛГБТ-сім'ях та пошук суспільного визнання // ЛГБТ-сім'ї в Україні: соціальні практики та законодавче регулювання / За ред. Г. Ярманової. – Київ: Інсайт, 2012. – с. 49-64.

Марценюк Т.О. ЛГБТ сім'ї в Україні: відтворення патріархату чи альтернатива владному дискурсу? // Наукові записки НаУКМА. - 2012. - Т. 135: Соціологічні науки. - с. 50-58.

Марценюк Т.О., Колеснік В.С. Чинники залучення батьків гомосексуальних дітей до ЛГБТ руху в Україні // Наукові записки НаУКМА. – 2016. – Соціологічні науки. – т. 871. – с. 67-75.

Марценюк Т.О., Новик Т.О., Святненко Н.В. Крос-культурний аналіз ставлення населення до геїв та лесбійок : Україна, Швеція, Іспанія, Угорщина та Німеччина // Український соціум. - 2014. - № 1(48). - с. 31-43.

Міднайт М. Лесбійська культура міста Києва // Журнал ї. – 2005. - № 38 // *ji.lviv.ua*

Пагуліч Л. Чи можливо квірити націю: інтерсекційність і квір-політики // Політична критика, 11 липня 2016 року // *ukraine.politicalcritique.org*

Плахотнік О. «Освіта неспокою», активізм і академія: нотатки на полях корисної книжки // Критика феміністична. – № 1. – 2018 // *feminist.krytyka.com*

Східноєвропейський журнал феміністичних та квір студій «Критика феміністична» // *feminist.krytyka.com*

Тетерюк М. Між дискурсом і матерією: переосмислення тіла у квір-дослідженнях // Гендер в деталях, 23 грудня 2017 // *genderindetail.org.ua*

Товпеко Я. Конституційно-правові проблеми реалізації сексуальними меншинами права на мирні зібрання // Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2014(65):73-9.

Товпеко Я. Конституційно-правові проблеми усиновлення одностатевими парами в контексті принципу рівності прав і свобод людини і громадянина // Часопис Київського університету права. 2014(2):107-10.

Українські гомосексуали і суспільство: взаємне проникнення. Огляд ситуації: суспільство, держава і політики, ЗМІ, правове становище, гей-спільнота / Центр «Наш світ». К.: Атопол, 2007. – 88 с.

Батлер Дж. Заметки к перформативной теории собрания / Ред. Александр Кондаков, пер. Дмитрий Кралечкин. – М.: Ad Marginem Press, 2018. – 248 с.

Батлер Дж. Психика власти: теории субъекции. – Х.: ХЦГИ; СПб.: Алетейя, 2002. – 168 с.

Барабан Е. “Обыкновенная гомофобия. Массовая культура: контекст гомофобии “В форме себя держать!”: социальные симптомы и экзистенциальные тупики мужской биографии”, Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 2002. № 5.

Гейдар Л., Довбах А. Быть лесбиянкой в Украине: обретая силу. – К., 2007. – 122 с.

Горшков А.С. Гендерный аутсайд: топология квир-идентичности // Вестник Пермского университета, Серия «Политология», Спецвыпуск «Борьба за идентичность и новые институты коммуникации». – 2010. – с. 99-101.

Джагоз А. Введение в квир-теорию / Пер. М. Кукарцевой. – М.: Канон, 2008.

Дискриминация по признаку любви: Отчет о соблюдении прав геев и лесбиянок в Украине. – К.: Нора-прінт, 2005.

Ессе НОМО. Несколько замечаний на тему гомосексуальности - Луганськ: Центр “Наш світ”, 2000.

Жеребкина И. «Прочти мое желание...»: Постмодернизм, психоанализ, феминизм. – Москва: Идея-Пресс, 2000.

Жеребкина И. Субъективность и гендер. — СПб: Алетейя, 2007. — 304 с.

Квир-сексуальность: политики и практики / сост. и общ. ред. И. Соломатина, Т. Щурко. — Минск : Галіяфы, 2014. — 196 с.

Киммел М. Маскулинность как гомофобия: страх, стыд и молчание в конструировании гендерной идентичности // Гендерные исследования. – 2006. – № 14. – с. 34-52.

Кирей-Ситникова Я. Транссексуальность и трансфеминизм. – Москва: Саламандра, 2015.

Кон И. О нормализации гомосексуальности // Журнал “Сексология и сексопатология”, 2003, № 2, с. 2-12.

Кон И.С. Любовь небесного цвета. – М.: Олимп, 1998.

Кон И.С. Мужчина в меняющемся мире - М.: Олимп, 2007.

Кон И.С. Человеческие сексуальности на рубеже XXI века: Доклад на семинаре “Гендер и сексуальность”, Европейский университет в Санкт-Петербурге, 19-21 января 2001 г.

Кон И.С. Лунный свет на заре. Лики и маски однополой любви. - М.: Олимп; ООО “Фирма “Издательство АСТ””, 1998 – 496 с.

Кон И.С. Трансформация сексуальности на рубеже XXI века / Статья в журнале “Люди Лунного Света”, июль 2002.

Кософски Сэдживик И. Эпистемология чулана / Пер. с английского О. Липовской и З. Баблюяна. – М.: Идея-Пресс, 2002.

Кроули С.Л., Броуд К.Л. Конструирование пола и сексуальностей // Гендерные исследования. – 2010. – № 20-21. – с. 12-50.

Маймулахин А.Ю.; Касянчук М.Г.; Лещинский Е.Б. Однополое партнёрство в Украине: отчёт о проведённом исследовании. Донецк: «Атопол», 2009. 104 с.

Марценюк Т. ЛГБТ-движение Украины: 10 лет спустя // Гендерные исследования. – № 20-21. – 2010. – с. 134-147.

Монахова Н., Нагорная Н. «Лесбийская идентичность в неонационалистическом дискурсе, или возможны ли лесбийские исследования в Украине?» // Гендерные исследования. – № 15. – 2007. – с. 296-307.

Мониторинг поведения мужчин, которые практикуют секс с мужчинами: аналитический отчет по результатам опроса - К. : Міжнародний Альянс по ВІЧ/СНІД в Україні, 2008.

На перепутье: методология, теория и практика ЛГБТ и квирисследований, 2014. Центр независимых социологических исследований ; ред.-сост. А. А. Кондаков, СПб., 466 с.

Нартова Н. Лесбийские семьи: реальность за стеной молчания // Семейные узы. Модели сборки. Кн. 1 / Сост. и ред. С. Ушакин. М.: Новое литературное обозрение, 2004. с. 292-315.

Нарушения прав человека в отношении гомосексуалов в Украине/ Центр “Наш світ” - К.: Атопол, 2008.

Плахотник О. Квир-педагогика и постсоветское образование: где выход из эпистемологического и политического тупика? // На перепутье: методология, теория и практика ЛГБТ и квир-исследований : [сборник статей]. – СПб., 2014. – с. 359-379.

Ситуация трансгендеров в Украине. Отчёт по исследованию. К. ОО “Інсайт”, 2010, с. 60

Социальная работа с людьми, практикующими однополые сексуальные отношения: Теория. Методики. Лучшие практики/ Л. Гейдар; під ред. М. Андрущенко — К.: Міжнародний Альянс по ВІЧ/СНІД в Україні, 2009.

Суковатая В. Квир-теория и литературные практики на Западе и в России // Сборник Европейского Гуманитарного университета: Девиантность в социальном, литературном и культурном контекстах: опыт мультидисциплинарного осмысления / Под ред. А. Лало и Н. Шитова. – Минск: Юнипак, 2004. – с. 154-175. // *d1019822.idhost.kz*

Фрай М. Лесбийский феминизм и движение в защиту прав геев: другой взгляд на мужское господство, другой сепаратизм // Политика реальности: эссе о феминистской теории, 1983 // *womenation.org*

Хили Д. Гомосексуальное влечение в революционной России: регулирование сексуально-гендерного диссидентства. – Ладомир, 2008.

Правозахисний ЛГБТ Центр "Наш світ"

Поштова адреса: а/с 173, м. Київ, 02100

Телефон/факс офісу в Києві: +38 044 2963424

E-mail: coordinator@gay.org.ua

Вебсайт: www.gay.org.ua

Фейсбук: facebook.com/nashmircenter

Посольство
Великої Британії
в Україні